

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

Година LXXXII

Бр. 3-4/2009.

*Numéro spécial
de la revue consacré à*

Conférence historique,
à l'occasion de la
Commémoration du bicentenaire
des Provinces Illyriennes,
**«Le Monténégro, les Bouches
de Kotor et les Provinces
Illyriennes: 1809-1813»**

le 19. octobre 2009, Kotor

*Тематски број
часописа посвећен*

Конференцији поводом
обиљежавања двије
стотине година од оснивања
Илирских провинција:
**“Црна Гора, Бококоторски
залив и Илирске
провинције: 1809-1813”**

Котор, 19 октобар 2009.

PODGORIČKA BANKA

SOCIÉTÉ GÉNÉRALE GROUP

Издато уз подршку Подгоричке банке - Société Générale
Cette publication a été réalisée avec le soutien de la
Podgoricka Banka - Société Générale

ЗАПИСИ
ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ
(1927-1933. године)
Уредник Душан Вуксан

ЗАПИСИ
ГЛАСНИК ЦЕТИЊСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА
(1935-1941. године)
Уредник Душан Вуксан, Одговорни уредник Ристо Драгићевић

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ
ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА РЕПУБЛИКЕ
ЦРНЕ ГОРЕ И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ
(од 1948. године)

Одговорни уредници:

Јагош Јовановић 1948-1956, др Андрија Лаиновић 1957-1958,
др Мирчета Ђуровић 1959-1962, др Ђоко Пејовић 1963-1966,
др Радоман Јовановић 1967-1974, др Јован Р. Бојовић 1975-1979,
др Ђуро Вујовић 1979-1983, др Јован Р. Бојовић 1983-1993,
др Зоран Лакић 1994-1998, др Радослав Распоповић 1998-2001,
др Божидар Шекуларац 2002-2006, др Ђорђе Борозан 2006-2008,
др Радослав Распоповић од 2009. године.

YU ISSN 0021-2652

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА
И
ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

Година LXXXII

3 - 4

ПОДГОРИЦА
2009

Р е д а к ц и ј а:

Карл Касер (Аустрија), Бернард Лори (Француска), Масимо Букарели (Италија), Коста Никифоров (Русија), Габријела Шуберт (Њемачка), Стјепан Матковић (Хрватска), Љубинка Трговчевић (Србија), Мирослав Перишић (Србија), Драгана Кујовић, Момчило Д. Пејовић, Звездан Фолић, Сенка Распоповић, Вукајло Глушчевић и Радослав Распоповић

Главни и одговорни уредник
Радослав Распоповић

Секретар редакције
Иван Лаковић

“Историјски записи” излазе четири пута годишње. Власник и издавач: Историјски институт Црне Горе у Подгорици. Рукописе треба слати Редакцији “Историјских записа”, Историјски институт Црне Горе, 81000 Подгорица, Булевар револуције 5, пошт. факс 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com, тел. 241-336. Рукописи се не враћају. Годишња претплата износи за Црну Гору 15 €, а за иностранство 30 €. Цијена по једном броју у продаји за Црну Гору је 4 €, а двоброја 8 €.

Претплата се шаље на адресу: Историјски институт Црне Горе - Подгорица, на рачун 510-8148-40 код Црногорске комерцијалне банке.

За истакнути допринос изучавању историје, “Историјски записи” су, поводом педесете годишњице излажења, 1977. године одликовани Орденом заслуга за народ са златном звијездом.

Рјешењем Министарства културе бр. 03-963/2 од 27. јуна 1997. године часопис “Историјски записи” ослобођен је општег пореза на промет производа.

YU ISSN 0021-2652

INSTITUT HISTORIQUE DU MONTÉNÉGRO

ISTORIJSKI ZAPISI

ORGANE DE L'INSTITUT HISTORIQUE
et de la
SOCIETE DES HISTORIENS DU MONTENEGRO

LXXXII

3 - 4

PODGORICA
2009

R e d a c t i o n :

Karl Kaser (Austria), Bernard Lori (France), Massimo Bucarelli (Italy),
Kosta Nikiforov (Russia), Gabriella Schubert (Germany), Stjepan Matković
(Croatia), Ljubinka Trgovčević (Serbia), Miroslav Perišić (Serbia),
Dragana Kujović, Momčilo D. Pejović, Zvezdan Folić, Senka Raspopović,
Vukajlo Gluščević and Radoslav Raspopović

Rédacteur responsable
Radoslav Raspopović

Sekréttaire de la rédaction
Ivan Laković

Les Ecrits historiques paraissent quatre fois par an. Propriétaire et éditeur:
Institut Historique du Monténégro à Podgorica. Les manuscrits doivent être adres-
sés à: Istorijski zapisi, Institut Historique du Monténégro, 81000 Podgorica Monté-
négro, Bulevar revolucije 5, boîte postale 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com,
téléphone N° 241-336. On ne renvoie pas les manuscrits. L'abonnement d'un an
est de 15 € pour la Montenegro et de 30 € pour l'étranger. Le prix de numéro vendu
en Monténégro est de 4 € et le prix de double numéro est de 8 €. Le règlement de
l'abonnement doit être effectué au compte de l'Institut Historique du Monténégro;
Podgorica, N° 510-8148-40 chez de la Banque Commerciale Montenegro à Podgor-
ica.

Mme Dominique GAZUY,
Ambassadrice de France au Monténégro

PRÉFACE

L' Ambassade de France se réjouit de s'associer à l'Institut d'histoire du Monténégro à l'occasion de la publication de ce numéro spécial de la revue « Istorijski Zapisi » (« Ecrits historiques ») consacré à la commémoration des « Provinces Illyriennes ». Cette édition rassemble l'ensemble des contributions présentées par les historiens et spécialistes monténégrins et français au cours de la conférence intitulée « Le Monténégro, les Bouches de Kotor et les Provinces illyriennes : 1809-1813 » qui s'est tenue dans le Palais Bizanti de Kotor le 19 octobre 2009.

L'Ambassade de France a été très heureuse du partenariat établi lors de cet évènement avec l'Institut d'histoire du Monténégro pour commémorer le bicentenaire des « Provinces Illyriennes » établies par Napoléon au terme du décret du 14 octobre 1809. Cette rencontre a donné lieu à des échanges et des croisements de regard denses et fructueux entre experts de nos deux pays. Elle a ainsi permis de sortir de l'oubli cet épisode historique bref et souvent méconnu pendant lequel, de 1809 à 1814, l'administration française du 1er Empire de Napoléon avait créé cette entité territoriale sous tutelle qui s'étendait du Tyrol oriental jusqu'aux confins des Bouches de Kotor en longeant l'étendue des côtes dalmates.

Je remercie tout particulièrement tous les spécialistes qui ont bien voulu contribuer, grâce à leurs travaux de recherche et à leurs interventions, à la richesse de ce colloque : M. Radoslav Raspopović, Directeur de l'Institut d'histoire du Monténégro, Mme Senka Babović- Raspopović, professeur d'université associée auprès de l'Institut d'histoire, M. Dragan Bogojevic, professeur de civilisation française à la faculté de philosophie de Niksić, M. Slavko Burzanović, professeur de civilisation italienne à la faculté de philosophie de Niksić, Mme Tatjana Koprivica, assistante à l'Institut d'histoire du Monténégro, M. Bernard Lory, Maître de conférences à l'Institut national des langues et civilisations orientales de Paris , M. Sacha Marković, Professeur agrégé à l'Unité de formation et de recherche d'Etudes slaves de Paris

IV-La Sorbonne, M. Amaël Cattaruzza, Maître de Conférences à l'École militaire de Saint Cyr-Coëtquidan et enfin M. Daniel Cavalli, ingénieur à la retraite, spécialiste du 1er Empire.

J'espère que la publication de cet ouvrage permettra d'éclairer les lecteurs sur les enjeux liés à cette courte période historique pendant laquelle, animés par un intérêt mais aussi une méfiance réciproques, Français et Monténégrins ont appris à mieux se connaître. Il convient à cet égard de rendre un hommage particulier aux initiatives de deux personnages décisifs qui tentèrent, malgré les tensions de l'époque et avec plus ou moins de succès, d'établir des ponts entre nos deux pays : le Prince-Evêque (Vladik) du Monténégro, Pierre 1er, qui envisagea l'idée d'autoriser l'ouverture d'un Consulat de France à Cetinje et l'officier français, Violla de Sommières, qui fût Gouverneur de la Province de Cattaro et qui, à travers son ouvrage « Voyage politique et historique au Monténégro », posa les premiers jalons d'une balkanologie française.

Je voudrais saisir l'occasion qui m'est donnée pour saluer l'engagement de M. Radoslav Raspopović qui a accepté très volontiers de mobiliser toute son équipe pour assurer la réussite de cette rencontre scientifique, remercier chaleureusement Mme Marija Čatović, Maire de Kotor et ses services, pour l'excellent accueil réservé à cet événement au coeur même du centre ville historique ainsi que Mme Ivona Jovanović, Professeur de français à la Faculté de tourisme de Kotor, qui a su aidé l'Ambassade de ses précieuses recommandations. Enfin, j'adresse toute ma reconnaissance à l'Institut d'histoire du Monténégro grâce auquel cette édition bilingue inédite, en français et en monténégrin, de la revue « Istorijski Zapisi » est publiée.

Гђа Доминик ГАЗИ,
амбасадорка Француске у Црној Гори

ПРЕДГОВОР

Амбасада Француске се са великим задовољством придружује Историјском институту Црне Горе поводом објављивања специјалног броја часописа «Историјски Записи» посвећеном комеморацији «Илирских провинција». Ово издање обједињује доприносе црногорских и француских историчара и специјалиста током конференције «Црна Гора, Бококоторски залив и Илирске провинције: 1809-1813» која је одржана у Палати Бизанти у Котору 19. октобра 2009. године.

Амбасада Француске је била врло задовољна партнерством које је успостављено, приликом овог догађаја, са Историјским институтом Црне Горе, како би се прославило двјеста година «Илирских провинција» које је Наполеон основао декретом из 14. октобра 1809. године. Тај сусрет је омогућио размјену и укрштање плодноних и бројних виђења између експерата из наше двије земље. Он је омогућио да се извуче из заборав кратка историјска епизода, често непозната, у току које је, од 1809. године до 1814. године, француска администрација другог Наполеоновог царства створила територијани ентитет који се простирао од источног Тирола до граница Бококоторског залива простирући се на подручју далматинске обале.

Нарочито се захваљујем свим стручњацима који су својим истраживачким радовима и учешћем жељели да дају допринос богатству овог симпозијума: Г. Радославу Распоповићу, директору Историјског института Црне Горе, Гђи Сенки Бабовић- Распоповић универзитетској професорки при Историјском институту, Г. Драгану Богојевићу, професору француске цивилизације на филозофском факултету у Никшићу, Г. Славку Бурзановићу, професору италијанске цивилизације на филозофском факултету у Никшићу, Гђи Татјани Копривица, асистенткињи при Историјском институту Црне Горе, Г. Бернару Лори, предавачу на Националном институту за оријенталне језике и цивилизације у Паризу, Г. Саши Марковићу, редовном професору на Одсеку за образовање

и истраживање, студије славистике на Сорбони Париз IV, Г. Амаел Катаруза, предавачу у војној академији Сен Сир-Коеткидан и Г. Данијелу Кавали, инжењеру у пензији, специјалисти за прво царство.

Надам се да ће објављивање овог дјела омогућити да се читаоцима расвијетле околности овог кратког историјског периода у ком су, како због интереса тако и због узајамног неповјерења, Французи и Црногорци научили како да се боље упознају. У том смислу треба одати посебну почаст иницијативама двије кључне особе који су покушале, упркос притисцима епохе и са више или мање успјеха, да утемеље везе између наше двије земље: црногорском владици, Петру I, чија је идеја била да се дозволи отварање француског конзулата на Цетињу и француском официру, Вијали де Сомијер, који је био намјесник провинције Катаро и који је, кроз своје дјело «Политичко и историјско путовање у Црну Гору», припремио тло за француску балканологију.

Желим да искористим прилику која ми се указала да поздравим залагање Г. Радослава Распоповића који је врло радо прихватио да укључи читав свој тим како би се осигурао успјех овог научног скупа, да се топло захвалим гђи Марији Ћатовић, градоначелници Котора, за одличан пријем оваквог догађаја у самом срцу старог града као и гђи Ивоњи Јовановић, професорки француског језика на Факултету за туризам у Котору, која је помогла Амбасади својим драгоценим препорукама. Напоследку, одајем признање Историјском институту Црне Горе захваљујући коме је по први пут објављено ово двојезично издање часописа «Историјски записи», на француском и црногорском језику.

Др Радослав РАСПОПОВИЋ
директор Историјског института Црне Горе

УВОДНА РИЈЕЧ

Историјски институт Црне Горе може се похвалити веома богатом издавачком дјелатношћу током свог полувјековног постојања. Историјски институт је до сада објавио бројне научне публикације: монографије, зборнике радова са научних скупова и округлих столова, неколико десетина књига у којима су штампани архивски документи различите провинијенције и друга издања.

Нарочито важно мјесто у издавачкој дјелатности Историјског института заузима часопис *Историјски записи*. Ријеч је о гласилу које је почело са излажењем 1927. до 1933. године, под називом *Записи* са поднасловом „часопис за науку и књижевност“, а од 1935. до 1941. као гласник Цетињског историјског друштва.

Од оснивања Историјског института Црне Горе 1948. Историјски записи су орган Историјског института Републике Црне Горе и Друштва историчара Црне Горе.

Историјски записи настављају, дакле, излажење *Записа* са нешто измијењеном структуром, али са релативно великим бројем истих сарадника који су објављивали своје текстове у последњим годинама излажења *Записа* и првим годинама излажења *Историјских записа*.

Историјски записи представљају веома угледно гласило, не само у Црној Гори, већ и шире. Захваљујући квалитету научних радова који су у њему објављени и угледу научника који су сарађивали у излажењу овог научног часописа, ова научна публикација одавно је широко позната у историјској науци. Захваљујући томе, *Историјски записи* су до сада успијевали да окупе и буду гласило не само научних радника Историјског института, већ и бивше Југославије, али и познатих научних радника широм свијета.

На свом развојном путу „*Историјски записи*“ су 1998. унаприједили свој научни концепт укључивањем научних радника из иностран-

ства у Редакцију часописа и научних радника у иностранству. Од недавно Часопис се налази и у Међународној бази података *Central Eastern European Online Library (CEEOL)*, тако да је његова доступност научној и читалачкој публици веома широка.

I

Од обнављања излагања *Записа* 1948. године под именом *Историјски записи* структура часописа је у неколико наврата мијењана, али су увијек као сталне рубрике били *Чланци* који су представљали изворне научне и истраживачке радове и *Прилози* који су се заснивали на већ коришћеној архивској грађи и литератури. Од осталих, готову увијек су постојале рубрике *Прикази и биљешке*, а повремено су увођене и рубрике под насловом *Хронике, Извори, Јубилеји, In memoriam*.

Независно од промјене уређивачког концепта које су пратиле излагање *Историјских записа*, пракса сваког уредника је била да Часопис обиљежи значајне датуме из црногорске историје, историје југословенских народа или, пак, свјетске историје. То је чињено или путем тематских бројева, који су у цјелини били посвећени јубилеју поводом кога су били припремљени, или, пак, путем неколико уводних текстова којима је одређиван карактер Часописа и указивано на пригодност јубилеја коме је посвећен. Свесака овакве врсте, једног и другог карактера, има приличан број, тако да би њихово појединачно навођење одузело много простора, а не би пружило значајније информације о богатој научној вриједности овог научног гласила. Ипак, ћемо споменути да је, осим оних посвећених значајним датумима из историје народноослободилачког рата југословенских народа или историје Црне Горе, направљено неколико тематских бројева, 1984. године штампана је свеска *Црна Гора у међународним односима*. У њој су са више различитих аспеката обрађени односи Црне Горе са Француском, Русијом, Аустро-Угарском, Србијом и другим земљама.

Настављајући овакву праксу Редакција часописа *Историјски записи*, је одлучила да посебан тематски број посвети публикавању радова са научног скупа *Црна Гора, Бока Которска и Илирске провинције 1807-1813*, одржаног 19. октобра 2009. године. Оно што овај тематски број часописа *Историјски записи* разликује од осталих јесте сам карактер одржаног скупа. Наиме, Историјски институт је по први пут одржао једну научну конференцију на „билатералној основи“ уз учешће научних радника из само двије земље - Француске и Црне Горе.

С обзиром на то да су на скупу учествовали истакнути француски историчари попут др Бернара Лорија, др Данијела Кавалиа, др Саше

Марковића и др Амаела Катарузе, само одржавање скупа представљало је велико признање Историјском институту и научним радницима који се баве изучавањем прошлости Црне Горе и црногорско-француских односа.

Сем тога, чињеница да је скуп одржан под покровитељством француског амбасадора у Црној Гори, Бернара Гараншеа, а да је домаћим скупа била градоначелница Котора Марија Ћатовић, сама по себи говори о високом значају које су представници једне и друге земље дали одржавању ове научне конференције.

Радови који садржи овај тематски број *Записа*, саопштени су на научном скупу, а након тога је вођена врло занимљива дискусија. У завршној ријечи оцјена свих учесника, укључујући и амбасадора Гараншеа, била је да је ријеч о веома успјелој конференцији, којом је на достојан начин обиљежена двијестота годишњица од стварања Илирских провинција, Наполеоновим декретом од 14. окбра 1809, од којих је једна била и Бока Которска.

Читалац у Француској и у Црној Гори може веома подробно да се упозна са резултатима рада ове конференције, с обзиром на то да је у договору редакције часописа *Историјских записа* и директора Француског културног центра Жерома Кела, који је дао велики допринос у организовању скупа, изради програма и одабиру мјеста његовог обиљежавања, договорено да ово издање *Историјских записа* буде двојезично.

Историјски институт Црне Горе је почаствован одржавањем ове конференције, као и чињеницом да је она послужила не само саопштавању научних резултата који се тичу основне теме скупа, већ и договору о даљој научној сарадњи француских и црногорских научних институција и научних радника.

Подгорица, 5.05. 2010.

Проф. др Радослав Распоповић

M. Radoslav RASPOPOVIĆ
Directeur de l'Institut d'histoire du Monténégro

PRÉFACE

L'Institut d'histoire du Monténégro se félicite d'avoir édité, au cours d'un demi-siècle d'activité, de nombreuses publications: monographies, actes de colloques ou de tables rondes et une dizaine de volumes de documents d'archives de provenances diverses.

Dans les activités éditoriales de l'Institut d'histoire, la revue *Istorijski zapisi* (Ecrits historiques) occupe une place à part. Fondée en 1927 et publiée jusqu'en 1933, sous le titre *Časopis za nauku i književnost* (Revue de science et de littérature), elle devient en 1935 *Glasnik «Cetinjskog istorijskog društva»* (Messager de la Société historique de Cetinje) et continuera à être publiée jusqu'en 1941.

Après la fondation de l'Institut d'histoire du Monténégro en 1948, la revue *Ecrits historiques* devient l'organe de l'Institut et de l'Association des historiens du Monténégro.

Il est intéressant de constater qu'un grand nombre de collaborateurs sont restés fidèles à notre revue malgré les changements successifs de titre et de contenu grâce à la qualité scientifique des travaux publiés.

Elle a acquis une belle réputation qui a dépassé depuis longtemps déjà les frontières du Monténégro. On peut constater avec satisfaction que, parmi les collaborateurs de la revue *Ecrits historiques*, on compte non seulement des historiens du Monténégro et de l'ex-Yougoslavie, mais aussi des scientifiques réputés du monde entier.

A partir de 1998, des historiens étrangers se sont associés à la rédaction des *Ecrits historiques*. Depuis quelques temps, la revue figure dans les Bases de données internationales, de sorte qu'elle est devenue accessible aux chercheurs et au grand public.

I

Depuis la reprise de la publication des *Ecrits historiques*, en 1948, la structure de la revue a subi plusieurs changements tout en conservant ses rubriques traditionnelles: articles de fond, comptes rendus, parfois «In Memoriam», anniversaires. Indépendamment de la rédaction, la revue a toujours pris soin de marquer les dates importantes de l'histoire du Monténégro et du monde. Plusieurs numéros thématiques ont été consacrés aux aspects historiques divers de l'histoire nationale et mondiale, en particulier à la Résistance en Yougoslavie pendant la Seconde guerre mondiale, aux grands anniversaires de l'histoire du Monténégro. En 1984, un numéro spécial fut consacré aux relations internationales du Monténégro et en particulier avec la France, la Russie, l'Autriche-Hongrie et la Serbie.

C'est ainsi que la rédaction des *Ecrits historiques*, fidèle à sa tradition, a décidé de publier les actes du colloque "Le Monténégro, les Bouches de Kotor et les Provinces Illyriennes, 1807-1813" qui a eu lieu le 19 octobre 2009.

Ce qui distingue ce numéro thématique des *Ecrits historiques* précédents, c'est le caractère du colloque dont les travaux sont publiés: c'est en effet la première fois que l'Institut d'histoire organise un colloque auquel participent des chercheurs de nos deux pays: la France et le Monténégro.

L'Institut d'histoire du Monténégro et les chercheurs qui étudient l'histoire du Monténégro et les relations franco-monténégrines sont reconnaissants aux historiens français Bernard Lory, Daniel Cavalli, Sađa Marković et Amaël Cartuzza d'avoir pris part aux travaux du colloque.

Il s'est déroulé sous l'égide de Son Exc., M. Bernard Garancher, Ambassadeur de France au Monténégro, avec le soutien du maire de la ville de Kotor, Mme Marija Čatović, qui a accueilli les participants. De toute évidence, cela prouve que nos deux pays ont porté beaucoup d'intérêt à cette manifestation.

Après les exposés, il s'en est suivi une discussion fort intéressante. Les participants ont conclu que le colloque représentait une belle réussite et l'Ambassadeur de France a également exprimé sa grande satisfaction quant au succès du colloque organisé à l'occasion du bicentenaire des Provinces Illyriennes fondées par le décret de Napoléon du 14 octobre 1809, dont une des Provinces fut les Bouches de Kotor.

Grâce à la collaboration de l'équipe de rédaction des *Ecrits historiques* et du Centre Culturel Français de Podgorica, les lecteurs en France et au Monténégro pourront lire les travaux du colloque dans une édition bilingue du numéro spécial des *Ecrits historiques*. Nous tenons à souligner l'importance de la contribution personnelle de M. Jérôme Kelle, Directeur du Centre

Culturel Français de Podgorica, à l'organisation du colloque, à son programme, au choix du lieu, et surtout à l'aide à la publication du présent numéro spécial bilingue.

L'Institut d'histoire du Monténégro se sent honoré d'avoir co-organisé un colloque scientifique si réussi et se félicite du fait que ce fut l'occasion d'envisager une future coopération franco-monténégrine entre institutions scientifiques, chercheurs ou équipes de nos deux pays.

A Podgorica, le 5 mai 2010

Prof. dr Radoslav Raspopović

Daniel CAVALLI*

LA FRANCE ET L'ADRIATIQUE ENTRE 1797 ET 1814

1 - INTRODUCTION

La foudroyante Campagne d'Italie, menée en 1796 et 1797, par le Général Bonaparte va modifier profondément la stratégie militaire de la France Révolutionnaire: de théâtre d'opération secondaire, l'Italie du Nord devient le théâtre d'opération principal au détriment de l'Allemagne et de l'Armée du Rhin. Elle va surtout mettre en contact, pour la première fois, une armée française avec la Dalmatie.

2 – LA FIN DE LA REPUBLIQUE DE VENISE (1797)

Les succès français au Piémont et en Lombardie sont suivis par une double offensive: contre les Autrichiens, avec l'entrée dans la Vénétie de terre ferme, et contre les Etats de l'Eglise. L'Autriche est vaincue à Arcole (15-17 novembre 1796) et à Rivoli (14 janvier 1797). Après la capitulation de Mantoue (2 février 1797) les troupes autrichiennes doivent refluer vers les Alpes. Les armées pontificales mettent bas les armes et le Pape signe, le 19 février 1797, le Traité de Tolentino en payant un lourd tribut au vainqueur. A la fin du mois de mars, Bonaparte marche sur Vienne par le col de Tarvis et signe, le 18 avril, les préliminaires de paix à Leoben alors que les Français sont à cent kilomètres de la capitale autrichienne.

Venise se révolte alors contre la présence militaire française¹. Des soldats sont massacrés dans les hôpitaux de Vérone (affaire des «Pâques Véronaises», du 17 avril 1797). Furieux, Bonaparte donne l'ordre au général Ju-

* Autor je inženjer u penziji i predsjednik Udruženja ONERA (Nacionalna služba za aeronautička istraživanja)

¹ DARU Pierre, Histoire de la République de Venise, Paris, Editions Robert Laffont (Collection Bouquins), 2004.

not de rétablir l'ordre en disant: «*Je serai un Attila pour Venise*». Devant la menace, le 12 mai 1797, le Grand Conseil abdique la souveraineté et le Doge est déposé. C'est la fin, sans gloire, de la Sérénissime République qui existait depuis près de mille ans. Les troupes françaises font leur entrée dans la ville le 16 mai.

Le 17 octobre 1797 est signé, à Passeriano, le Traité dit de Campo-Formio qui donne la Vénétie et la Dalmatie vénitienne, jusqu'aux Bouches de Cattaro, à l'Autriche. En échange, cette dernière, reconnaît à la France la possession des Pays-Bas Autrichiens, de la Rive Gauche du Rhin ainsi que celle des Iles Ioniennes (Corfou). Malgré une intervention autrichienne, la République de Raguse conserve son intégrité et sa neutralité.

3 – LES AUTRICHIENS EN DALMATIE (1797-1805)

L'occupation de la Dalmatie par les troupes autrichiennes du Général Rukavina va se faire progressivement ². Une division de 4.000 hommes quitte Trieste par mer dès le 25 juin 1797. Le long de la côte dalmate, Rukavina est, en général, bien accueilli par la population.

Les habitants des Bouches de Cattaro, les Bocquais, considéraient les Vénitiens comme des protecteurs, non comme des maîtres: la chute du gouvernement vénitien provoque donc une grande émotion. La rencontre de Rukavina avec le Vladika du Monténégro permet l'occupation des Bouches de Cattaro sans problèmes majeurs. A partir du 15 octobre 1797, la première administration civile autrichienne, dirigée par le Comte de Thurn peut s'installer.

La période autrichienne peut-être divisée en quatre phases successives, dont chacune à un caractère bien déterminé:

- Une première phase sous l'autorité du Comte de Thurn (juillet 1797-juin 1799). Elle voit la mise en place d'une administration provisoire qui gère les affaires courantes. Le côté civil l'emporte progressivement sur le militaire.
- Une deuxième phase sous le gouvernement militaire de l'Archiduc Charles, c'est l'époque des guerres de la deuxième coalition (Marengo: 14 juin 1800). Le militaire reprend le pas sur le civil jusqu'à la signature de la Paix de Lunéville, le 9 février 1801, où l'Empereur d'Autriche se réconcilie avec le Premier Consul.
- Une troisième phase avec pour gouverneur le Comte de Goëss (juillet 1802-juin 1804), où les civils reprennent la prépondérance. Des conseillers auliques viennent présider le Conseil de gouvernement qui siège à Zara.

² PISANI Paul (Abbé), *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Paris, Alphonse Picard et Fils, Editeurs, 1893.

- Une quatrième phase sous le gouvernorat du Général Brady (juin 1804- février 1806) où les militaires retrouvent leur crédit car la guerre avec la France semble inévitable.

Pour la République de Raguse, état de 35.000 habitants extrêmement riche, la présence de l'Autriche à ses frontières est un sujet d'inquiétude. Les Ragusains ont su que le Général Rukavina a eu l'intention de violer leur neutralité dès 1797. A la nouvelle de la déclaration de guerre, connue le 20 octobre 1805, Raguse ne dissimule pas ses sympathies pour la France.

La Troisième Coalition va, en effet, opposer La France à l'Angleterre, la Russie et l'Autriche. Après la levée du Camp de Boulogne, l'Empereur Napoléon fait diriger les sept corps de la Grande Armée vers l'Allemagne. L'armée autrichienne du Général Mack capitule à Ulm, le 20 octobre 1805. C'est ensuite l'entrée triomphale dans Vienne et la retraite des austro-russes en Moravie. La guerre se termine par la victoire de la Grande Armée à Austerlitz, le 2 décembre 1805. François II va alors signer la Paix de Presbourg (26 décembre 1805). Les Autrichiens doivent évacuer la Vénétie et la Dalmatie.

C'est aussi la fin du Saint-Empire Romain Germanique. François II va abandonner son titre d'empereur allemand pour devenir François Ier, Empereur d'Autriche (6 août 1806).

4 – LA PERIODE DU ROYAUME D'ITALIE (1805-1809)

Par le Traité de Presbourg, les territoires anciennement vénitiens (Frioul, Vénétie, Istrie et Dalmatie) sont rattachés au Royaume d'Italie dont Napoléon est le Roi et Eugène de Beauharnais, le Vice-Roi.

C'est au Royaume d'Italie que la Dalmatie est cédée, c'est donc une administration italienne, relevant du gouvernement royal de Milan, et arborant les couleurs italiennes qui y est installée. Si l'Italie se charge de l'administration civile, c'est la France qui fournit les commandants militaires et les troupes d'occupation. Entre janvier et juillet 1806, tous les pouvoirs sont concentrés entre les mains du Général Molitor aidé par le Général Lauriston comme Commissaire Impérial.

A la fin de janvier 1806, Molitor quitte le Frioul à la tête des 5ième, 23ième et 79ième régiments de ligne³. Il entre à Zara le 20 février en déclarant maintenir les lois et règlements en vigueur sous le régime autrichien.

Alors que les Bouches de Cattaro sont abandonnées aux Russes (6 mars 1806), Lauriston occupe Raguse, le 28 mai, face à la flotte de l'amiral

³ ANTOINE J.B. publiés par Mémoires du Général Baron Roch GODARD (1792 - 1815), Paris, Ernest Flammarion, Editeur sans date

Siniavin. Il va devoir, avec ses 2.000 hommes, soutenir un siège de vingt jours. Celui-ci est finalement levé le 6 juillet par l'entrée des troupes du Général Molitor dans la ville.

Deux personnages nouveaux vont apparaître : le Provéditeur Général Vincenzo Dandolo, nommé le 28 avril 1806 par le Vice-Roi d'Italie, et le Général Marmont⁴, nommé le 12 juin, Commandant l'Armée de Dalmatie par l'Empereur. Ils vont apporter en Dalmatie une activité qui justifie amplement les choix de l'Empereur: l'un dans l'ordre administratif, l'autre dans les affaires militaires. Malheureusement des rivalités d'influence vont jeter la discorde entre les deux hommes car la position prise par les militaires ne peut laisser qu'une place de second rang au provéditeur. Malgré les conflits internes, l'administration de Dandolo va laisser d'excellents souvenirs.

Marmont arrive à Raguse, le 30 juillet 1806, où la situation militaire a été redressée par Molitor. Il apprend qu'un traité a été signé à Paris, le 20 juillet, par le Conseiller d'Oubril stipulant l'évacuation de Cattaro par les russes. Marmont réorganise l'armée pour poursuivre sa campagne: il se propose de laisser 600 hommes à Raguse, autant à Castelnuovo et avec les 10.000 hommes restants il compte attaquer les monténégrins après le départ des russes. Mais le traité d'Oubril n'est pas ratifié par Alexandre Ier, 5.000 russes et 10.000 monténégrins se rassemblent autour de Castelnuovo. Les hostilités vont bientôt reprendre.

Dans la nuit du 29 au 30 septembre 1806, les troupes de Marmont prennent le pont de Debelibrieg pour aborder Castelnuovo par le nord en étant maîtres des hauteurs. La petite armée française (environ 5.000 hommes) est formée principalement d'éléments des 18ième, 23ième et 79ième régiments de ligne renforcés par les italiens du Général Lecchi. Marmont débouche alors dans la vallée et se trouve face au gros des troupes russes (environ 4.000 hommes) rangé en ordre de bataille. Le Général Delzons conduit la charge avec impétuosité, tandis que la flotte russe envoie des chaloupes pour sauver les soldats. Les pertes russes s'élèvent à 500 tués, autant de blessés et 250 prisonniers, les monténégrins ont 400 tués et 800 blessés. Les pertes françaises se montent à 25 tués (dont l'aide de camp du Général Marmont, Gayet, qui est décapité) et 130 blessés.

Obéissant aux instructions reçues, Marmont se replie vers le camp retranché de Raguse, avec 15.000 hommes et fait commencer les travaux du Fort Impérial sur la montagne Saint-Serge. Pendant ce temps les russes occupent les îles de la côte.

⁴ MARMONT Auguste-Frédéric-Louis VIESSE de Mémoires du Maréchal MARMONT, Duc de RAGUSE (9 tomes), Paris, Perrotin, Libraire-Editeur, 1857.

SIX Georges, Dictionnaire biographique des généraux et amiraux français de la Révolution et de l'Empire (1792-1814), Paris, Librairie historique et nobiliaire Georges Saffroy, Editeur, 1934.

Rejetant l'ultimatum prussien, lui demandant d'évacuer l'Allemagne, Napoléon va reprendre les armes. Ce sont les victoires d'Iéna et d'Auerstedt, le 14 octobre 1806, puis la campagne de Pologne et l'entrée dans Varsovie. Les victoires d'Eylau (8 février 1807) et de Friedland (14 juin) sont suivies de la Paix de Tilsitt, avec les Russes, le 7 juillet 1807.

Connu à Raguse le 20 juillet, le traité stipule la remise à la France, par les Russes, des Bouches de Cattaro, des îles dalmates et des îles Ioniennes. L'administration française va y être installée progressivement.

L'année 1808 est une année calme propice à l'organisation des territoires. L'armée la passe, cependant, toute entière à y préparer une guerre possible. Marmont cherche à lier des relations étroites avec ses voisins du Monténégro, de Bosnie et d'Albanie.

Le 30 janvier 1808 la République de Raguse est rattachée à la Dalmatie. Le 14 avril de la même année, le Général Marmont est créé Duc de Raguse pour le récompenser à la fois de la pacification de la Dalmatie, de sa victoire de Castelnuovo et du rattachement de Raguse.

Au début de l'année 1809, la guerre entre la France et l'Autriche se précise: celle-ci espère tirer profit des embarras de Napoléon en Espagne. Le 14 mars, Marmont a pris toutes ses dispositions pour que 12.000 hommes, issus de la Dalmatie, puissent entrer en campagne. Les forces autrichiennes de Croatie sont estimées à environ 10.000 hommes mais ils peuvent compter sur une partie de la population dalmate (corps franc de 1.400 hommes). Marmont apprend la nouvelle de la reprise des hostilités dès le 11 avril 1809.

Ce sont les autrichiens qui attaquent les premiers le 20 avril. Ils entrent en Dalmatie et font subir un premier échec à Marmont au combat de Kravi Brod, près de Knin, le 30 avril. La pluie et la neige vont faire cesser provisoirement les hostilités.

Comme les autrichiens restent sur la défensive, Marmont reprend sa marche en avant le 11 mai. Après quatorze jours et sept combats, il parvient à faire sa jonction avec l'Armée d'Italie à Fiume le 28 mai: il lui reste 11.000 hommes pour rejoindre la Grande Armée près de Vienne. Pendant ce temps les autrichiens envahissent la Dalmatie et mettent le siège devant les principales villes avec l'aide des insurgés locaux.

Marmont, nouveau Commandant du 11ème Corps, est vainqueur avec Masséna à Znaïm, à 80 kilomètres de Vienne, le 11 juillet 1809 (cinq jours après la victoire de Wagram). Le 12 juillet, l'armistice est signé, et Marmont est élevé à la dignité de Maréchal de l'Empire.

La signature du **Traité de Schönbrunn, le 14 octobre 1809**, est connu en Dalmatie le 4 novembre. Les autrichiens sont exaspérés de recevoir l'ordre de battre en retraite, les dalmates se voient déjà livrés aux vengeances du vainqueur. Finalement ce sont les généraux français Bertrand et Clauzel qui

rétablissent complètement le calme en mettant fin à toutes les manifestations. Une amnistie générale est proclamée le 10 novembre 1809.

5 – LES PROVINCES ILLYRIENNES (1809-1813)

Le Traité de Schönbrunn restitue à la France la Dalmatie et lui cède la Croatie au sud-est de la Save, l'Istrie autrichienne, Trieste, la Carniole et un certain nombre de cantons de la Carinthie, de la Styrie et du Tyrol. L'ensemble va former les **Provinces Illyriennes**⁵ qui relèvent directement de l'autorité de l'Empereur. La capitale est fixée à Laibach (Ljubljana). Elles s'étendent sur environ 1.000 kilomètres, avec une superficie de 54.998 kilomètres carrés et sont peuplées de plus d'un million et demi d'habitants⁶.

Elles sont administrées par un Gouverneur Général. En quatre années d'existence, l'Empereur va en nommer quatorze seuls les deux premiers vont laisser leur empreinte :

- Le Maréchal Marmont est nommé dès le 8 octobre 1809 avec la mission de mettre en place une administration provisoire, il va rester en fonction jusqu'en janvier 1811,
- Le Général Bertrand, futur Grand-Maréchal du Palais, est nommé du 24 mars 1811 jusqu'à son départ, le 2 décembre 1812, il saura se faire aimer,
- Le Général Junot, Duc d'Abrantès, lui succède le 20 février 1813, mais doit être remplacé très vite, pour cause de folie, en juin 1813,
- Joseph Fouché, Duc d'Otrante, ancien ministre de la police est le dernier gouverneur général: nommé par le décret de Dresde du 17 juillet 1813, il quitte Trieste dès le 26 août: son poste a duré un mois.

Le décret d'organisation des Provinces Illyriennes est signé à Trianon, le 15 avril 1811. Elles vont comprendre sept intendances: six civiles (Carinthie, Carniole, Croatie civile, Istrie, Dalmatie, Raguse) et une militaire (Croatie militaire) qui garde son régime original des zadruges, forme yougoslave des communautés rurales. L'esprit centralisateur de Napoléon réduit l'Illyrie à n'être que de simples départements, au lieu d'être une juridiction militaire gardant les frontières de l'Empire. De plus il conserve la personnalité encombrante de l'intendant général, c'est la résurrection du dualisme civil/

⁵ PIVEC-STELE Melitta, *La Vie Economique des Provinces Illyriennes (1809 - 1813)*, Paris, Editions Bossard, 1930.

MÜNZBERG Werner, *Das Königreich Italien und die Illyrischen Provinzen unter Napoleon I. Wilhelm i. OB., Leitfaden zur Postgeschichte und Briefkunde Band V*, 1983.

⁶ PIVEC-STELE Melitta, *La Vie Economique des Provinces Illyriennes (1809 - 1813)*, Paris, Editions Bossard, 1930

militaire qui a fait tant de mal pendant la période italienne. Ce sera la raison principale du départ du Maréchal Marmont.

Le premier intendant, Dauchy, a une administration désastreuse. Son successeur, Chabrol, nommé en août 1811, sait se faire respecter par son bon sens et sa droiture.

Le gouvernement de Laybach se dote aussi d'un journal: «le Télégraphe officiel des provinces Illyriennes», qui permet au bibliothécaire de la ville, le jeune écrivain Charles Nodier, de faire ses premiers pas dans la littérature.

Les français créent, en Dalmatie trois cent vingt kilomètres de route, ouvrent plusieurs lycées (Zara, Raguse, Sebenico, ...). L'administration impériale met en vigueur le code civil français. Les lois sont promulguées en français, en allemand et en «slavonien»: cette élévation d'une langue slave au rang de langue officielle a un impact certain sur le développement du slovène moderne. Mais les réformes ne sont pas franchement acceptées par la masse de la population. Trois causes principales de mécontentement peuvent être dégagées⁷ [2]:

- L'attitude à l'égard du clergé qui est perçue comme une atteinte aux religions,
- L'impopularité de la conscription,
- L'introduction maladroite d'une législation pour laquelle la Dalmatie n'est pas encore mûre car elle reste très attachée à ses mœurs.

Il faut ajouter, à tout cela, l'application du Blocus Continental, décrété pour ruiner l'Angleterre. L'interruption du commerce traversant la Dalmatie va entraîner la ruine de pans entiers de l'économie du pays.

Après la désastreuse Campagne de Russie et la Campagne de Saxe, les français n'ont que de faibles forces à opposer aux alliés. Compte tenu des désertions on peut affirmer, en août 1813, que l'armée française ne compte que 500 hommes décidés à se défendre.

Les autrichiens vont envahir les Provinces Illyriennes, le 18 août 1813, après la rupture des négociations de Prague. Tout le pays est rapidement occupé, sauf des poches de résistance autour des villes. Trieste, investi dès le 16 septembre, va capituler le 14 octobre 1813.

C'est aussi le 14 octobre 1813, jour du quatrième anniversaire de leur création, que le Général autrichien Lattermann va proclamer la fin des Provinces Illyriennes.

La ville de Zara va capituler le 5 décembre, Cattaro le 28 janvier 1814. L'honneur revient au Général Donzelot, Commandant l'île de Corfou, qui ne se rend que 6 juin 1814 soit deux mois après l'abdication de l'Empereur à

⁷ PISANI Paul (Abbé), La Dalmatie de 1797 à 1815, Paris, Alphonse Picard et Fils, Editeurs, 1893.

Fontainebleau. Corfou est la dernière ville d'Europe où le drapeau tricolore a flotté en 1814.

La Dalmatie retombe sous la botte autrichienne: l'occupation va durer jusqu'en 1918.

6 – CONCLUSION

En Dalmatie, comme ailleurs, l'épopée napoléonienne n'a produit que de la gloire; elle ne laisse derrière elle que des sentiments mitigés. A l'actif de la présence française, on peut parler d'un certain développement dû à l'application des lois en vigueur dans le Grand Empire, de la construction de routes carrossables, de la création de plusieurs lycées, de la reconnaissance des langues locales. Cette présence a marqué fortement de son empreinte la conscience nationale et la mémoire historique de certains pays, comme la Slovénie. Au passif, il faut bien sûr parler du blocus continental qui va ruiner des pans entiers de l'économie et de la conscription militaire. De plus, en entrant en Dalmatie les Français n'ont guère tenu compte des institutions existantes: pour cela les Dalmates n'ont jamais véritablement accepté la domination française.

Néanmoins le bilan du travail accompli, en seulement quatre ans, sera souligné par François Ier, Empereur d'Autriche, qui déclarera: «*C'est dommage que les Français ne soient pas restés dix ans de plus*».

Daniel CAVALLI

FRANCE AND THE ADRIATIC BETWEEN 1797 AND 1814

Summary

The paper provides a brief historical context and outlines the events regarding French occupation of the southeast coast of the Adriatic Sea. The events are related to the 1797 Peace of Campo Formio, when Austria temporarily took possession of Dalmatia and Dubrovnik. It gives a summary of the establishment of administrative jurisdiction of Kingdom of Italy over this area, and ultimately, of the entry of this area into the wider whole of Illyrian provinces.

KEY WORDS: *France, Italy, the Republic of Venice, Boka Kotorska, the Adriatic, Illyrian provinces*

Данијел КАВАЛИ*

ФРАНЦУСКА И ЈАДРАН ОД 1797. ДО 1814. ГОДИНЕ**

Муњевити поход на Италију, који је генерал Бонапарта водио 1796. и 1797, дубоко ће промијенити војну стратегију револуционарне Француске: од позорнице другоразредне операције сјеверна Италија постаје позорница главне операције на уштрб Рајнске армије и Њемачке. Она ће, прије свега, по први пут довести у додир једну француску армију са Далмацијом.

КРАЈ МЛЕТАЧКЕ РЕПУБЛИКЕ (1797)

Француске успјехе у Пијемонту и у Ломбардији прати двострука офанзива: против Аустријанаца, са уласком у Венецију копненим путем, и против Папске државе. Аустрија је претрпјела пораз код Аркола (15-17. новембар 1796) и код Риволија (14. јануар 1797). Послије капитулације Мантове (2. фебруар 1797) аустријске трупе се повлаче према Алпима. Папина војска се предаје, а папа потписује Толентински споразум (19. фебруар 1797) обавезујући се да побједнику плаћа високе дажбине. Крајем марта, Бонапарта креће на Беч преко превоја Тревизо и 18. априла потписује у Леобену претходне тачке мировног споразума, а Французи се налазе на сто километара од аустријске пријестонице.

У Венецији избија побуна против француског војног присуства.¹ У болницама у Верони војници су поубијани (афера „Веронски Васкрс“, 17. април 1797). Сав бијесан, Бонапарта наређује генералу Жиноу да успостави ред овим ријечима: „*За Венецију ћу бити Атила*“.

* Аутор је инжењер у пензији и предсједник Удружења ONERA (Национална служба за аеронаутичка истраживања)

** Превела са француског: мр Јасмина Никчевић

¹ Darut Pierre, *Historie de la République de Venise*, Paris, Editios Robert Colletion Buquins) 2004

Пред том пријетњом Велики савјет абдицира, а дужд је збачен. То је неславни крај Млетачке републике, Серенисима, која је постојала скоро хиљаду година. Француске трупе улазе у град 16. маја.

У Пасеријану је потписан Кампоформијски мир (17. октобар 1797) који даје Аустријанцима Венецију и венецијанску Далмацију, све до Боке Которске. За узврат, Аустрија признаје Француској посједовање аустријске Низоземске, лијеве обале Рајне, као и Јонских острва (Крф). Упркос аустријској интервенцији, Дубровачка република задржава свој суверенитет и неутралност.

АУСТРИЈАНЦИ У ДАЛМАЦИЈИ (1797-1805)

Окупација Далмације од стране аустријских трупа којима командује генерал Рукавина одвијаће се постепено.² Дивизија која броји 4.000 људи напушта Трст морским путем већ 25. јуна 1797. Генерала Рукавину становништво дуж обале углавном добро прихвата.

Житељи Боке Которске, Бокељи, сматрали су Венецијанце заштитницима, не господарима: пад Млетачке републике изазива, дакле, велико узбуђење. Сусрет генерала Рукавине са црногорским владиком омогућава да се окупација спроводи без већих проблема. Почев од 15. октобра 1797. аустријска цивилна управа, са грофом Вон Турмом на челу, може да почне са радом.

Аустријски период може се подијелити на четири фазе, од којих се свака по нечему јасно разликује од других:

- прва фаза за вријеме управе грофа Вон Турма (јул 1797-јун 1799) - то је вријеме успостављања привремене администрације која се бави текућим пословима. Њен цивилни карактер све више потискује војни.

- друга фаза под војном управом надвојводе Карла поклапа се са ратовима друге коалиције (Маренго, 14. јун 1800). Војни карактер управе потискује цивилни све до Линевилског мира (9. фебруар 1801) када се аустријски цар мири са првим конзулом Бонапартом.

- у трећој фази, када је на челу управе гроф Вон Гоес (јун 1804-фебруар 1806), цивили су понову у првом плану. Дворски савјетници предсједавају Гувернаторским савјетом са сједиштем у Задру.

- четврта фаза, за вријеме управе генерала Брадија (јун 1804-фебруар 1806) када војници имају превласт будући да рат са Француском изгледа неизбјежан.

Дубровачку републику, изузетно богату државу од 35.000 становника, брине присуство Аустрије на њеним границама. Дубровчани знају

² Pisani Paul (Abbé), *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Paris, Alphonse Picard et Fils, Editeurs 1893.

да је генерал Рукавина већ 1797. желио да погази њихову неутралност. На вијест о објави рата, 20. октобра 1805, Дубровник не крије своје симпатије према Француској.

Трећа коалиција ће супротставити Француску Енглеској, Русији и Аустрији. Пошто је одустао од логоровања код Булоња, император Наполеон упућује седам армијских корпуса Велике армије на Њемачку. Аустријска војска под командом генерала Мака капитулира код Улма 20. октобра 1805. Послије тога Французи тријумфално улазе у Беч, а аустро-руске трупе се повлаче у Моравску. Рат се завршава побједом Велике армије код Аустерлица 2. децембра 1805. Цар Франц II тада потписује Пожунски мир (26. децембар 1805). Аустријанци су принуђени да напусте Венецијанску област и Далмацију. То је такође крај Светог германског римског царства. Франц II ће се одрећи титуле њемачког цара да би постао Франц I, цар Аустрије (6. август 1806).

ПЕРИОД КРАЉЕВИНЕ ИТАЛИЈЕ (1805-1809)

Пожунским миром некадашње венецијанске територије (Фриули, Венето, Истра и Далмација) припојене су Краљевини Италији чији краљ је Наполеон, а Ежен де Боарне вицекраљ.

Далмација је препуштена Италији, тако да њоме управља италијанска администрација која је подређена краљевској влади у Милану и италијански обојена. Ако Италија води цивилну управу, Француска даје војне команданте и окупационе трупе. Између јануара и јула 1806. сву власт држи генерал Молитор коме помаже генерал Лористон у својству царског комесара.

Крајем јануара 1806, Молитор напушта Фриули на челу 5, 23. и 79. бојевог пука.³ У Задар улази 20. фебруара и изјављује да ће поштовати важеће законе и одредбе које је увео аустријски режим.

Док је Бока Которска препуштена Русима (6. март 1806.), Лористон заузима Дубровник (28. маја) предухитривши флоту адмирала Сињавина. Са својих 2000 људи биће принуђен да издржи опсаду у трајању од 20 дана. Опсада престаје 6. јула када трупе генерала Молитора улазе у град.

Појавиће се и двије нове личности: провидур генерал Винченцо Дандоло кога је 28. априла поставио вицекраљ Италије и генерал Мармон⁴

³ Antonie J.B. publiés par *Mémoires du Général Baron Roch GODARD (1792 - 1815)*, Paris, Ernest Flammarion, Editeur sans date

⁴ Marmont Auguste-Frédéric-Louis VIESSE de, *Mémoires du Maréchal MARMONT, Duc de RAGUSE (9 tomes)* Paris, Perrotin, Libraire-Editeur 1857. SIX Georges, *Dictionnaire biographique des généraux et amiraux français de la Révolution et de l'Empire (1792-1814)*, Paris, Librairie historique et nobiliaire Georges Saffroy, Editeur 1934.

кога је 12. јуна император поставио за заповједника Далматинске армије. Они ће у Далмацији развити активност која ће у потпуности оправдати императоров избор: први у администрацији, други у војсци. Нажалост, њихово ривалство изазваће неслогу, јер због позиције коју заузимају војне власти провидурова улога постаје другоразредна. Упркос унутрашњим трвењима Дандолова администрација остаће у најбољем сјећању.

Мармон стиже 30. јула 1806. у Дубровник гдје је Молитор успоставио ред у војном погледу. Он сазнаје да је у Паризу 20. јула потписан споразум, да га је потписао савјетник Дубрил и којим се предвиђа да Руси напусте Котор. Мармон реорганизује армију да би наставио свој поход : он планира да остави 600 људи у Дубровнику, исто толико у Херцег Новом, а са својих 10000 преосталих људи намјерава да нападне Црногорце последије одласка Руса. Међутим, Александар I није ратификовао Д'Убрилов споразум и 5000 Руса и 10000 Црногораца се окупљају код Херцег Новог. Сукоби ће се ускоро наставити. У ноћи између 29. и 30. септембра 1806. Мармонове трупе заузимају мост код Дебелог Бријега да би нападе Херцег Нови са сјевера, будући да су контролисали околна брда. Мала француска армија (око 5000 људи) састојала се углавном од војника 23. и 79. бојевог пука које су ојачали италијански војници генерала Лекија. Мармон тада продире у долину и налази се наспрам главнине руских трупа (око 4000 људи) распоређених за битку. Генерал Дезон енергично предводи јуриш, док руска флота шаље броднице да спасе своје војнике. Руски губици достижу 500 мртвих, исто толико рањених и 250 заробљених, Црногорци имају 400 мртвих и 800 рањених. Француски губици износе 25 мртвих (међу којима је ордонанс генерала Мармона Гаје коме су одрубили главу) и 130 рањених. Поштујући примљена упутства Мармон се повлачи у позадину, у логор у Дубровнику са 15000 људи и почиње радове на изградњи Империјалне утврде на брду Свети Срђ. За то вријеме Руси заузимају острва у близини обале.

Одбацујући пруски ултиматум, у коме му се поставља захтјев да напусти Њемачку, Наполеон ће се поново латити оружја. Односи побједи код Јене и Ауерштета 14. октобра 1806, затим предузима поход на Пољску и улази у Варшаву. Послије побједи код Ајлауа (8. фебруар 1807) и код Фридланда (14. јуна) склапа се Тилзитски мир са Русима 7. јула 1807.

У Дубровник 20. јула стиже вијест о миру по коме се предвиђа да Руси врате Французима Боку Которску, Далматинска и Јонска острва. Француска управа ће се ту постепено уводити.

Година 1808. је мирна и погодна за организовање територија. Међутим, војска током читаве те године припрема будући рат. Мармон се труди да успостави блиске односе са сусједима Црне Горе, Босном и Албанијом.

Дубровачка република је припојена Далмацији 30. јануара 1808, а 14. априла исте године генерал Мармон добија титулу војводе од Рагузе као награду у исти мах за пацификацију Далмације, побједу код Херцег Новог и припајање Дубровника.

У почетку 1809, рат између Француске и Аустрије постаје извјестан: Аустрија се нада да ће извући корист из Наполеонових неприлика у Шпанији. Мармон је 14. марта предузео све мјере како би се његових 12000 људи из Далмације придружили војном походу. Аустријске снаге у Хрватској се процјењују на 10000 људи, али Аустријанци могу рачунати на један дио далматинског живља (добровољачки корпус од 1400 људи). Мармон сазнаје вијест о наставку сукоба већ 11. априла 1809.

Аустријанци нападају први (12. април). Улазе у Далмацију и наносе први пораз Мармону у бици код Крављег Брода у близини Книна (30. априла). Киша и снијег привремено обустављају сукобе.

Пошто Аустријанци остају у дефанзиви, Мармон наставља напредовање 11. маја. Послије 14 дана и 7 борби он успијева да се придружи Италијанској армији у Ријечи 28. маја: преостаје му 11000 људи који ће се придружити Великој армији код Беча. За то вријеме Аустријанци заузимају Далмацију и организују опсаду главних градова уз помоћ локалних устаника.

Мармон, нови заповједник 11. корпуса односи побједу код Масене и Знојма на 40 км од Беча (11. јул 1809, пет дана послије побједи код Ваграма). Примирје је потписано 12. јула, а Мармон је произведен у маршала Царства.

Вијест о потписивању Шенбрунског мира од 14. октобра 1809. у Далмацију стиже 4. новембра. Аустријанци су очајни због наређења да се повуку, а Далматинци су препуштени освети побједника. Француски генерали Бертран и Клозел коначно у потпуности успостављају мир, забрањујући све манифестације. Општа амнестија је објављена 10. новембра 1809.

ИЛИРСКЕ ПРОВИНЦИЈЕ (1809 – 1813)

Шенбрунским миром Француској је враћена Далмација и дата Хрватска југоисточно од Саве, затим аустријска Истра, Трст, Крањска и извјестан број кантона у Корушкој, Штајерској и Тиролу. Цјелина ће чинити Илирске провинције⁵ које су под непосредном Наполеоновом

⁵ PIVEC-STELE Melitta, *La Vie Economique des Provinces Illyriennes (1809 - 1813)*, Paris, Editions Bossard 1930.

MÜNZBERG Werner, *Das Königreich Italien und die Illyrischen Provinzen unter Napoleon I.* Weilheim i. OB., Leitfaden zur Postgeschichte und Briefkunde Band V 1983.

влашћу. Одређено је да пријестоница буде Лајбах (Љубљана). Оне се простиру на 1000 км, са површином од 54.998 км², на којој живи више од 1500000 становника⁶. (3)

Њима управља генерални гувернер. За четири године постојања Наполеон ће именовати четири гувернера од којих ће само двојица првих бити запамћени:

- Маршал Мармон је именован 8. октобра 1809, са задатком да успостави привремену управу, а дужност ће вршити до јануара 1811.

- Генерал Бертран, будући велики маршал Палате, именован је 24. марта 1811, а отишао је са дужности 2. децембра 1812, био је веома омиљен.

- Генерал Жино, војвода од Абрантеса, ће га замијенити 20. фебруара 1813, али ће бити врло брзо смијењен због лудила, јуна 1813.

- Жозеф Фуше, војвода од Отранта, некадашњи министар полиције је посљедњи генерални гувернер: именован је Дрезденским декретом од 17. јула 1813, а напушта Трст већ 26. августа, послје једномјесечног обављања дужности.

Декрет о стварању Илирских провинција потписан је у Тријанону 15. априла 1811. Оне ће имати 7 интендантура: 6 цивилних (Корушка, Крањска, цивилна Хрватска, Истра, Далмација, Дубровник) и једну војну (војна Хрватска). Ова посљедња задржава своју првобитну организацију задруге, југословенски облик сеоских заједница. Наполеонове централистичке тежње своде Илирију на обичне департмане, умјесто да буде „маркгрофовија“, војна крајина која би чувала границе Царства. Он, штавише, не укида неугодну функцију генералног интенданта, а то представља обнављање дуализма цивилно /војно, који је причинио толико зла за вријеме италијанског периода. То ће бити главни разлог одласка маршала Мармона.

Управа првог интенданта, Дошија, катастрофална је. Његов наслједник, Шаброл, постављен августа 1813, као разуман и поштен човјек зна да улије поштовање.

Влада у Лајбаху такође има новине: *Званични телеграф Илирских провинција*, који омогућује градском библиотекару, младом писцу Шарлу Нодјеу да начини прве кораке у књижевности.

Французи граде у Далмацији 320 км пута, отварају више лицеја (Задар, Дубровник, Шибеник, итд). Империјална управа ставља на снагу француски грађански законик. Закони су објављени на француском, њемачком и „словенском“. Ово уздизање једног словенског језика на ниво званичног извјесно утиче на развој модерног словеначког језика.

⁶ PIVEC-STELE Melitta, *La Vie Economique des Provinces Illyriennes* (1809 - 1813), Paris, Editions Bossard 1930.

Те реформе, међутим, нијесу баш прихваћене у широким масама. Могу се издвојити три главна разлога за незадовољство⁷ :

- став у односу на свештенство доживљава се као уништавање религије.

- непопуларност регрутације.

- неспретно и неумјесно увођење законодавства за које Далмација није спремна, будући врло привржена својим обичајима.

Томе треба додати примјену континенталне блокаде, успостављене да би се упропастила Енглеска. Прекид трговине, чији су путеви водили преко Далмације, изазваће пропадање читавих привредних дјелатности.

Послије катастрофалног похода на Русију и рата у Саксонији, Французи се тешко могу супротставити савезницима. Ако се узме у обзир дезертерство, може се тврдити да у августу 1813, француска армија броји само 500 људи, спремних да се бране.

Аустријанци ће освојити Илирске провинције 18. августа 1813. после прекида преговора у Прагу. Цијелу земљу су брзо окупирали, осим зона отпора око градова. Трст, који је опкољен 16. септембра, капитулира 14. октобра.

Тог истог 14. октобра 1813, на четврту годишњицу оснивања, аустријски генерал Латерман проглашава крај Илирских провинција.

Град Задар ће капитуларити 5. децембра, Котор 28. јануара 1814. Генерал Донзело, командант острва Крфа, прославио се тиме што се предао тек 6. јуна 1814, односно два мјесеца после Наполеонове абдикације у Фонтенблоу. Крф је посљедњи европски град у коме се вијорила француска застава 1814. године.

Далмација поново пада под аустријску чизму: окупација ће трајати све до 1918.

ЗАКЉУЧАК

У Далмацији, као и другдје, наполеонова епопеја донијела је само славу, а оставила је за собом многа разарања. У позитиван биланс француског присуства може се уписати извјестан развитак као посљедица примјене закона на снази у Великом Царству, изградња колских путева, отварање већег броја лицеја и признавање локалних језика. То присуство је снажно обиљежило националну свијест и историјско памћење неких земаља као што је Словенија. Што се негативног дијела биланса тиче, треба наравно говорити о континенталној блокади која је

⁷ PISANI Paul (Abbé), *La Dalmatie de 1797 à 1815* Paris, Alphonse Picard et Fils, Editeurs 1893.

упропастила читаве дјелове привреде, као и о војној обавези. Штавише, долазећи у Далмацију, Французи су мало водили рачуна о постојећим институцијама: из тог разлога Далматинци нијесу никада истински прихватили француску доминацију. Упркос томе, биланс оствареног током само четири године истаћи ће Франц I, аустријски цар, који ће изјавити: „Штета је што Французи нијесу остали још десет година.“

Daniel CAVALLI

FRANCE AND THE ADRIATIC BETWEEN 1797 AND 1814

Summary

The paper provides a brief historical context and outlines the events regarding French occupation of the southeast coast of the Adriatic Sea. The events are related to the 1797 Peace of Campo Formio, when Austria temporarily took possession of Dalmatia and Dubrovnik. It gives a summary of the establishment of administrative jurisdiction of Kingdom of Italy over this area, and ultimately, of the entry of this area into the wider whole of Illyrian provinces.

KEY WORDS: *France, Italy, the Republic of Venice, Boka Kotorska, the Adriatic, Illyrian provinces*

Dr Bernard LORY*

LES PROVINCES ILLYRIENNES ET LES CONNAISSANCES GEOGRAPHIQUES SUR LES BALKANS EN FRANCE AU DEBUT DU XIXe SIECLE

De par sa situation géographique, la France est tournée vers la Manche et l'Atlantique ou vers la Méditerranée occidentale. Au XVIIe siècle, pourtant, ses intérêts commerciaux la poussent progressivement vers la Méditerranée orientale, le *Levant*, selon la formulation de l'époque. La mer Adriatique (le *Golfe de Venise*), que sa position géographique isole par rapport au reste de la Méditerranée, commence à être régulièrement fréquentée par des navires de commerce français au XVIIIe siècle.

Les connaissances géographiques dont on dispose en France sur les Balkans restent alors très limitées. Si les littoraux ont été relevés avec une certaine précision, l'intérieur des terres n'a presque pas été parcouru par des voyageurs érudits permettant d'établir une cartographie fiable. L'Empire ottoman est, en effet, très méfiant à l'égard des voyageurs occidentaux. La plupart de ceux qui se rendent à Istanbul par voie de terre empruntent la *Via militaris* (Belgrade-Sofia-Edirne-Istanbul), à l'exception de quelques voyageurs qui débarquent à Dubrovnik et gagnent la capitale ottomane *via* Novi Pazar et Skopje.¹ Les observations directes permettant d'enrichir les connaissances géographiques sont donc très rares. La cartographie des Balkans repose en fait essentiellement sur les connaissances accumulées par les géographes de l'Antiquité, principalement Ptolémée et Strabon. Aussi ne faut-il pas s'étonner de voir figurer sur les cartes du XVIIIe siècle des villes antiques en ruine

* Maître de Conférences, INALCO, Paris

¹ Voyages de l'ambassadeur de France d'Aramon en 1547 (documenté par les récits de Jean Chesneau et de Jacques Gassot), de Philippe du Fresne-Canaye en 1573, de Jean Palerne Forésien en 1582, de Lefèbvre en 1611, de l'ambassadeur Deshayes en 1626; textes publiés par SAMARDŽIĆ Radovan: *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI-XVII vek*, Beograd Istoriski Arhiv Beograda, 1961, pp. 356-359, 371, 380-383, 399-405. Voir aussi Elisabetta BORROMEO: *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600-1644)*, volume I, Paris, Maisonneuve & Larose, 2007, p. 201

depuis de longs siècles, comme Stobi en Macédoine, abandonnée au VIe siècle et jamais relevée depuis lors! Les cartographes s'efforcent de compléter les données antiques avec les informations plus récentes qu'ils ont pu collecter sur l'organisation territoriale de l'Empire ottoman. Cela les conduit à de nombreuses incohérences: ainsi la carte de S. Robert *Turquie d'Europe* de 1755 fait-elle figurer deux fois la ville de Kjustendil (une fois au sud de Sofia, l'autre fois entre Niš et Pirot), alors qu'il s'agit d'un centre provincial important (chef-lieu de *sandžak*). L'histoire de ces erreurs, répétées parfois de carte en carte pendant plusieurs siècles, est pleine d'intérêt.²

Le littoral dalmate est un peu mieux traité, car il est d'un accès facile et les vestiges archéologiques de Pula et de Split retiennent l'attention des rares voyageurs.³ Néanmoins la région ne sera véritablement popularisée en Europe occidentale qu'à la fin du XVIIIe siècle, avec le *Viaggio in Dalmazia* de l'abbé Fortis (1774), qui fut promptement traduit dans les principales langues, dont le français.⁴ Signalons vers la même époque l'apparition d'un nouveau type d'ouvrages, les «voyages pittoresques» où l'exotisme du voyage est démultiplié par la présence de nombreuses gravures exécutées d'après les croquis réalisés par le voyageur. L'archétype de ce genre d'ouvrages est le *Voyage pittoresque de la Grèce*, du comte de Choiseul-Gouffier, qui s'était fait accompagner en 1776 de dessinateurs de qualité. Cet ouvrage paru en 1782 répondait au goût nouveau pour les paysages et connut un grand succès. Il valut à son auteur un siège à l'Académie française en 1784.⁵ Ces «voyages pittoresques» ont un profond impact sur leur lectorat, le texte et l'image se renforçant mutuellement.

L'engouement orientaliste qui s'esquisse alors en France n'implique pas nécessairement une meilleure connaissance géographique des régions considérées. Le principal ouvrage savant sur l'Adriatique, *Description géographique du golphe de Venise et de la Morée. Le routier des costes avec des cartes et des plans des principaux ports et mouillages*, de Jacques-Nicolas Bellin (Paris, 1771), est en fait une compilation réalisée sur la base de l'*Atlanto Veneto* du père Coronelli (1690), complétée d'informations plus récentes recueillies auprès de différents navigateurs; il ne repose sur aucune observation personnelle et contient de nombreuses erreurs.⁶

² Sur l'indication d'un grand lac au Kosovo, au sud de Priština, voir Sima ĆIRKOVIĆ: «Vladarski dvori oko jezera na Kosovu», *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*, 20 (1984), pp. 67-83

³ SPON Jacob: *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant 1678*, réédité sous la direction de Roland Détiéne, Genève, Slatkine, 2004

⁴ *Voyage en Dalmatie*, t. 1-2, Berne, 1778

⁵ APOSTOLOU Irini : *L'orientalisme des voyageurs français au XVIIIe siècle*, Paris, PUPS, 2009, p. 58 sq.

⁶ CHALINE Olivier: «L'Adriatique de la guerre de Candie à la fin des Empires (1645-1918)»,

Tant qu'elle n'a pas d'intérêts économiques, politiques ou militaires puissants dans la zone balkanique, la France n'éprouve pas le besoin de développer ses connaissances géographiques.

Les guerres napoléoniennes sont l'occasion pour la France d'établir un contact direct avec une partie de l'Europe qu'elle avait négligée jusque là. Le traité de Campo Formio (1797) met fin à la République vénitienne et cède l'Heptanèse à la France, qui prend ainsi pied dans la sphère balkanique; cette première occupation est brève (jusqu'en 1798), mais bientôt suivie d'une seconde occupation (1805-1814). La Dalmatie, autre territoire précédemment vénitien, passe sous contrôle français en 1805, puis est intégrée dans un ensemble régional plus vaste en 1809: les Provinces illyriennes.

Les intérêts stratégiques et militaires exigent la collecte et la systématisation de connaissances scientifiques sur ces différents territoires encore fort mal connus. Il ne s'agit pourtant pas uniquement d'intérêts à court terme, mais aussi d'un état d'esprit général, propre aux décennies qui suivent les Lumières du XVIIIe siècle. La curiosité pour le monde, dans toute sa diversité, au travers de disciplines aussi diverses que la géographie, la zoologie et la botanique, ou l'archéologie s'est manifestée de façon caractéristique lors de l'expédition d'Égypte (1798-1799). Nous retrouvons cet appétit de connaître appliqué aux Provinces illyriennes, à une moindre échelle car les moyens financiers et humains mis en œuvre en Illyrie resteront modestes.

La collecte d'informations fiables sur les régions du Levant passe par l'implantation d'un réseau consulaire. Dans la zone balkano-adriatique, c'est un processus qui remonte à déjà plus d'un siècle. Une agence consulaire a en effet fonctionné à Durrës dès la fin du XVIIe siècle.⁷ En 1702, une agence consulaire est ouverte à Arta; elle fonctionne tout au long du XVIIIe siècle; à la fin du XVIIIe siècle, le consul est Pierre-Jérôme Dupré. En 1735, un consulat est ouvert à Corfou, dont le titulaire, à la fin du XVIIIe siècle est Grasset Saint-Sauveur. La petite république marchande de Dubrovnik (Raguse) est un acteur économique local significatif; déjà en 1751, l'ambassade à Istanbul lui consacre un rapport, signalant qu'elle est «très peu connue en France»; un consulat y est ouvert en 1757 et le 3 janvier 1776 un traité de commerce franco-ragusain est signé. A l'époque qui nous intéresse, le consul est Bruère des Rivaux.⁸

Avec une présence française accrue dans la région, le réseau consulaire est également étoffé. Le consulat de Janina (Ioannina), ouvert en 1805, est

in CABANES Pierre (dir.): *Histoire de l'Adriatique*, Paris, Seuil, 2001, p. 331. SARAZIN Jean-Yves: «Des Français dans les mers Adriatique et Ionienne. De la connaissance des côtes sous domination vénitienne et turque», in *Le lion, le lys, l'abeille*, catalogue de l'exposition aux Archives nationales, 14 juin - 10 septembre 2001, pp. 16-22

⁷ Lors de son voyage en 1678, Spon signale un consul à Ulcinj. C'est une interpolation dans son texte, qui parle de Durrës à la phrase suivante, *op. cit.* p. 116

⁸ En 1811, Bruère est en poste à Shkodër.

confié à François Pouqueville, un de nos meilleurs informateurs sur Ali pacha, seigneur semi-indépendant qui joue un rôle régional majeur. De 1807 à 1814 un consulat de France fonctionne à Travnik, capitale administrative de la Bosnie. Les rapports du consul David ont servi de source à Ivo Andrić pour son magistral roman *Chronique de Travnik*. D'autres projets sont étudiés, mais n'aboutiront pas: celui d'un consulat à Cetinje en 1807, à Berat en 1808 auprès d'Ibrahim pacha, principal rival d'Ali pacha, à Sarajevo en 1811. En revanche un vice-consulat à Priština fonctionne brièvement en 1811, dont la tâche est d'organiser les caravanes de coton balkaniques à destination du marché français.

La France se préoccupe donc d'instaurer un réseau d'observateurs compétents dans la région, capables d'informer régulièrement Paris des évolutions de la situation balkanique.

Les militaires ont leurs propres besoins et des officiers de renseignements sont envoyés en mission pour reconnaître les principaux itinéraires à travers les Balkans. Leurs rapports de mission, pour la plupart conservés aux archives de Vincennes, sont connus des chercheurs et ont parfois fait l'objet de publications savantes. Parmi les premiers, Charbonnel indique, en 1801, trois itinéraires possibles entre Shkodër et Istanbul; il décrit assez laconiquement celui qui relie Shkodër, Prizren, Skopje, Kumanovo, Pazardžik et Edirne, en indiquant le nombre d'heures des étapes, la taille des villes traversées et les obstacles matériels que pourrait rencontrer une armée.⁹

Après le traité de Presbourg et l'occupation de la Dalmatie, ces missions deviennent beaucoup plus nombreuses et les renseignements se diversifient. En 1806, Delachasse-Vérigny établit un itinéraire de Šibenik à Istanbul en 33 jours, se contentant d'indiquer le nombre d'heures des étapes.¹⁰ La même année, trois rapports sur la Bosnie sont rédigés par Charles d'Anthouard (24 p.), Jean Leclerc de Montpye (21 p.) et par un dernier auteur resté anonyme.¹¹ Louis de Zamagna, en 1807, présente son trajet de Vérone à Istanbul, puis d'Istanbul à Split, avec un peu plus de détails que Charbonnel: il indique non seulement les distances, mais les rivières et les ponts, les défilés et cols, il fournit aussi une évaluation de la population des villes. La même année, du 16 mai au 20 juin, un militaire anonyme effectuant le trajet Sinj-Istanbul emprunte un itinéraire assez étrange, passant par Priština, Skopje, Štip, Petrič, Serres, Salonique et Kavala. Ce sont probablement les bandes armées incontrôlées qui sévissaient en Bulgarie à cette époque qui ont déterminé cet itinéraire atypique. Cet anonyme est un bon observateur qui four-

⁹ Traduction bulgare dans *Frenski pātepisi za Balkanite XIX vek*, Sofia, Nauka i izkustvo, 1981, pp. 21-26

¹⁰ *Ibidem* pp. 27-28

¹¹ ŠAMIĆ Midhat: *Les voyageurs français en Bosnie*, Paris, Didier, 1960, pp. 142 sq.

nit de nombreux renseignements.¹² Depuis Travnik, Hugues Pouqueville va rejoindre son frère, le consul à Janina ; les observations qu'il rapporte de ce voyage sont insérées par son frère dans le *Voyage de la Grèce*.¹³ J.J. Tromelin rédige un rapport sur son *Itinéraire d'un voyage fait dans la Turquie d'Europe à l'automne de 1807*.¹⁴

On peut signaler, dans les années suivantes les rapports sur la Bosnie rédigés par Théodore Roux la Mazelière (1808), Rollay (mars 1810) et Clermonjoie (1810).¹⁵ L'itinéraire de Dubrovnik à Istanbul, établi par Adrien Cochelet en 1809, ne repose en revanche sur aucune observation réelle. L'information qu'il présente est tirée de la carte géographique publiée par Reilly à Vienne en 1791. Elle est dans une large mesure fantaisiste: Cochelet prétend passer par Voskopojë (Moshopole), alors que la ville, située à l'écart de la *Via Egnatia*, a été complètement ravagée en 1769; il indique un lac à proximité immédiate de Bitola (confusion avec le lac de Prespa?), etc.¹⁶ Les archives ne recèlent pas obligatoirement des documents sérieux et fiables et, sous Napoléon comme sous d'autres régimes, on peut trouver des fumistes dans les chancelleries militaires...

En 1812, le comte Andréossy décrit l'itinéraire de Kostajnica (frontière entre les Provinces illyriennes et la Bosnie occidentale) et Istanbul; il contourne la Serbie insurgée en passant par Skopje et Kjustendil.¹⁷ D'autres écrits militaires sur les Balkans dorment assurément dans les dépôts d'archives. Ils n'étaient pas destinés à une large circulation. Certains devaient même être classés «top-secret» comme le *Mémoire sur la possibilité et les moyens d'exécution d'une invasion en Turquie par les côtes d'Epire*, rédigé par Vaudoncourt.

La cartographie est un autre moyen de synthétiser des connaissances géographiques sur une région peu familière. Les Autrichiens avaient entrepris de cartographier la Dalmatie durant leur première occupation de 1797 à 1805.¹⁸ Une carte topographique de Dubrovnik et de son territoire au 1: 120 000 avait été réalisée et publiée. Une autre, plus générale au 1: 140 000, réalisée par Zavoreo, était encore à l'état de manuscrit.

¹² *Frenski pātepisi...* pp. 29-38, 39-54

¹³ Tome III, p. 183 sq

¹⁴ Publié dans la *Revue des Etudes napoléoniennes*, VI, (1917), pp. 344-381, VII (1918), pp. 96-124

¹⁵ ŠAMIĆ *op. cit.* p. 144-145

¹⁶ *Frenski pātepisi...* pp. 60-65

¹⁷ *Ibidem* pp. 66-74

¹⁸ La France a effectué un relevé cartographique exhaustif de son territoire entre 1746 et 1789 (Cassini) et l'Autriche se lance dans la même entreprise en 1763. Au tournant du XIXe siècle, Vienne est un des principaux centres de la cartographie en Europe. ŠKALAMERA Željko: «Kartografija Srbije i jugoslovenskih zemalja od XVII do XIX veka» in *Srbija i susedne zemlje na starim geografskim kartama*, Beograd, Galerija SANU, 1991, (excellente étude fournissant une abondante bibliographie).

En février 1806, les Français, nouveaux maîtres de la région, ont le même souci. Sous les ordres du général Poitevin, quatre cartographes sont envoyés à Split en février 1806. Ils reprennent la carte manuscrite de Zavo-reo, la mettent à l'échelle 1: 100 000 et la complètent avec certains éléments du cadastre. C'est un travail assez rapidement exécuté. En août 1806, le territoire de la Dalmatie est couvert en 16 feuillets. Mise au net, la carte monumentale (2,50m x 5 m) est remise à l'Empereur en avril 1807, accompagnée d'un mémoire de 83 pages.¹⁹ Signalons une autre carte intéressante, celle de l'itinéraire entre Thessalonique et Kostajnica, la fameuse «route du coton» que devaient emprunter les caravanes censées approvisionner le marché français de cette matière première raréfiée par le blocus continental.²⁰

Le principal mérite scientifique de l'administration française dans les Provinces illyriennes concerne le domaine très spécifique de l'hydrographie. C'est l'œuvre du véritable fondateur de la discipline et promoteur d'une cartographie moderne, Charles-François Beautemps-Beaupré (1766-1854). Ce personnage méconnu²¹ avait une expérience géographique planétaire, puisqu'il avait participé à l'expédition autour du monde de d'Entrecasteaux en 1791-93. Il reçoit en février 1806 la mission de reconnaître l'est de l'Adriatique sur le plan maritime et forestier (dans la perspective de la construction navale). Il réalise des relevés côtiers très précis (au 1: 7 200 ou 1: 14 400) dont les minutes sont conservées, ce qui permet d'analyser sa méthode de travail. La triangulation lui permet de couvrir rapidement de grandes superficies et, plus particulièrement d'établir avec précision l'emplacement de chaque point de sonde maritime. Il procède en effet à des milliers de sondes le long des côtes et à l'approche des principaux ports. Ces points de sonde sont reportés sur la carte, mais pas encore reliés entre eux par des isobathes, comme cela se fera par la suite. En revanche, il indique la nature des fonds marins: vase, coquille, sable fin, gravier, roche. On observe qu'il exprime les distances en toises et les profondeurs en pieds, alors même que le système métrique est en vigueur depuis 1795. Les cartes de Beautemps-Beaupré indiquent les reliefs du rivage par des ombres, ce qui rend leur lecture facile; elles sont parfois accompagnées de vues panoramiques réalisées à l'aquarelle (p. ex. une vue de Gruž). Il en fait l'analyse militaire dans son *Rapport sur les rades, ports et mouillages de la côte orientale du Golfe de Venise*, rédigé en juillet 1806, qui contient des informations de géographie physique, humaine et économique. En août 1809, Beautemps-Beaupré est appelé à Vienne,

¹⁹ *Le lion, le lys et l'abeille*, p. 64

²⁰ Archives nationales, fonds Bertrand, 390, AP 16, d. 2. reproduite dans *Le lion, le lys et l'abeille* p. 60

²¹ Voir CHAPUIS Olivier: *A la mer comme au ciel - Beautemps-Beaupré et la naissance de l'hydrographie moderne (1700-1850)*, Paris, PUPS, 1998

où se trouve alors Napoléon, et il retourne ensuite à Paris. Les cartes qu'il a réalisées sont destinées à l'usage personnel de l'Empereur et ne sont donc pas diffusées. Leur intérêt scientifique est pourtant tel qu'au Congrès de Vienne l'Autriche, redevenue maîtresse de la Dalmatie, en exige des copies.

Les connaissances géographiques sur les Balkans à l'époque napoléonienne sont diffusées par les cartes publiées dans l'Empire français. Elles sont de qualité variable. Celle de R. Vaugond *Partie de l'Empire turc en Europe à savoir la Bulgarie, Romélie, Valaquie, Moldavie*, publiée à Venise en 1802 est par exemple très défectueuse, car elle se contente de recopier l'information de cartes plus anciennes. La *Carte de la Turquie d'Europe* de R. G. Chanlaire (Paris, 1804) ne comprend aucune indication de relief. La carte de P. Lapie *Turquie d'Europe*, publiée à Paris en 1810, marque un net progrès: elle intègre des connaissances nouvelles, rectifie des erreurs à propos des cours d'eau et introduit les noms de nombreuses bourgades jusque là ignorées des Occidentaux. Gaétan Palma, qui est officier de renseignement, édite une *Carte de la plus grande partie de la Turquie d'Europe* à Trieste en 1811 au 1: 270 000, légendée en français et en grec, qui attache beaucoup d'importance au réseau routier, puis en 1812 une *Carte des provinces Illyriennes comprenant la Bosnie, l'Herzégovine, le Montenegro et quelques pays adjacents* au 1: 600 000. En 1813, Domenico Pagani publie à Milan sa *Carta delle Provincie Illyriche co loro diversi stabilimenti e con una parte degli stati limitrofi*, au 1: 500 000 sur 12 feuillets.

Dans la foulée de la présence napoléonienne, on peut encore citer la carte de Vaudoncourt *Carte générale de la Turquie d'Europe à droite du Danube ou des beglerbegliks de Rouméli, Bosna et Morée*, Paris 1818²², ainsi que celle de Lapie *Carte de l'Empire ottoman en Europe, en Asie et en Afrique avec les pays limitrophes*, Paris 1823.

La véritable synthèse des connaissances géographiques accumulées durant l'Empire ne s'exprime dans la cartographie française qu'en 1822 avec la nouvelle carte de Lapie: *Carte générale de la Turquie d'Europe en XV feuillets* au 1: 800 000. Cette carte indique les reliefs par un système de hachures, ce qui constitue une nette amélioration (les cartes du XVIIIe siècle se contentent d'alignements de taupinières pour indiquer les chaînes de montagnes). Plus traditionnellement, elle indique les emplacements de ruines antiques. Les divisions administratives de l'Empire ottoman sont portées, de même que les grandes provinces traditionnelles. La toponymie descend au niveau des principaux villages; le réseau routier est indiqué.²³

²² Vaudoncourt avait déjà édité en 1814 une *Carte militaire de la Turquie d'Europe* au 1: 2 800 000 qui accompagne son ouvrage.

²³ PETRUŠEVSKI Ilija: *Makedonija na mapi*, Skopje, Ljuboten, 1995, pp. 120-126 (ouvrage assez décevant)

Les livres sont la présentation la plus complexe des nouvelles connaissances géographiques. Les publications françaises sur les Balkans, fort rares au XVIIIe siècle (à l'exception des principaux sites archéologiques grecs et de Constantinople), commencent à se multiplier. Grasset Saint-Sauveur, consul à Corfou, synthétise son expérience de 17 ans en un exposé complexe, réunissant géographie physique, politique et ethnologie, destiné à un public cultivé.²⁴ Chaumette des Fossés fait la première présentation de la Bosnie au public français, selon la géographie physique, la situation politique et les données commerciales.²⁵ Il n'a passé que sept mois à Travnik, mais il sait les langues orientales et utilise également des rapports militaires. Vialla de Sommières joue le même rôle de présentation des données de base pour le Monténégro.²⁶ L'apport le plus considérable est celui de Pouqueville, dont les volumineux ouvrages marquent les véritables débuts d'une balkanologie française. Leur accueil par le public français coïncide avec la vague du philhellénisme qui s'empare de l'opinion à partir de 1821.²⁷ C'est aussi une de nos principales sources sur le «règne» d'Ali pacha de Janina. Pouqueville, véritable polygraphe, collabore avec le géographe Lapie: ils s'efforcent d'établir les coordonnées astronomiques de Bitola (qu'ils fixent correctement à 40° 59' de latitude, mais trop à l'ouest à 18° 50' de longitude) en confrontant les observations du consul et différents itinéraires²⁸. On peut également citer les ouvrages de Pertusier, de Beaujour, de Cousinery qui contribuent à fixer les premières connaissances sur les Balkans.

Il nous faut ici bien distinguer deux niveaux de connaissance géographique. Le premier est opératoire. Il s'inscrit dans l'actualité du moment. Il est destiné à l'action, à des opérations militaires ou à la mise sur pied de réseaux commerciaux alternatifs. Ces connaissances sont livrées aux décideurs politiques et militaires français et n'ont pas vocation à être diffusées plus largement. Nous rangeons dans cette catégorie les rapports consulaires, les rapports de mission des officiers de renseignement et les travaux cartograp-

²⁴ GRASSET SAINT-SAUVEUR André: *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les Isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*, Paris, an VIII [1800]

²⁵ CHAUMETTE DES FOSSES Jean-Baptiste: *Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808*, Paris, 1816, rééd. 1822

²⁶ VIALLA DE SOMMIERES L. C.: *Voyage historique et politique au Monténégro*, t. 1-2, Paris, 1820

²⁷ POUQUEVILLE François: *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire othoman pendant les années 1798, 1800 et 1801, comprenant la description de ces pays, leur production, leurs mœurs, leurs usages, les maladies et le commerce de leurs habitants, avec des rapprochements entre l'état actuel de la Grèce et ce qu'elle fut dans l'Antiquité*, t. 1-3, Paris, 1805. *Histoire de la régénération de la Grèce*, t. 1-4, Paris, 1825. *Voyage de la Grèce*, t. 1-6, Paris, 1826 (qui reprend le livre de 1805 en l'enrichissant considérablement)

²⁸ *Voyage de la Grèce*, t. 1, p. LXIX

hiques réalisés pour l'usage personnel de l'Empereur ou celui plus local de ses généraux.

Le deuxième niveau est scientifique et il se meut dans la sphère absolue des connaissances sur la planète, où il n'y a pas de connaissances françaises, autrichiennes, italiennes ou autres, mais une géographie globale. Les exigences de rigueur et de précision nécessitent de mettre en commun les observations réalisées sur le terrain: établissement des coordonnées astronomiques, mesure des distances, des altitudes, pour ce qui est de la géographie physique; chiffres de population, ressources économiques, etc. pour la géographie humaine. On peut y ajouter un aspect qui occupe une place considérable dans la réflexion au début du XIXe siècle: l'établissement des concordances entre les connaissances géographiques héritées de l'Antiquité (Ptolémée, Strabon) et la réalité balkanique moderne, avec sa toponymie contemporaine.²⁹ Ces connaissances ont pour vocation d'être et mise en circulation au sein du monde scientifique européen et divulguées dans le grand public par le moyen de livres, d'atlas, de cartes... Cette connaissance s'élabore dans une temporalité beaucoup plus longue: la plupart des ouvrages inspirés par des expériences de l'époque napoléonienne sont publiés 10 à 20 ans après la chute de l'Empire. La carte des Bouches de Kotor, minutieusement établie par Beautemps-Beaupré avec des centaines de sondes, n'est publiée à Paris qu'en 1820.

Les deux approches sont en percolation constante: les militaires, dans l'urgence de l'action, s'appuient sur les écrits et la cartographie plus ancienne, tout en les enrichissant de leurs observations de terrain. Les scientifiques à leur tour incorporent dans leurs synthèses l'information «chaude» que leur fournissent les militaires. Au bout de quelques décennies, la différence entre les deux approches s'aplanit, car les Balkans ne sont pas un enjeu majeur de la politique française: le domaine militaire n'a pas de raisons de vouloir garder pour lui une information qui cesse d'être «sensible». L'historien doit néanmoins rester attentif à la nature de l'information qui lui tombe sous la main: certains documents ont eu en leur temps une diffusion minimale, limitée à l'état-major, d'autres ont pu circuler plus largement (par exemple les cartes géographiques publiées), d'autres enfin ont atteint le grand public et ont contribué à modeler l'image des Balkans dans l'opinion française.

Concluons par une anecdote: les *Mémoires* de Marmont sont une source de choix pour l'histoire des Provinces illyriennes, mais on néglige son *Voyage de M. le Maréchal Duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée et sur les bords de la mer d'Azoff; à Constantinople et sur quelques parties de l'Asie mineure; en Syrie, en Palestine*

²⁹ On est frappé par la place que ces préoccupations prennent dans les travaux fondateurs de POUQUEVILLE (en français) ou du colonel LEAKE (en anglais).

et en Egypte.³⁰ On le suit dans ce périple ambitieux, escorté d'un médecin et d'un dessinateur, ayant emporté tout un matériel scientifique pour procéder à des relevés d'altitude, s'intéressant à la vie économique des diverses régions traversées, bref, s'étant véritablement mis dans la peau d'un homme de science. Simultanément, il rencontre sur son chemin différents protagonistes de sa carrière militaire en Illyrie, anciens ennemis avec lesquels il noue des rapports chaleureux. Tout le paradoxe de la balkanologie occidentale se trouve ainsi résumée: intérêts impérialistes d'une grande puissance, expérience individuelle du terrain (coup de foudre?) et rationalisation scientifique...

Dr Bernard LORY

ILLYRIAN PROVINCES AND GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE
OF THE BALKANS IN FRANCE AT THE BEGINNING
OF THE 19TH CENTURY

Summary

The paper deals with the geographical knowledge of the Balkan Peninsula that France had at the beginning of the 19th century. It analyzes various sources of geographical knowledge the French had on the Balkans, from ancient sources to those formed during the time of French expansion at the turn of the 18th century. The sources of geographical knowledge are of different sorts - records, travel logs, official reports, geographical maps, etc.

KEY WORDS: *France, the Balkans, geographical knowledge, Dalmatian coast, Illyrian provinces, travel memoirs, reports*

³⁰ t. 1-4, Bruxelles 1837 (voyage effectué en 1834)

Др Бернар ЛОРИ*

ИЛИРСКЕ ПРОВИНЦИЈЕ И ГЕОГРАФСКА ЗНАЊА О БАЛКАНУ У ФРАНЦУСКОЈ ПОЧЕТКОМ XIX ВИЈЕКА**

По свом географском положају Француска је окренута према Ламаншу и Атлантику или према западном Медитерану. У XVII стољећу, међутим, њени трговачки интереси све више је усмјеравају према источном Медитерану, Леванту, како се говорило у то вријеме. Јадранско море (Венецијански залив), које је по свом географском положају изоловано у односу на остатак Медитерана, почињу да редовно посјећују француски трговачки бродови у XVIII вијеку.

Географска знања о Балкану којима се располаже у Француској тада су врло ограничена. Ако је приобаље описано са извјесном прецизношћу, залеђе готово да нијесу посјећивали учени путници, што би омогућило да се сачини поуздана картографија. Османско царство је врло неповјерљиво према западним путницима. Већина оних који одлазе у Истанбул копненим путем користи *Via militaris* (Београд – Софија – Једрене – Истанбул), изузев неколико путника који се искрцавају у Дубровнику и стижу у османску пријестоницу преко Новог Пазара и Скопља.¹ Непосредна посматрања која омогућују да се обогате географска знања, веома су, дакле, ријетка. Картографија Балкана почива махом на знањима која су прикупили антички географи, углавном Птоломеј и Страбон. Стога се не треба чудити што се на картама XVIII вијека виде

* Autor je predavač na Institutu za orijentalne jezike i civilizacije i pomoćnik direktora Centra za slavističke studije u Parizu

** Превела: мр Јасмина Никчевић

¹ Putopisi francuskog ambasadora D'Aramona, 1547 (dokumentovali svojim kazivanjima Žak Šeno i Žak Gase), Filipa di Fren-Kaneja, 1573, Žana Palern- Forzjena, 1582, Lefevra, 1611, ambasadora Dezeja, 1626; tekstove je ponovo objavio Radovan Samardžić: *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI-XVII vek*, Istorijski Arhiv Beograda, 1961, str. 356-359, 371, 380-383, 399-405. Vidjeti takode: Elisabetta Borromeo: *Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600-1644)*, volume I, Paris, Maisonneuve & Larose, 2007, p. 201.

антички градови, вијековима већ у рушевинама, као Стоби у Македонији, град напуштен у VI вијеку и од тог времена никада обновљен! Картографи се труде да допуне античке податке новим информацијама о територијалној организацији Османског царства. То доводи до бројних недоследности: тако се на карти С. Робера *Европска Турска* из 1755. појављује два пута град Ћустендил (једном јужно од Софије, други пут између Ниша и Пирота), иако је ријеч о важном провинцијском центру (сједиште једног санџака). Историјат тих грешака, које се током више вјекова преносе са карте на карту, веома је занимљив.²

Далматинско приморје је мало боље обрађено, јер је лако приступачно и археолошки остаци у Пули и Сплиту привлаче пажњу ријетких путника.³ Упркос томе, тај регион постаће истински популаран у Западној Европи тек крајем XVIII вијека, преко путописа *Viaggio in Dalmazia* опата Фортиса (1794), који је брзо преведен на главне језике, између осталих и на француски.⁴ Споменимо да се негдје у исто вријеме појављује нови тип дјела, „живописна путовања“, у којима је егзотика путовања наглашена бројним гравирама, начињеним по скицама путника. Архетип те врсте дјела представља *Живописно путовање по Грчкој* грофа Шоазел-Гуфјеа, кога су 1776. године на путу пратили добри цртачи. Ово дјело, објављено 1782. године, одговарало је новом интересовању за пејзаже и доживјело је велики успјех. Оно је своме аутору 1784. године донијело мјесто у Француској академији.⁵ Та „живописна путовања“ остављају снажан утисак на читаоце, будући да се слика и текст узајамно употпуњују.

Одушевљење за Оријент које се тада јавља у Француској не подразумева обавезно боље географско познавање одговарајућих области. Главно научно дјело о Јадрану, *Географски опис Венецијанског залива и Мореје. Опис обала са картама и плановима главних лука*, Жак-Николе Белена, Париз, 1771, представља, у ствари, компилацију створену на основу дјела *Atlanto Veneto* свјештеника Коронелија (1690), допуњену новијим подацима које су дали разни морепловци; ово дјело се не ослања ни на једну личну опсервацију и садржи бројне грешке.⁶

² О мјесту великог језера на Kosovu јужно од Приштине, видјети Sima Ćirković: *Vladarski dvori oko jezera na Kosovu*, *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*, 20 (1984), pp. 67-83.

³ Spon Jacob : *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant 1678*, réédité sous la direction de Roland Détéienne, Genève, Slatkine, 2004

⁴ *Voyage en Dalmatie*, t. 1-2, Berne, 1778.

⁵ Apostolou Irini: *L'orientalisme des voyageurs français au XVIIIe siècle*, Paris, PUPS, 2009, p. 58 sq.

⁶ Chaline Olivier : « L'Adriatique de la guerre de Candie à la fin des Empires (1645-1918) », in CABANES Pierre (dir.) : *Histoire de l'Adriatique*, Paris, Seuil, 2001, p. 331. SARAZIN

Све док нема снажних економских, политичких и војних интереса у балканској зони, Француска не осјећа потребу да развија своја географска сазнања.

Наполеоновски ратови представљају прилику да Француска успостави непосредан контакт са дијелом Европе који је дотле запостављала. Кампоформијским миром (1797) гаси се Млетачка република, а Седам јонских острва је уступљено Француској која постаје присутна у балканској сфери; та прва окупација је кратка (до 1798), али ускоро за њом долази друга окупација (1805-1814). Далмација, друга територија која је претходно припадала Венецији, прелази под француску власт 1805, затим је укључена у ширу регионалну цјелину 1809: то су Илирске провинције.

Стратешки и војни интереси захтијевају прикупљање и систематизацију научних знања о разним територијама, још увијек врло мало познатим. Међутим, није ријеч само о краткорочним интересовањима, већ о општем стању духа, својственом деценијама које долазе послје просвјетитељства XVIII вијека. Интересовање за свијет, у свој његовој разноликости, преко тако различитих дисциплина, као што су географија, зоологија и ботаника, или археологија, испољило се на карактеристичан начин за вријеме експедиције у Египат (1798-1799). Ту жељу за сазнањем поново налазимо када су у питању Илирске провинције, нешто смањену, јер ће финансијска и људска средства у Илирији бити скромна.

Прикупљање поузданих информација о областима на Леванту обавља се преко организовања мреже конзулата. У балканско-јадранској зони тај процес траје већ читав вијек. Једна конзуларна агенција радила је у Драчу већ од краја XVII стољећа.⁷ Конзуларна агенција отворена је и у Арти и радиће током читавог XVIII вијека; крајем XVIII вијека конзул је Пјер-Жером Дипре. На Крфу је конзулат отворен 1736, а конзул је крајем XVIII стољећа Грасе Сен-Совер. Мала трговачка Дубровачка република је значајан привредни чинилац; већ 1751. француска амбасада у Истанбулу посвећује Дубровнику извјештај у коме се каже да је „мало познат у Француској“; ту је отворен конзулат 1757, а 3. јануара 1776. потписан је један француско-дубровачки трговачки споразум. У времену које нас интересује конзул је Бријер де Риво.⁸

Jean-Yves : « Des Français dans les mers Adriatique et Ionienne. De la connaissance des côtes sous domination vénitienne et turque », in *Le lion, le lys, l'abeille*, catalogue de l'exposition aux Archives nationales, 14 juin - 10 septembre 2001, pp. 16-22.

⁷ Prilikom svog putovanja 1678, Spon spominje jednog konzula u Ulcinju. To je ubačeno u tekst koji u sljedećoj rečenici govori o Draču, *op. Cit*, 116.

⁸ 1811. Brijer obavlja dužnost u Skadru.

С повећаним француским присуством у региону такође се повећава и број конзулата. Конзулат у Јањини, отворен 1805, повјерен је Франсоа Пуквилу, једном од наших најбољих информатора о Али-паши, полунезависном господару те области у којој је имао одлучујућу улогу. Од 1807. до 1814. радио је француски конзулат у Травнику, административној пријестоници Босне. Извјештаји конзула Давида послужили су Иву Андрићу као извор за његов велики роман *Травничка хроника*. Разматрани су и други пројекти, али они нијесу остварени: отварање конзулата на Цетињу 1807, у Берату 1808, код Ибрахим-паше, главнога Али-пашиног такмаца, у Сарајеву 1811. Један вицеконзулат је ипак отворен у Приштини, радиће кратко 1811, а његов задатак било је организовање балканских каравана с памуком за француско тржиште.

Француска се, дакле, труди да успостави мрежу компетентних посматрача у региону, способних да редовно обавјештавају Париз о развоју ситуације на Балкану.

Војници имају своје сопствене потребе и обавјештајни официри се шаљу у мисије да би испитали главне путне правце преко Балкана. Њихови извјештаји о мисијама, већином сачувани у архиву у Венсену, познати су истраживачима и понекад су објављивани у научним публикацијама. Међу првима, Шарбонел наводи 1801. три могућа путна правца између Скадра и Истанбула; он доста лаконски описује путни правац који повезује Скадар, Призрен, Скопље, Куманово, Пазарцик и Једрене, наводећи број часова по етапама, величину градова кроз које се пролази и материјалне препреке на које може наићи војска.⁹

Послије Пожунског мира и окупације Далмације, те мисије постају далеко бројније, а извјештаји разноврснији. Делашас-Верињи успоставља 1806. итинерер од Шибеника до Истанбула за 33 дана, задовољавајући се навођењем броја часова по етапама.¹⁰ Исте године имамо три извјештаја о Босни која су написали Шарл д'Антуар (24 стране), Жан Леклер де Монпи (21 страна), а посљедњи аутор је анониман.¹¹ Луј де Замања представља 1807. свој итинерер од Вероне до Истанбула, затим од Истанбула до Сплита, са нешто више детаља од Шарбонела: он не наводи само растојања, већ спомиње ријеке и мостове, кланце и планинске превоје, такође наводи приближан број становника градова. Исте године, од 6. маја до 20. јуна, један анонимни официр који путује од Сиња до Истанбула, иде доста чудним путем преко Приштине, Скопља, Штипа, Петрича, Сереса, Солуна и Кавале. Вјероватно су га наоружане

⁹ Bugarski prevod u *Frenski p̄ticipi za Balkanite XIX vek*, Sofia, Nauka i izkustvo, 1981, pp. 21-26.

¹⁰ *Ibidem*, 27-28.

¹¹ Šamić Midhat, *Les voyageurs français en Bosnie*, Paris, Didier, 1960, pp. 142 sq.

банде ван контроле које су харале по Бугарској у то вријеме, натјерале да изабере тај атипичан путни правац. Тај анонимни путник је добар посматрач који нам пружа бројна обавјештења.¹² Путујући из Травника, Иг Пуквил иде код свог брата, конзула у Јањини; његова опажања са тог путовања брат је унио у *Путовање по Грчкој*.¹³ Ж. Ж. Тромлен је аутор дјела *Итинерер једног путовања кроз европску Турску у јесен 1807*.¹⁴

Можемо споменути и извјештаје о Босни које су наредних година написали Теодор Ру ла Мазлијер (1808), Роле (март 1810) и Клермонжоа (1810).¹⁵ Итинерер од Дубровника до Истанбула, чији је аутор Адријен Кошле (1809), међутим, не заснива се ни на једном стварном запажању. Обавјештење које пружа извучено је из географске карте коју је објавио Реји у Бечу 1791. Оно је у великој мјери измишљено. Кошле тврди да је прошао кроз Воскопоје (Москопоље), а тај град који се налази изван пута *Via Ignatia* био је потпуно уништен 1769; наводи једно језеро у непосредној близини Битоља (замијенио га је са Преспанским језером, итд)¹⁶ Архиве не посједују обавезно озбиљне и поуздане документе и, под Наполеоном, као и под другим режимима, могу се наћи преваранти у војним канцеларијама...

Гроф Андреоси описује 1812. путовање од Костајнице (на граници између Илирских провинција и западне Босне) до Истанбула; заобилази побуњену Србију пролазећи кроз Скопље и Ћустендил.¹⁷

Други војни списи о Балкану несумњиво леже у депоима архива. Нијесу били намијењени за широку употребу. Неки су чак морали носити ознаку „строго повјерљиво“ као *Расправа о могућности и средствима извођења инвазије на Турску преко обала Епира*, коју је написао Водрон Кур.

Картографија је други начин да се синтетизују географска сазнања о мало познатом региону. Аустријанци су предузели да направе карте Далмације за вријеме њихове прве окупације од 1797. до 1805¹⁸. Топографска карта Дубровника и његове територије у размјери 1 : 120 000 је направљена и објављена.

¹² *Frenski p̄tepesi...* str. 29-38, 39-54.

¹³ Tome III, 183 sq.

¹⁴ Објављено у *Revue des Etudes napoléoniennes*, VI, (1917), str. 344-381, VII (1918), 96-124.

¹⁵ Šamić *op. Cit.*, 60-65. 144-145.

¹⁶ *Frenski p̄tepesi...* 60-65

¹⁷ *Ibidem*, 66-74.

¹⁸ Francuska је обавила iscrpno kartografsko истраживање на својој територији између 1746 - 1789 (Kasini), а Austrija предузела исто 1763. На прелому XIX вијека Беч је један од картографских центара Европе. Škalamera Željko, *Kartografija Srbije i jugoslovenskih zemalja od XVII do XIX veka i Srbija i susedne zemlje na starim geografskim kartama*, Beograd, Galerija SANU, 1991, (odlična studija koja nudi obimnu bibliografiju).

Фебруара 1806. Французи, нови господари региона, имају исту намјеру. Под заповједништвом генерала Поатвена, четири картографа су послати у Сплит у фебруару 1806. Они преузимају карту коју је ручно израдио Заворео, у размјери 1 : 100 000 и допуњују је извјесним подацима из катастра. Тај посао је доста брзо обављен. Августа 1806, територија Далмације је представљена на 16 листова. Довршена монументална карта (2,50 м x 5м) предата је Наполеону у априлу 1807, заједно са пропратним текстом на 80 страна.¹⁹

Споменимо и једну другу занимљиву карту која описује итинерер од Солуна до Костајнице и чувени „пут памука“ којим су пролазили каравани са задатком да снабдијевају француско тржиште том сировином која је постала ријетка због континенталне блокаде.²⁰

Главна научна заслуга француске администрације у Илирским провинцијама односи се на врло специфичан домен хидрографије. То је дјело правог оснивача те дисциплине и родоначелника модерне картографије Шарл-Франсоа Ботам – Бопреа (1766-1854). Овај заборављени научник²¹ имао је планетарно географско искуство пошто је учествовао у експедицији око свијета коју је водио Антрекасто (1791-1793). Њему повјеравају фебруара 1806. мисију да испита источни Јадран, његово море и шуме (с планом о бродоградњи). Он врло прецизно изучава обалу (израђује карте у размјери 1 : 7200 или 1 : 14 400) са подацима који омогућавају анализирање његових метода рада. Триангулација му омогућава брзо покривање великих површина, а нарочито да прецизно утврди тачно мјесто сваке поморске сонде. Он поставља хиљаде сонди дуж обала и у близини главних лука. Мјеста гдје се налазе сонде означена су на карти, али још нијесу међусобно повезана изобатама, као што ће се то касније чинити. Међутим, он описује природу морских дубина: муљ, шкољке, ситан пијесак, шљунак, стијене. Запажамо да он мјери раздаљине у аршинима, а дубине у стопама, иако је метрички систем на снази од 1795. Карте Ботам-Бопреа приказују рељеф обале помоћу сјенки, што олакшава њихово читање; понекад их прате панораме насликане техником акварела (*на пр. Поглед на Груж*). Он карте анализира с војне тачке гледишта у свом *Извјештају о лукама и пристаништима источне обале Венецијанског залива*, написаном у јулу 1806, са подацима из области физичке, економске и хумане географије. Августа 1809, Ботам–Бопреа позивају у Беч, гдје се тада налази Наполеон, а затим се

¹⁹ *Le lion, le lys et l'abeille*, p. 64.

²⁰ Archives nationales, fonds Bertrand, 390, AP 16, d. 2., прештампано у *Le lion, le lys et l'abeille* p. 60

²¹ Vidjeti Chappuis Olivier: *A la mer comme au ciel - Beautemps-Beaupré et la naissance de l'hydrographie moderne (1700-1850)*, Paris, PUPS, 1998.

враћа у Париз. Његове карте намијењене су за личну употребу самог императора и нијесу објављене. Њихов научни значај је, међутим, такав да на Бечком конгресу Аустрија, поставши поново господарица Далмације, захтијева копије.

Географска сазнања о Балкану у Наполеоново доба ширила су се преко карата објављених у Француској. Оне су неједнаке вриједности. На примјер, карта Р. Вогона *Дио Турског царства у Европи, тј. Бугарска, Румелија, Влашка, Молдавија*, објављена у Венецији 1802. има много недостатака, јер се аутор задовољава копирањем података са старијих карата. *Карта Европске Турске*, Р. Г. Шанлера, (Париз 1804) не даје ниједан податак о рељефу. Карта П. Лапија *Европска Турска*, објављена у Паризу 1810, показује јасан напредак: она садржи нове податке, исправља грешке у погледу водотокова и уводи имена многих варошица за које се до тога времена на западу није знало. Гаетан Палма, обавјештајни официр, објављује *Карту највећег дијела Европске Турске* у Трсту 1811, у размјери 1 : 270 000, са легендама на француском и грчком. Ова карта посвећује велику пажњу мрежи путева. Године 1812. објављује *Карту Илирских провинција са Босном Херцеговином, Црном Гором и неким сусједним земљама*, у размјери 1 : 600 000. Доменико Пагани објављује у Милану 1813. *Carta delle Provincie Illyriche co loro diversi stabilimenti et con una parte degli stati limitrofi*, у размјери 1 : 500 000, на 12 листова.

И после пада Наполеона појављују се радови Водонкура: *Општа карта Европске Турске десно од Дунава или беглербеглуци Румелије, Босне и Мореје*, Париз, 1818²² и Лапијева *Карта Османског царства у Европи, Азији и Африци и граничне земље*, Париз, 1823.

Права синтеза географских сазнања која су прикупљена за вријеме Царства долази до израза у француској картографији тек 1822. са новом Лапијевом картом: *Општа карта Европске Турске у XV листова*, у размјери 1 : 800 000. Та карта означава рељеф системом сјенчења цртицама, што представља видно побољшање (карте XVIII вијека задовољавају се представљањем низова узвишења да означе планинске ланце). Сходно традицији, она означава и положај античких рушевина. Административне подјеле Османског царства су назначене, као и велике традиционалне провинције. Топонимија се спушта на ниво главних села; мрежа путева такође је унијета.²³

Књиге дају најсложенију представу нових географских сазнања. Француски списи о Балкану, веома ријетки у XVIII стољећу (са изузет-

²² Vodonkur je već bio objavio 1814. *Carte militaire de la Turquie d'Europe* u razmjeri 1 : 2 800 000 koja ide uz njegovo djelo.

²³ Petruševski Ilija, *Makedonija na mapi*, Skopje, Ljuboten, 1995, 120-126 (dosta razočaravajuće djelo).

ком главних археолошких налазишта у Грчкој и Цариграда), почињу да се умножавају. Грасе Сен-Совер, конзул на Крфу, нуди образованој публици синтезу свог седамнаестогодишњег искуства у књизи у којој се стичу физичка географија, политика и етнологија.²⁴ Шомет де Фосе први представља Босну француској публици, у погледу физичке географије, политичке ситуације и података о трговини.²⁵ У Травнику је провео само седам мјесеци, али он познаје источне језике, а користи и војне извјештаје. Вијала де Сомјер игра исту улогу у представљању основних података о Црној Гори.²⁶ Међутим, најзначајнији допринос даје Пуквил, чије обимне књиге означавају прави почетак француске балканологије. Њихов пријем код француске публике поклапа се са таласом хеленофилства који осваја француско јавно мњење почев од 1821.²⁷ То је такође један од наших главних извора о “владавини” Али-паше из Јањине. Пуквил, прави полиграф, сарађује са географом Лапијем; они се труде да одреде астрономске координате Битоља (тачно утврђујући географску ширину на 40° 59’, али гријеше у погледу географске дужине, лоцирајући град одвећ западно, на 18° 50’) упоређујући конзулова запажања са различитим итинерерима.²⁸ Можемо такође навести радове Пертизјеа, Божура и Кузинерија, који доприносе утврђивању првих сазнања о Балкану.

Овдје треба добро разликовати два нивоа географских сазнања. Први је оперативан. Он се односи на актуелност. Служи акцији, војним операцијама или успостављању алтернативних трговинских мрежа. Та сазнања се достављају онима који доносе војне или политичке одлуке и нијесу намијењене широј дифузији. У ту категорију стављамо конзуларне извјештаје, извјештаје обавјештајних официра и картографске радове намијењене за личну употребу Наполеона или, више локалног значаја, за личну употребу његових генерала.

Други ниво је научни и налази се у апсолутној сфери познавања планете, гдје нема француских, аустријских и других сазнања, гдје

²⁴ Graset Saint-Sauveur André : *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les Isles et possessions ci-devant vénitienes du Levant*, Paris, an VIII [1800].

²⁵ Chaumette des Fosses Jean-Baptiste, *Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808*, Paris, 1816, rééd. 1822.

²⁶ Vialla de Sommieres L. C., *Voyage historique et politique au Monténégro*, t. 1-2, Paris, 1820

²⁷ Pouqueville François, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire othoman pendant les années 1798, 1800 et 1801, comprenant la description de ces pays, leur production, leurs mœurs, leurs usages, les maladies et le commerce de leurs habitants, avec des rapprochements entre l'état actuel de la Grèce et ce qu'elle fut dans l'Antiquité*, t. 1-3, Paris, 1805. *Histoire de la régénération de la Grèce*, t. 1-4, Paris, 1825. *Voyage de la Grèce*, t. 1-6, Paris, 1826 (koji ponovo štampa knjigu iz 1805. znatno je proširivši).

²⁸ *Voyage de la Grèce*, t. 1, LXIX.

је ријеч о глобалној географији. Захтјеви акрибичности и прецизности захтијевају спајање посматрања обављених на терену: утврђивање астрономских координата, мјерење растојања, надморске висине, кад је ријеч о физичкој географији; бројност становништва, економских ресурса, кад се ради о хуманој географији. Овоме се може додати аспект који заузима значајно мјесто у размишљањима почетком XIX вијека: успостављање веза између географских знања наслијеђених из антике (Птоломеј, Страбон) и модерне балканске реалности, са њеном савременом топониимијом.²⁹ Та сазнања допиру до широке публике преко књига, атласа, карата... До тих сазнања се долази у много дужем временском периоду: већина дјела која се инспиришу искуствима из наполеоновског периода објављена су 10 или 20 година послје пада Царства. Карта Бокс Которске, коју је педантно сачинио Ботам-Бопре уз помоћ стотина сонди, објављена је у Паризу тек 1820. године.

Два приступа се непрестано прожимају: војна лица, у хитности акције, ослањају се на старије списе и картографију, обогаћујући их посматрањима на терену. Научници, са своје стране, уклапају у своје синтезе податке које им дају војници. Послје неколико деценија, разлика између два приступа нестаје, јер Балкан није главна преокупација француске политике: војска нема разлога да за себе чува податак који није “осјетљив”. Историчар, међутим, мора остати осјетљив на природу информације која му пада у руке: нека документа су у своје вријеме имала минималну дифузију, ограничену на генералштаб, друга су, пак, слободније циркулисала (на примјер објављене географске карте), док су нека доспјела до широке публике и допринијела стварању слике о Балкану у француској јавности.

Закључимо једном анегдотом: Мармонови *Мемоари* представљају одличан извор за историју Илирских провинција, али заборавља се на његово *Путовање Г. маршала војводе од Рагузе у Мађарску, Трансилванију, јужну Русију, Крим и на обале Азовског мора, у Цариград и неке дијелове Мале Азије, у Сирију, Палестину и Египат*.³⁰ Пратимо га на том амбициозном путовању, у друштву једног љекара и једног цртача. Он је на то путовање понио читав научни материјал како би измјерио надморске висине, интересује се за привредни живот региона кроз које пролази, укратко, он је ушао у кожу научника. Истовремено, на своме путу сусријеће разне протагонисте из своје војне каријере у Илирији, некадашње непријатеље с којима сада склапа топла пријатељства. Парадокс западне балканологије може се резимирати овако: империјали-

²⁹ Iznenađuje mjesto koje zauzimaju te preokupacije u kapitalnim radovima Pukvila (na francuskom) i pukovnika Lika (LEAKE), (na engleskom).

³⁰ t. 1-4, Bruxelles 1837 (putovanje obavljeno 1834).

стички интереси једне велике силе, индивидуално искуство на терену (заљубљивање?) и научна рационализација.

Dr Bernar LORI

ILLYRIAN PROVINCES AND GEOGRAPHICAL KNOWLEDGE
OF THE BALKANS IN FRANCE AT THE BEGINNING
OF THE 19TH CENTURY

Summary

The paper deals with the geographical knowledge of the Balkan Peninsula that France had at the beginning of the 19th century. It analyzes various sources of geographical knowledge the French had on the Balkans, from ancient sources to those formed during the time of French expansion at the turn of the 18th century. The sources of geographical knowledge are of different sorts - records, travel logs, official reports, geographical maps, etc.

KEY WORDS: *France, the Balkans, geographical knowledge, Dalmatian coast, Illyrian provinces, travel memoirs, reports*

Dr Radoslav RASPOPOVIĆ*

UN PROJET MANQUÉ: L'OUVERTURE DU CONSULAT FRANÇAIS À CETINJE 1807/1808**

Le présent exposé concerne la période qui précède celle où Napoléon a fondé une administration nouvelle à la suite de la bataille de Wagram et de la paix de Schönbrunn (1809) et après la création des Provinces Illyriennes sur les territoires autrefois occupés par l'Autriche. L'essai d'ouverture du consulat français précède donc la fondation des Provinces Illyriennes, mais il n'est pas en contradiction avec la nouvelle stratégie napoléonienne. Il adopte le principe d'universalisme, il veut créer un empire universel et réaliser une domination complète dans les relations internationales, alors que son prédécesseur, le cardinal Richelieu, plusieurs siècles auparavant, à l'opposé des coutumes de son temps, soutenait les protestants allemands dans leur lutte contre le Saint Empire romain germanique afin de l'affaiblir.

Mais cela se passe au moment où l'on constate sur le sol européen de nombreux changements qui expliquent les circonstances dans lesquelles on essaie de fonder un consulat français à Kotor ou à Cetinje. Le besoin d'ouvrir un consulat s'impose en raison de la nature des relations entre les grandes puissances après la Révolution française de 1789. Les guerres que la jeune République française menait contre les monarchies européennes à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle, sont d'abord inspirées par l'esprit révolutionnaire pour se transformer, après le couronnement de Napoléon en 1804, devenu empereur, en guerres de conquête. Cela a ébranlé l'équilibre politique et la position des grandes puissances. La lutte pour l'hégémonie, provoquée par l'expansion française, a mis à l'ordre du jour le destin de l'Empire ottoman. Le danger d'une actualisation unilatérale de la Question d'Orient, en raison des conquêtes napoléoniennes, provoque la création de coalitions anti-bonapartistes. D'autre part, cela met en évidence l'intention

* Directeur du Histoire institute du Monténégro.

** Traduit par: mr Jasmina Nikčević

de Napoléon d'élargir son influence sur les territoires de l'Empire ottoman auquel le Monténégro appartenait officiellement, et de créer ainsi des points d'appui pour les conquêtes à venir.

Sans vouloir examiner tous les aspects des questions qui auraient pu se poser avec une campagne napoléonienne contre l'Empire ottoman, y compris le pacte russo-turc de 1799, par lequel l'Empire ottoman avait adhéré à la coalition antinapoléonienne, les démarches du Monténégro, faites pour se rapprocher de la puissante France quelques années auparavant, après le traité de CampoFormio en 1797 et la première occupation des Bouches de Kotor par les Autrichiens, et qui avaient pour objectif de servir certains intérêts nationaux, devaient déplaire à Saint-Pétersbourg. La chute de la République de Venise et l'occupation de la Dalmatie et des Bouches de Kotor par l'Autriche, ont amené un puissant empire aux frontières du Monténégro qui se sentait menacé dans ses ambitions de se constituer en Etat indépendant.

Coincé entre deux grandes puissances, l'Empire autrichien et l'Empire ottoman, déçu par l'aide insuffisante de la Russie, le Monténégro fait les premières démarches en vue de l'établissement de relations plus proches avec la France¹. Vue sous l'angle des relations entre la Russie et la France², une telle démarche des autorités monténégrines était contraire aux intérêts russes dans les Balkans. Les nouvelles initiatives diplomatiques monténégrines étaient inacceptables pour la Russie car elles pouvaient aboutir à une alliance militaire franco-monténégrine au moment d'un conflit possible entre la France et la Russie, mais aussi parce que cela gênait les projets russes en cas de campagne napoléonienne contre l'Empire ottoman.

En cas de conflit armé entre la France et l'Empire ottoman, la cour de Russie estimait que son intérêt majeur était de protéger l'Empire ottoman. Si toutefois il s'avérait impossible d'arrêter l'avancée de Napoléon, une des solutions de compromis, concernant aussi les Balkans, aurait été la création d'un Etat slave, englobant le territoire entre les Bouches de Kotor et la Serbie, sous le patronage de la Haute Porte et la protection de la Russie. Un autre Etat aurait pu être créé en réunissant les provinces grecques sous le nom de République d'Ionie. Les deux Etats auraient eu une administration indépen-

¹ D. Vuksan écrit: "Nous ne savons pas quand le prince-évêque est entré en contact avec l'officier français supérieur Félix de Laprade, mais nous savons qu'en 1803 il a envoyé son neveu (Nikola?) à la Haye, chez lui, avec des lettres où il l'invite à venir au Monténégro pour commander l'armée monténégrine contre les Autrichiens. En même temps, il a autorisé F. de Laprade, en son nom, à mettre à la disposition de Napoléon toutes ses forces." Душан Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње 1951, 94; Ђ. Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, 356.

² Après le couronnement de Napoléon, les hostilités entre la France et l'Angleterre de 1803 ont repris en 1805 quand une coalition antinapoléonienne est créée (à côté de l'Angleterre on y trouve la Russie, la Suède, l'Autriche et Naples).

dante, semblable à celle de la République de Raguse ou la République des Sept-Îles. Leur première fonction aurait été d'empêcher les Français de pénétrer sur le territoire de l'Empire ottoman.³

En prenant en considération les projets de la Russie, on comprend pourquoi les contacts entre le Monténégro ou, plus exactement, entre le métropolitain Pierre Ier et les Français, ont provoqué une réaction violente du côté de Saint-Pétersbourg. Devant la perspective de perdre un appui important de sa politique extérieure dans les Balkans, la Russie envoie au Monténégro le comte Marko Ivelic, conseiller spécial, en mission diplomatique. La mission du général russe Ivelic, originaire de Risan, et de l'archimandrite Stepan Vucetic, commencée début novembre 1803, fut un échec⁴. Le but de la mission, qui visait Pierre Ier et son secrétaire, l'abbé Dolci, réputés tous les deux pour être les «principaux artisans» de la nouvelle politique extérieure du Monténégro, était d'empêcher la poussée du catholicisme et de déjouer les plans de Napoléon dans la conquête des Balkans.

L'échec de la mission du comte Ivelic et ses conséquences néfastes ont été amortis par l'ouverture du consulat à Kotor. Ce consulat, dirigé par Mazurevski, a subsisté pendant quelques années, surtout parce que ni l'Autriche ni l'Empire ottoman n'avaient intérêt à aggraver les relations avec la Russie. Le sort du consulat fut décidé par le changement des circonstances. Par le traité de Presbourg (26 décembre 1805), après la victoire de Napoléon sur les troupes austro russes à Austerlitz (2 décembre 1805), les Bouches de Kotor sont occupées par les Français. C'est le 2 janvier 1806 que la Dalmatie et les Bouches passent aux mains des Français. Stevan Sankovski⁵, venu au Monténégro vers le milieu de 1805, pour apporter de l'aide matérielle, renforcer l'influence russe et mobiliser les Monténégrins et les Montagnards au profit de la Russie, annonce début 1806 que le gouvernement russe a décidé de retirer son consul de Kotor. Etant donné que la Russie et la France étaient en guerre, il fallait interrompre les relations diplomatiques et consulaires.⁶

La suite des événements a retardé l'arrivée des Français dans les Bouches. Le consulat russe a tout de même interrompu ses activités, parce que

³ Управляющий министерством иностранных дел А. А. Чарторыйский П. А. Строганову, 6 (18) февраля 1806; Внешняя политика России XIX и начала XX века, серия I, том III, Москва 1963, 54–56

⁴ D'habitude, on estime que la mission du comte Ivelic commence vers la mi-octobre 1805, mais vu que le décret du tsar ne lui est remis que le 28 octobre, il ne pouvait être dans les Bouches que début novembre.

⁵ P. A. Rovinski note que Stevan Sankovski fut nommé fondé de pouvoir auprès de Pierre Ier. Dans la lettre du tsar Alexandre, apportée par Sankovski au Monténégro, il y a aussi l'adresse du tsar au peuple monténégrin. П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том I, 548.

⁶ Бранко Павићевић, *Црна Гора и Бока Которска од пожунског до тилзитског мира 1805–1807*, Историјски записи, бр. 3–4, 1985, 5.

les troupes russo-monténégrines avaient libéré les Bouches de l'occupation autrichienne et, par conséquent, les Monténégrins n'avaient plus besoin d'être protégés en Autriche.

L'ouverture du consulat russe à Kotor dépasse son intérêt strictement diplomatique. Tout en représentant officiellement la Russie, avec les activités d'un tel organisme, il a aussi pour mission de représenter et protéger un peuple qui appartient officiellement à l'Empire ottoman et qui n'a pas encore tous les attributs d'un Etat, bien qu'il eût une certaine indépendance et un statut spécial dans le cadre de l'Empire ottoman.

L'importance du consulat est surtout dans le fait d'avoir confirmé cette particularité qui ouvrira les perspectives d'indépendance et de lutte de libération nationale.

Les événements qui ont décidé du sort du consulat russe à Kotor ont également ouvert la porte à l'influence française au moment où l'administration napoléonienne n'est pas encore installée dans les Provinces Illyriennes. La France veut rendre sa présence visible dans la région en ouvrant un consulat à Cetinje. Après la victoire sur les Autrichiens à Ulm en 1805, et celle sur l'armée austro-russe à Austerlitz, la même année, Napoléon, continue sa marche victorieuse: à Iena et à Auerstaedt, il triomphe de l'armée prussienne (1806), à Friedland (1807) des Russes. Par le traité de paix signé à Tilsitt le 25 juin 1807 entre l'Empereur français et la coalition, les Bouches de Kotor sont cédées à la France.

Il faut signaler que la Dalmatie et les Bouches de Kotor avaient déjà été cédées à la France par le traité de paix de Presbourg et les troupes françaises auraient dû entrer en possession de ces territoires le 2 janvier 1806. Non seulement la date prévue n'a pas été respectée, mais la remise des Bouches a été retardée jusqu'au traité de paix de Tilsitt (1806) en raison du fait que les Monténégrins et les habitants des Bouches, aidés par la flotte russe, avaient déjà libéré les Bouches de l'occupation autrichienne en février 1807.

Les clauses du traité obligeaient les troupes russo-monténégrines à se retirer de tous les territoires conquis avant le 31 juillet 1807, le jour où les Français ont occupé les villes de la Bouche. C'est ainsi que les succès militaires des armées russe et monténégrine furent annulés.

En présence d'un puissant nouveau voisin – l'Empire napoléonien – les Monténégrins se voient obligés de réfléchir aux relations à établir avec lui. A l'assemblée des notables du 6 août, les discussions portent sur la nature des rapports que les Monténégrins devraient avoir avec leurs nouveaux et les anciens voisins.⁷ A cette occasion, le principe d'une rencontre avec le général Marmont, futur gouverneur des Provinces Illyriennes est acté. C'est ainsi que l'on a initié l'établissement de relations franco-monténégrines plus

⁷ *Idem*, 164.

proches, d'où l'idée de la création d'un consulat français au Monténégro. La Russie fut mise au courant par l'intermédiaire de son émissaire Stefan Andreevitch Sankovski qui séjournait encore dans le pays.

La question de l'ouverture du consulat n'a pas été discutée lors de la première rencontre du Prince-évêque Pierre avec le général Marmont le 13 août 1807 à Kotor.⁸ Marmont essayait de persuader son interlocuteur que "le meilleur choix pour les Monténégrins est de vivre en paix et en harmonie avec les Français et, vu sa situation géographique, le Monténégro a intérêt à accepter la tutelle de Napoléon."⁹ Le Prince-évêque Pierre Ier n'a pas accepté l'idée de tutelle parce que c'était la Russie qui était le protecteur du Monténégro, mais les deux côtés se sont mis d'accord pour vivre en paix.

Par une proclamation, publiée le 27 août 1807, le Prince-évêque a informé les Monténégrins du contenu de son entretien avec Marmont en les priant de garder le calme dans les villes du littoral et de ne pas détériorer les relations amicales avec les Français.

C'est le 14 octobre 1807, pendant l'entretien du Prince-évêque avec le général Lauriston, qu'est pour la première fois soulevée la question de l'ouverture d'un consulat français. Selon les sources, Pierre Ier a accepté que "le consulat français auprès du Monténégro, avec Kotor comme siège, soit ouvert".

Marmont, se référant aux entretiens précédents, envoie au Monténégro l'officier Pavle Tomic qui arrive à Stanjevici pour remettre une lettre du général Marmont au Prince-évêque où Marmont l'informe que "sa Majesté l'Empereur des Français et le Roi d'Italie a décidé d'avoir son consul parmi les Monténégrins". C'est le porteur du message Pavle Tomic qui est désigné pour exercer provisoirement la fonction de consul. Selon les instructions de Marmont, il aurait dû partager son séjour entre Cetinje et le monastère Stanjevici, résidence de Pierre Ier.¹⁰

Le document adressé au Prince-évêque avait le caractère de lettres patentes, c'est-à-dire de lettres accreditives, puisque Tomic, bien que présenté

⁸ Après l'arrivée des Français dans les Bouches de Kotor, le général Marmont, selon les instructions de Napoléon, demande une entrevue avec le prince-évêque Pierre Ier. La rencontre aurait dû avoir lieu près de la forteresse Trojica le 22 août 1807. Bien qu'arrivé à l'endroit prévu avec sa suite, le prince-évêque refuse d'entrer dans la forteresse entourée de soldats français craignant un piège. Une nouvelle rencontre, prévue pour le 25 août à Kotor et organisée par Sankovski, a également échoué. Cette fois-ci, Pierre Ier refuse d'entrer dans la ville car on a demandé à sa suite de déposer les armes. *Maršal Marmont – memoari*, priredio i preveo Frano Baras, Split, 1984, 15, напомена 95.

⁹ Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, 166.

¹⁰ Sur la nomination de Tomic Marmont note: "Pour le consul permanent chez les Monténégrins j'ai choisi un officier de la Légion dalmate nommé Tomic, un homme fort intelligent. Le prince-évêque l'a reçu avec égards, mais il a refusé que son domicile soit au Monténégro. Il m'a demandé de le loger à Kotor d'où il pourra lui rendre visite dans son monastère à Cetinje, toujours quand il faut négocier." *Idem*, 106-107.

officiellement comme consul, fut désigné comme émissaire de “sa Majesté l’Empereur“, c’est-à-dire nommé pour exercer non seulement les fonctions de consul, mais aussi celles de diplomate.

Probablement instruit par une expérience plutôt décevante s’agissant des relations entre la France et la Russie dans la période de 1804 à 1806, précédant l’ouverture du consulat russe à Kotor, ainsi que la mission ratée de Marko Ivelic, Pierre Ier décide de refuser la proposition française bien que sa réponse ne soit pas définitive. Il informe Marmont que dans ses entretiens avec Lauriston il n’était pas question que le consul français “s’installe au Monténégro pour y vivre“, mais que “son Empereur“ envoie le consul à Kotor pour “préservier la paix entre les voisins“. A la fin de sa lettre, Pierre Ier conclue que les Monténégrins, “sans l’accord de l’Assemblée nationale“, qui ne pouvait se réunir avant le mois de mai, et sans consulter le tsar, ne pouvaient pas recevoir le consul, “ni un autre, en aucune façon“.

Le Prince-évêque a pris soin d’informer l’ambassadeur russe à Vienne A. B. Kurakine de son échange de lettres avec Marmont en lui demandant des instructions pour les démarches futures. Etant donné qu’à ce moment-là les relations avec la France sont assez bonnes, la Russie ne s’émeut pas des contacts franco-monténégrins et fait confiance au Prince-évêque sachant qu’il n’agira pas contre ses intérêts. Comme quelques années auparavant, c’est à Pierre Ier de prendre la décision. L’Assemblée des notables se réunit le 4 mai 1808 et décide de refuser la proposition française d’ouverture du consulat français.¹¹

¹¹ La conclusion de l’Assemblée fut la suivante: „1/ Nous n’avons jamais eu de consul d’aucun pays, ni aucun étranger dans nos parages; 2/ nous n’avons ni villes ni bourgades, ni maisons pour loger un consul, excepté les villages éparpillés dans les montagnes avec nos petites, modestes mais libres demeures où vivent nos familles; 3/ nous ne nous occupons pas de grand commerce, et les commerçants, dépendant du Royaume d’Italie, ne viennent pas chez nous faire du commerce et ne traversent pas notre pays pour aller dans l’Etat turc; mais ce que nous avons à vendre, nous le vendons dans les villes et aux marchés du Royaume d’Italie, le plus souvent devant Kotor, ainsi ce que nous achetons dans le pays turc, nous ne le faisons pas ailleurs, mais bien dans leurs villes où nous nous réunissons avec eux; 4/ entre nous et les Français il n’y a qu’une amitié naissante, non pas encore établie, ce qui ne suffit pas pour que le consul d’un si grand Etat ait les honneurs qu’on lui doit; ... 6/ nous autres montagnards, en suivant le raisonnement naturel, nous estimons qu’il est juste que tout pays voulant envoyer un consul ou un autre dignitaire parmi nous...devrait le faire au su et avec la permission de la cour de Russie, laquelle nous soutient par sa protection depuis des temps anciens et à laquelle nous nous sommes dévoués et attachés autant que les Russes eux-mêmes...;7/ nous désirons sauvegarder la paix et le calme avec nos voisins de deux côtés, et en particuliert avec le Royaume d’Italie, mais nous autres Monténégrins et Montagnards sommes unanimes à notifier à Votre Excellence de répondre à Monsieur Zaninovic que nous ne pouvons pas accepter ni ledit Tomic ni un autre consul, restant inébranlablement dévoués et fidèles à notre protecteur très glorieux.“

La réponse des Monténégrins, qui risquait d'offusquer la grande puissance que représentait l'Empire napoléonien, n'a pas empêché les Français d'ouvrir leur consulat à Kotor. Comprenant qu'une des raisons du refus était la personne proposée, dans sa lettre du 19 juillet, adressée à Pierre Ier, le général Marmont l'informe "qu'une fois l'agrément obtenu", il proposera un autre candidat pour le poste de consul au lieu de Tomic, "en tout cas pas un Ragusain". En ce qui concerne l'endroit, il insistait sur Cetinje sans toutefois exclure "la possibilité d'une autre solution". Le consul ne devrait pas se mêler des affaires monténégrines et son seul devoir serait de transmettre au Prince-évêque les messages du gouverneur de Kotor et de veiller sur le bon déroulement des choses. Il n'aurait pas d'employés excepté un clerc. L'émissaire Zanic, qui avait remis cette lettre à Pierre Ier, lui a promis "une réciprocité analogue", afin de consolider l'amitié de Marmont et du Prince-évêque.

Les concessions et la bonne volonté des Français n'ont pas fait changer d'avis les Monténégrins. L'Assemblée du 6 août, ayant réexaminé la proposition française, a confirmé la décision précédente en répétant les raisons "pour lesquelles le consul français ne peut pas être admis au Monténégro".¹²

Après cette réponse, la France abandonne l'idée d'ouverture d'un consulat au Monténégro. Il n'y avait plus de raison qu'une si grande puissance insiste sur l'ouverture du consulat.

Craignant que le refus puisse provoquer une réaction indésirable du côté français, Pierre Ier informe l'ambassadeur russe à Vienne. L'inquiétude de Pierre Ier était fondée; en informant Napoléon sur l'attitude des Monténégrins; Marmont suggérait : "S'il y a rupture soit avec la Russie ou avec l'Autriche, il faut profiter de l'occasion pour assujettir le Monténégro". Pour cette action il lui fallait huit jours et sept ou huit mille soldats. En exposant

¹² Cette fois-ci on a dit: "1/ Etant donné que le peuple monténégrin et montagnard a toujours été libre et n'a jamais eu un pouvoir au-dessus de lui, excepté la protection du tsar de toutes les Russies, et qu'il se gouvernait lui-même dans la mesure du possible, et nous n'avions qu'un métropolitain, un vrai Monténégrin, que nous respectons comme notre chef et notre pouvoir suprême; 2/ nous avons parmi nous les hommes venus de pays différents, à des époques différentes qui agissaient selon les instructions de leurs gouvernements dans leur intérêt, jamais pour notre honneur, et notre peuple a beaucoup souffert de leur venue; 3/ nous ne voyons aucune raison de recevoir le consul français puisque parmi nous il n'y a pas de ville ni aucune opportunité pour le consul et nous ne faisons pas de grand commerce; ce que nous possédons nous le réglons avec les sujets de Kotor chez eux et, quand il y a un différend, nous n'avons pas honte de le régler devant leur tribunal à Kotor; 4/ nous tous, nous désirons vivre avec les Français et leurs hommes dans la bonne entente et affection et nous tâcherons de ne commettre aucun acte qui porterait ombrage à l'honneur ou à l'intérêt d'un seul sujet français; 5/ ...que le séjour du consul français au Monténégro ne peut apporter que le trouble, la haine et le malheur au peuple monténégrin et aux Français et à leurs sujets; 6/ pour toutes les raisons exposées et autres, nous constatons à l'unanimité que nous ne recevrons jamais personne se présentant comme consul français."

son projet, il propose le plan suivant: “Je transformerais Cetinje en une forteresse qui dominerait le pays après la conquête. J’y mettrais des dépôts et cela serait un endroit sûr pour les troupes françaises. Un régiment bien équipé servirait à la libération de la population. Enfin, je proposais, sur l’exemple des Romains et de Charlemagne, la déportation d’une partie de la population, l’envoyer, par exemple, en Hollande pour frayer des chemins.” Mais aucun de ces projets n’a plu à l’Empereur, conclut Marmont.¹³

Après le consulat russe à Kotor, qui était une forme de représentation indirecte, par un tiers, l’offre d’ouverture du consulat à Cetinje promettait des rapports consulaires directs et la possibilité pour le Monténégro d’avoir son consulat à Kotor.

Les Monténégrins ont refusé les deux offres parce qu’ils ne voulaient pas porter ombrage, comme par le passé, aux bonnes relations avec la Russie “leur protectrice de même foi et de même sang”. On peut conclure que le Monténégro n’était pas prêt pour des relations internationales, ni à recevoir les représentants diplomatiques permanents, ni à les avoir chez ses voisins.

Le niveau de conscience sociale au Monténégro, qui à cette époque-là faisait officiellement partie de l’Empire ottoman, n’acceptait pas l’idée de la présence d’un consul étranger. Au lieu d’y voir la possibilité d’une affirmation internationale et la reconnaissance d’un statut autonome, l’ouverture du consulat français était vue comme la possibilité d’une tutelle française élargie, perçue comme une menace pour le niveau d’indépendance déjà acquis.¹⁴

L’intention de la France de régler ses relations avec le Monténégro en ouvrant le consulat, témoigne du niveau de la position internationale particulière que le Monténégro avait atteint dans son évolution historique. Le fait que Kotor ait été choisi comme un des sièges des Provinces Illyriennes prouve l’importance militaire attribuée au Monténégro lié d’une manière naturelle aux Bouches de Kotor. Sur le plan des guerres de Napoléon, les Bouches représentent un des points les plus importants du Sud-Est européen. Le fait que le Monténégro se situe dans l’arrière-pays des Bouches, et qu’il jouait un rôle militaire évident, lui donnait une importance particulière. La France voulait avoir de son côté le Monténégro dans d’éventuelles guerres contre la Russie ou l’Empire ottoman, le pays qui contrôle les Bouches de Kotor non seulement du point de vue militaire, mais aussi spirituel.

¹³ Idem, 170–171.

¹⁴ Napoléon estimait qu’il était de haute importance d’assujettir les Monténégrins. Bien qu’il n’exigeât pas qu’ils fussent devenus sujets comme les Dalmates, il voulait, étant donné que les Monténégrins n’acceptaient pas d’abandonner leur indépendance, qu’ils demandent tout de même les premiers sa protection. *Maršal Marmont – memoari*, priredio i preveo Frano Baras, 106.

La suite des événements démontre l'importance du Monténégro pour les Bouches: les guerres contre Napoléon ont abouti en 1813 à l'union, bien que provisoire, du Monténégro avec les Bouches de Kotor.

Dr Radoslav RASPOPOVIĆ

ATTEMPT OF ESTABLISHING FRENCH LEGATION
IN CETINJE IN 1807/1808

Summary

The paper deals with the attempt of establishing a French Legation in Cetinje between 1807 and 1808. It analyzes the position of Montenegro in the context of international relations of the Napoleon era, and the reasons which prevented the establishment of such diplomatic representation in Cetinje.

The author attributes the reasons for the failure to establish the legation to historical circumstances, from the aspect of both foreign and internal policy.

KEY WORDS: *France, Russia, Montenegro, Napoleon era, French legation*

Др Радослав РАСПОПОВИЋ*

ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ФРАНЦУСКОГ КОНЗУЛАТА НА ЦЕТИЊУ 1807/1808.

Тема нашег реферата временски излази из хронолошких одредница скупа, тј. тиче се периода који је претходио новом административном уређењу које је, у новоосвојеним крајевима, увео Наoleon Бонапарта оснивањем Илирских република 1809. на бившим аустријски територијама, након битке код Вергама и Шенбрунског споразума из 1809. Покушај оснивања конзулата преходио је, дакле времену формирања Илирских провинција, али није био у супротности са новим политичким концептом који је усвојио и коме је тежио Наполеон Бонапарта. Његова политичка оријентација постала је препознатљива по принципу универзализма, тј. тежњи ка стварању свјетске империје и потпуне доминације у међународним односима, против кога се, супротно основним вриједностима свог времена, неколико вјекова раније борио његов претходник, први министар Француске, католички прелат кардинал Armon di Plezi Rišelје, помажући борбу протестаната ради салабљења државе Светог римског царства њемачког народа.

Но, у вријеме када је тај концепт Наполеоновим ратовима поново афирмисан, десиле су се бројне промјене на европском копну. Оне објашњавају и околности под којима је дошло до покушаја оснивања француског конзулата у Котору, односно Цетињу. Потреба за његовим оснивањем произилазила је из начина функционисања међународног поретка и карактеру односа између великих сила, успостављених након буржоаске револуције у Француској 1789. Ратови које је млада Француска република повела против европских монархија крајем XVIII и почетком XIX вијека, најприје под идејама револуције, а касније, проглашењем Наполеона за цара 1804, превасходно из освајачких намјера, изазвали су политичке потресе, угрозили су позиције великих сила и успостављени

* Аутор је директор Историјског института Црне Горе.

однос равнотеже снага. Борба за прерасподјелу моћи, коју је француска еспанзија изазвала постављала је на дневни ред питање судбине Османског царства. Опасност од једностраног актуелизовања Источног питања, освајањима Наполеона, био је један од разлога стварање коалиција, тј. груписање држава на антибонапартистичкој основи. С друге стране, то је јасно говорило о покушају Наполеона да утицај Француске проширује и на просторе османске империје, којој је Црна Гора званично припадала, и тиме ствари упоришне тачке за своја даља освајања.

Не улазећи у бројне аспекте питања која су се с могућношћу ратног похода Наполеона на османску империју отварала, укључујући и склапање руско-турског сопоразума из 1799, којим се и Османско царство прикључило антинаполеоновској коалицији, кораци које је неколико година раније предузела Црна Гора да, приближавањем моћној Француској, након мира у Кампоформију (1797) и првог запосиједања Боке од стране Аустријанаца, оствари неке од задатака своје националноослободилачке борбе, нијесу наишли на симпатије у Петрограду. Сломом Млетачке републике и уласком Аустрије у Далмацију и Боку Которску 1797. године, Црна Гора је за сусједа добила моћну царевину, чије је присуство спречавало остваривање циљева ослободилачке борбе и државноправног конституисања.

СТИЈЕШЊЕНА ИЗМЕЂУ АМБИЦИОЗНИХ ПЛАНОВА БЕЧА И, У ОДНОСУ НА ЦРНУ ГОРУ, МОЋНЕ ОСМАНСКЕ ЦАРЕВИНЕ, ПОСЛИЈЕ БЕЗУСПЈЕШНИХ АПЕЛА ЗА ВЕЋУ ПОМОЋ УПУЋИВАНИХ РУСИЈИ, ЦРНА ГОРА ЈЕ УЧИНИЛА ПРВЕ КОРАКЕ РАДИ УСПОСТАВЉАЊА БЛИЖИХ ОДНОСА СА ФРАНЦУСКОМ.¹ Посматрано из угла односа Русије и Француске,² такав акт црногорских званичника био је супротан руским интересима на Балкану. Нови правци спољнополитичког дјеловања Црне Горе били су неприхватљиви за Русију због евентуалног војног савезништва Црногораца и Француза и, нарочито, у перспективи могућег сукоба руске и француске војске али и због политичких планова Русије у случају Наполеонова похода на Османско царство.

Према утврђеним правцима спољнополитичког дјеловања руског двора, он је у случају избијања ратног сукоба између Француске

¹ Д. Вуксан о томе пише: „Кад је владика дошао у везу с француским вишим официром Феликсом де Лапрад не знамо, али знамо да му је 1803. послао у Ла Хе (La Haye – Холандија) свога синовца (Николу?) с писмима, којима га је позивао да дође у Црну Гору и да предузме команду над црногорском војском против Аустрије. У исто вријеме овластио је владика де Лапрада да, у име његово, стави Наполеону на располагање све његове силе.“ Душан Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње 1951, 94; Ђ. Пејовић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, 356.

² Након проглашења Наполеона за цара, непријатељство између Француске и Енглеске из 1803. обновљено је 1805, када је против Наполеона створена коалиција у којој су, осим Енглеске и Русије, били још Шведска, Аустрија и Напуљ.

и османске империје, основним задатком своје земље сматрао заштиту Османског царства.³ У случају да поход Наполеона, ипак, не буде могуће зауставити, једно од компромисних рјешења које се тичало и Балкана састојало се у образовању независне државе, под покровитељством Порте и заштитом Русије, од свег словенског живља од Бококоторског залива до Србије. Друга таква држава могла је бити образована од грчких области уједињених у Јонску републику. Обје државе добиле би независну управу, слично Дубровачкој републици или Републици Седдам Острва. Прва њихова обавеза била је да не дозволе Французима да продру на османску територију.

Имајући у виду овакве планове Русије, јасно је зашто су ближе везе Црне Горе, односно митрополита Петра I, с Французима изазвале оштру реакцију Петрограда. Не мирећи се с могућношћу губљења важног упоришта своје спољне политике на Балкану, Русија је у Црну Гору послала специјалног савјетника, грофа Марка Ивелића, повјеривши му важну дипломатску мисију. Неуспјех мисије Марка Ивелића, руског генерала родом из Рисна и архимандрита Степана Вучетића, започета почетком новембра 1803,⁴ усмјерене према Петру I и његовом секретару опату Долчију, као „главним протагонистима“ новог спољнополитичког курса Црне Горе, требало да онемогући продор католичанства и заустави даље освајачке планове Наполеона на балканском простору.

Неуспјех Ивелићеве мисије и њене негативне посљедице настали су се ублажити оснивањем руског конзулата у Котору. Конзулата у Котору, на челу са Мазуревским, одржао се наредних неколико година, прије свега, због жеља Аустрије и Османског царства да битније не нарушавају односе с Русијом. Његову коначну судбину одредиле су промијењене међународне околности. Одлукама мира у Пожуну (26. децембра 1805), након побједи Наполеонове војске над аустро-руским трупама код Аустерлица (2. децембра 1805), Бока Которска припала је Француској. Рок предаје Далмације и Боке Которске Наполеону утврђен је за 2. јануар 1806. године. Стеван Санковски,⁵ који је у Црну Гору

³ Управляющий министерством иностранных дел А. А. Чарторыйский П. А. Строганову, 6 (18) февраля 1806; Внешняя политика России XIX и начала XX века, серия I, том III, Москва 1963, 54–56.

⁴ Обично се у литератури наводи да је мисија Ивелића започела средином октобра 1803. Но, како му је царска грамата уручена 28. октобра, тек је почетком новембра могао бити у Боки.

⁵ П. А. Ровински наводи да је Стеван Санковски био наименован за опуномоћеника код владике Петра I. У писму цара Александра које је Санковски донио у Црну Гору садржано је и његово обраћање црногорском народу. П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том I, 548.

дошао средином 1805, донијевши материјалну помоћ, са задатком да и даље ради на продубљењу руског утицаја и мобилисању Црногораца и Брђана за ствар Русије, обавијестио је почетком јануара 1806. да је руска влада донијела одлуку да повуче свог конзула из Котора. С обзиром на то да је на Боку Которску требало проширити суверенитет Француске, која је била у непријатељству с Русијом, и њихове дипломатске и конзуларне односе требало је прекинути.⁶

Даљи ток догађаја одложио је долазак Француза у Боку. Руски конзулат у Котору ипак је престао да ради, јер су већ у фебруару 1806. црногорско-бокељска и руска војска ослободиле Котор и цијелу Боку Которску од аустријских власти. Тиме је престала потреба за заштитом Црногораца у Аустрији.

Оснивање руског конзулата у Котору с наведеним дјелокругом надишло је његов конкретан дипломатско-конзуларни значај. С једне стране, он је био званично конзуларно представништво Русије у Аустрији, са функцијама какве та врста односа међу државама подразумијева. С друге стране он је имао функцију представљања и заштите интереса народа који је званично припадао османској империји и који још увијек није имао све облике државности, али је успио да изгради одређен степен самосталности и посебан статус у оквиру Османског царства. Тако посматран, он је имао много већи значај са становишта потврде те посебности, на чијим је историјским перспективама било не само јачање државне организације већ и потреба заједничке ослободилачке борбе и уједињења са сусједним неослобођеним народом.

Догађаји који су опредијелили судбину руског конзулата у Котору утицали су и на исход настојања усмјерених на ширење утицаја Француске на територије у сусједству, у вријеме када унутрашња организација власти у виду Илирских провинција, на освојеним територијама, још није била уведена. То се настојало постићи путем отварања француског конзулата на Цетињу.

Након што је победио аустријску војску код Улма 1805. године, један од најзначајнијих војсковођа у свјетској историји Наполеон Бонапарта крајем исте године славио је још једну велику побједу – овог пута над руско-аустријском војском код Аустерлица. И у наредним годинама настављени су велики ратни успјеси Наполеона. Најприје је у биткама код Јене и Ауерштета поражена пруска војска (1806), а у бици код Фридланда (1807) и руска. Мир између француског цара и представника коалиционих држава потписан је у Тилзиту 25. јуна 1807. По његовим одредбама Бока је припала Француској.

⁶ Бранко Павићевић, *Црна Гора и Бока Которска од пожунског до тилзитског мира 1805–1807*, Историјски записи, бр. 3–4, 1985, 5.

Бока Которска и Далмација биле су додијељене Наполеону и по одредбама мира у Пожуну. Међутим, не само да предвиђени рок предаје ових области француским трупима (2. I 1806) није испоштован већ је, штавише, црногорско-приморска војска, потпомогнута руском флотом, крајем фебруара 1806. читаву Боку Которску ослободила од аустријских трупа. Тиме је предаја Боке Французима одложена до Тилзитског мира (1807).

Мада је са закашњењем стигла у Црну Гору, ова вијест је као своју прву посљедицу имала поништење ратних резултата црногорске и руске војске у Боки, односно обавезивала их је на повлачење са освојених територија. То је учињено закључно са 31. јулом 1807, када су Французи заузели градове у Боки.

Добивши за новог сусједа моћну царевину, Црногорци су се нужно морали сусрести с питањем будућих односа с њом. На скупштини главара одржаној 6. августа било је говора о томе „како се имају Црногорци односити са новим, а како са старим сусједима“.⁷ Том приликом закључено је да се одржи састанак с француским генералом Мармоном каснијим гувернером Илирских провинција. Тако је отпочело успостављање ближих црногорско-француских односа, из којих је произишла идеја о оснивању француског конзулата у Црној Гори. О почетку и току разговора са Французима била је обавијештена и Русија, посредством њеног изасланика Стефана Андрејевича Санковског, који је у то вријеме још увијек боравио у Црној Гори.

Питање отварања конзулата није покренуто на првом састанку владике Петра И са генералом Мармоном 13. августа 1807. у Котору.⁸ Мармон је увјеравао владика да је „за Црногорце најбоље да живе у слози и миру са Французима и да би за Црну Гору, с обзиром на њен положај, било најкорисније да прими покровитељство Наполеоново“.⁹ Идеју о покровитељству владика није прихватио, јер је Русија била покровитељ Црне Горе, али је постигнут начелан споразум о животу у миру.

О одржавању састанка и садржини разговора вођених са француским генералом владика је прогласом од 27. августа 1807. обавијестио

⁷ Исто, 164.

⁸ Послије уласка Француза у Боку, Мармон је према Наполеоновим упутствима затражио састанак с владиком Петром I. Уговорено је било да се састану код тврђаве Тројица 22. августа 1807. Мада је с пратњом дошао на уговорено мјесто, владика и Црногорци нијесу хтјели да уђу у тврђаву опкољену војском, бојећи се преваре. Нови састанак посредовањем Санковског био је заказан за 25. август у Котору. Мада се одазвао позиву и сишао пред Котор, владика није хтио ући у град док његовој пратњи није дозвољено уношење оружја. *Maršal Marmont – memoari, priredio i preveo Frano Baras, Split, 1984, 15, напомена 95.*

⁹ Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, 166.

Црногорце и истовремено молио да својим понашањем у градовима у Приморју не дају повод за нарушавање пријатељских односа са Французима.

О отварању француског конзулата први пут је разговарано на састанку црногорског владике са генералом Лористоном 14. октобра 1807. Према подацима из литературе, владика је пристао да се „при Црној Гори, са сједиштем у Котору оснује француски конзулат“.

У фебруару 1808, позивајући се на претходно вођене разговоре, Мармон је у Црну Гору послао официра Павла Томића, који је у Стањевићима предао владици писмо у коме га је Мармон обавјештавао да је његово величанство цар Француске и краљ Италије „одлучио да држи свога конзула међу Црногорцима“. За привременог вршиоца послова сталног конзула у Црној Гори одређен је доносилац писма Павле Томић. Према садржају Мармонова дописа, Томић је требало да дијелом борави на Цетињу, а дијелом код његова преосвештенства владике у манастиру Стањевићима.¹⁰

Документ који је био упућен владици имао је карактер патентног писма, односно акредитива, пошто је Томић, иако се званично називао конзулом, био одређен за „посланика Његовог Величанства“, тј. био именован за обављање не само конзуларних него и дипломатских послова.

Вјероватно поучен искуством из претходних односа са Француском, односно Русијом у периоду 1804–1806, који су претходили отварању руског конзулата у Котору, наком првих контакта Црногораца са Французима, и неуспјеле мисије Марка Ивелића, Петар И је, иако не коначно, негативно одговорио на предложену понуду. Мармона је извијестио да у његовим ранијим разговорима с Лористоном није било говора о томе да конзул буде постављен да „у Црну Гору живи“, већ да „његов Император“ жели поставити конзула у Котору, ради очувања „сусједског мира“. С обзиром на такав договор, владика на крају свог писма закључује да Црногорци „без опште народне скупштине“, која се није могла састати прије маја, и без консултовања руског цара, конзула „ни никога другог ни под каквим начином примити не могу“.

О преписци са Мармоном владика је обавијестио руског посланика при бечком двору А. Б. Куракина – тражећи од њега инструкције

¹⁰ О Томићевом именовану Мармон каже: „За сталног конзула код Црногораца одабрах официра из Далматинске легије по имену Томић, човјека врло интелигентног. Владика га прими с пажњом али се успротиви да његово стално пребивалиште буде у Црној Гори. Затражи да га смјестим у Котор, одакле ће га моћи посјећивати у самостану на Цетињу увијек кад буде потребно преговарати“. *Maršal Marmont – memoari*, priredio Frano Baras. 106-107.

за даљи рад. Увјерен да владика неће поступити противно интересима Русије, која, осим тога, због тренутно бољих односа са Француском није показивала узбуђење поводом црногорско-француских односа, као неколико година раније, препустио је да владика сам ријеши ово питање. Тако је на Скупштини главара одржаној 4. маја 1808. разматран француски предлог. Одлука Скупштине у погледу оснивања конзулата била је негативна.¹¹

Одговор Црногораца, иако је давао повода за много другачије реакције, јер се радило о увреди достојанства велике силе, чији је суверенитет био изражен у личности владара, односно цара, Наполеона Бонапарте, није одвратио Французе од намјере да оснују конзулат у Котору. Схватајући да је дио разлога за неуспостављање конзуларних односа био садржан у неприхватљивости личности конзула који је био предложен, Мармон је у писму владици од 19. јула предложио да се, кад буде „објављено примљење конзулско“, умјесто Томића именује други конзул „ма не Дубровчанин никад“. Што се тиче смјештаја конзула, инсистирао је на Цетињу, али није искључивао могућност да буде „и на другој страни“. Конзул се не би мијешао ни у какве послове Црногораца. Једина његова функција била би да преноси поруке которског „гуверна“ владици и да брине за „управност и окончаност“ дјела. Осим писара, у његовој служби не би било других лица. Зановић, који је владици пре-

¹¹ Закључак Скупштине је био да: „1) Ми нијесмо никада имали ни од једне државе конзула, ни другога под икаквим именом иностраног човјека... у наша мјеста; 2) ми немамо градова ни вароши, тако ни домова за конзулско пребивалиште, осим по горама распршена села и у њима наше мале и небогате, но слободне кућице, напуњене нашом чељади; 3) ми не чинимо велике трговине и трговци, подложени Краљевини од Италије, не иду трговати у нашу земљу или преко наше земље у турску државу, него ми сами што имамо продати то продајемо у градове и на пазаре трговцима Краљевине Италијанске, а највише пред Котор, како и оно што купујемо у турску земљу и међу нама и реченим трговцима не бива суд и погодба на другу страну него у њихова мјеста, у која се састајемо; 4) међу нама није утврђено, него само започето пријатељство, које...“ не може „учинити да један конзул од једне толико велике државе имаде прилично мјесто и част, која се пристоји; ... 6) ми по нашем, као горски људи, природном расуђивању за праведно находимо, када би која му драго држава хтјела поставити конзула, или другога чиновника... међу нас и у наша мјеста за која велика бјела послати, да га пошаље са знањем и допуштањем рускога двора, који нас од давних времена под својим покровитељством садржава и којему смо ми усрдношћу и вијерношћу привезани ништа мање од самих Руса... 7) ми желимо сусједски мир и тишину на обје стране, а особито с Краљевином Италије чистосрдечно чувати, но по вишеписаним разлозима Вашем Високопреосвештенству из договора и јединокупнога гласа свега данашњег нашега сабора и цијелога црногорскога и брдскога народа темељито господину Зановићу одговорити, да ми ни по који начин ни реченога Томића, ни другога конзула примити не можемо, него остајемо с непоколебивим од прародитеља и родитеља усрдношћу и вијерношћу к високославном покровитељу нашему.“

дао ово писмо, обећао је „сличну узајамност“ како би се утврдило пријатељство између Мармона и владике Петра I.

Учињени уступци и исказана добра воља од стране Француза нијесу измијенили ранији став Црногораца. На скупштини главара од 6. августа, која је о овом новом предлогу поново одржана, потврђени су разлози „због којих не може бити примљен у Црну Гору француски конзул“.¹²

Са добијањем овог одговора Француска је одустала од оснивања конзулата у Црној Гори. Више није било разлога да једна тако велика сила инсистира на отварању конзулата.

Плашећи се да одбијање Црногораца може изазвати и нежељену реакцију Француза, Петар I је о свему обавијестио руског посланика у Бечу. Владичина забринутост била је основана. Извјештавајући Наполеона о ставу Црногораца, Мармон је истовремено и сугерисао: „ако се предвиђа прекид, било са Русијом било с Аустријом да ту прилику треба искористити да се покори Црна Гора“. За ту акцију је тражио осам дана и седам до осам хиљада војника. Излажући цјелину своје замисли, предлагао је овај план: „Од Цетиња... направио бих једну тврђаву која би доминирала читавом земљом последије освајања. Да би служио као сигурно пребивалиште француским трупама, у њему бих смјестио њихове магацине. Да би се ослободило становништво, организовао бих један јаки пук. Најзад, предлагао сам по угледу на Римљане и на Карла Великог да се депортира један дио становништва и да се упути, на примјер, да крчи пут кроз пустаре у Цајсту (Холандија). Али - завршава Мармон - ни један од ових пројеката се не допаде императору“.¹³

¹² Овога пута је речено: „1) будући народ црногорски и брдски вазда од толико времена био је вољан и слободан и није никада имао друге власти врху себе, осим само што смо били у протекцији цара рускога, а сам је собом владао и управљао, колико је по нашем стању било могуће, а толико имали смо једнога митрополита међу нама, природнога Црногорца, којег смо поштовали и држали за нашега старешину и за нашу врховну власт; 2) били су међу нама од различних држава послати и за различна времена људи, који су по инструкцијама од њихових влада радили за интерес њихов, а никада за наше поштење, и наш народ много је претрпио од таквих долазака; 3) не налазимо ни једног разлога, по којему бисмо пустили међу нас француског конзула, будући међу нама нема градова, мјеста и прилике за конзула, пошто ми не водимо велику трговину, а и то што је имамо свршавамо је с поданицима которским у њихове градове и кад имамо ради тога какву диференцу ми се не стидимо да се судимо с њима пред њиховим властима у Котору; 4) ми сви желимо да живимо с Французима и с њиховим људима у доброј љубави и дружби и добром складу и радићемо да не буде с наше стране учињена ни једна ствар, која би могла увриједити част или интерес ма и једнога францускога поданика; 5)...да стајање конзула францускога у Црној Гори не може друго учинити него само смутњу, мрзост и зло међу народом црногорским и Французима и њиховим поданицима; 6) по свима вишеименованим и многим другим разлозима сви једногласно утврђујемо да никад нећемо међу нас примити никога под именом конзула француског.“

¹³ Исто, 170–171.

Послије руског конзулата у Котору, који је представљао вид одржавања конзуларних односа посредством треће земље, предлог о оснивању француског конзулата у Црној Гори стављао је у изглед успостављање директних конзуларних односа путем сталног представника Француске акредитованог на Цетињу. У предлогу о оснивању конзулата нуђена је „и слична узајамност“ тј. и активно конзуларно право, односно могућност да и Црна Гора отвори конзулат у Котору.

Црногорци су, међутим, и једну и другу од наведених понуда одбили. Из одговора које су на француски предлог дали произилази да су, поучени претходним искуством нарушавања добрих односа са Русијом због контаката са Французима, жељели по сваку цијену одржати добре односе са „једновјерном и једноплеменом заштитницом“. Из садржаја датих одговора произилази да је Црна Гора, историјски гледано, још увијек била неспремна да прихвати пружену понуду за укључивање у међународне односе на наведени начин, односно да везе са сусједима одржава путем представника сталног карактера. Ниво друштвене свијести у Црној Гори, која је у то вријеме званично била до Османског царства, није дозвољавао могућност присуства страног конзула, јер то није схватано као вид међународне афирмације, признања њеног аутономног статуса и високог степена самосталности у односу на Османско царство, већ управо обрнуто. Сам акт успостављања конзуларних односа тумачен је као аутоматско проширивање француског покровитељства над Црном Гором и губитак оствареног степена независности. Тако су за постојање конзулата везиване посљедице које он, непосредно, није могао произвести.¹⁴

Намјера Француске да своје односе са Црном Гором уреди на овај начин говори и о степену историјске и међународноправне посебности до кога је Црна Гора у свом државноправном развоју била дошла. Сем тога, ситуација која је постојала неколико година затим и чињеница да је сједиште једне од илирских провинција било у Котору говори о војничком значају који је придаван Црној Гори, због њене природне повезаности с Боком. У Наполеоновим ратним плановима, једна од најважнијих тачака на југоистоку Европе била је Бока Которска. Околност да се Црна Гора налазила у њеном залеђу и да је у војничком смислу значајно утицала на судбину Боке давала јој је и посебан значај. Француска је жељела да у евентуалним ратовима с Османском царицом или Русима има уза се Црногорце, ту „базу“ која контролише Боку Ко-

¹⁴ Наполеон је сматрао врло важним постићи покорност Црногораца. Мада „није захтијевао да постану поданици попут Далматинаца“, ипак је сматрао да они, с обзиром на то да нијесу одустајали од своје независности, треба први да затраже његову заштиту. *Maršal Marmont – memoari*, pređedio i preveo Frano Baras, 106.

торску, не само у војном већ и у духовном смислу. Од коликог је, пак, значаја била позиција Црне Горе за судбину Боке Которске показао је и наставак догађаја, односно ратови против Наполеона који су услиједили и који су 1813. довели и до, иако краткотрајног, историјски веома значајног уједињења Црне Горе и Боке.

Dr Radoslav RASPOPOVIĆ

ATTEMPT OF ESTABLISHING FRENCH LEGATION
IN CETINJE IN 1807/1808

Summary

The paper deals with the attempt of establishing a French Legation in Cetinje between 1807 and 1808. It analyzes the position of Montenegro in the context of international relations of the Napoleon era, and the reasons which prevented the establishment of such diplomatic representation in Cetinje.

The author attributes the reasons for the failure to establish the legation to historical circumstances, from the aspect of both foreign and internal policy.

KEY WORDS: *France, Russia, Montenegro, Napoleon era, French legation*

Dr Senka BABOVIĆ – RASPOPOVIĆ*

LE MONTÉNÉGRO ET LES BOUCHES DE KOTOR
DANS LES *MÉMOIRES* DU MARÉCHAL FRANÇAIS
AUGUSTE MARMONT ET DANS LES *NOTES* DE
VLADIMIR BRONEVSKI, AU DÉBUT DU XIXE SIÈCLE

Nous nous sommes attachés à réexaminer la manière dont le Monténégro et les Bouches de Kotor ont été vus par les deux participants et témoins d'événements historiques liés à l'occupation française de la côte sud-est de la mer Adriatique, à la suite des dispositions de la paix de Presbourg (Bratislava) en 1805.¹ Pour notre sujet, l'occupation française de la côte adriatique impose un contexte commun entre les *Mémoires* du maréchal français **Auguste Marmont**², chef des troupes françaises en Dalmatie, et les *Notes* d'un officier russe, affecté dans l'escadre de Dimitri Nikolaïevitch Senyavine, **Vladimir Bogdanovitch Bronevski**³. Nous allons traiter les aperçus du

* Chercheur senior attaché à l'Université.

¹ Par le *Traité de Presbourg*, signé le 26 décembre 1805, l'Autriche était privée des gains de territoire qu'elle avait obtenus par la paix de Campoformio. Selon les décisions du traité, dans une période de six semaines l'Autriche devait donner à la France Venise, l'Istrie, la Dalmatie et les Bouches de Kotor (le Vénitien Albanie).

² Le maréchal Marmont (Auguste Frédéric Louis Viesse), duc de Dubrovnik (1774-1852). Sa vie militaire se confond avec l'époque de Napoléon Bonaparte, avec qui il a passé 22 ans. Il fut un officier de hautes capacités militaires et un homme de profonde réflexion. En 1806 il est nommé chef de l'armée française en Dalmatie, en 1808 il a obtenu le titre de duc de Dubrovnik, et en 1809 il est élu gouverneur général des Provinces Illyriennes. Les circonstances historiques ont conduit ce loyal officier français en exil, où il a commencé à systématiser ses Mémoires dans le silence de sa vie d'émigré. Jusqu'à ses derniers jours, il se préoccupait de ses notes qui représentent un témoignage d'une grande importance pour l'époque des guerres napoléoniennes et, de manière générale, pour toute cette époque (il est mort en Italie). Les *Mémoires* ont été publiés à Paris en 1806-1807, en treize volumes.

³ Владимир Богданович Броневский, officier de la flotte de la mer Noire, écrivain militaire, membre de l'Académie russe, participant de la campagne de Méditerranée. Il a publié ses Notes - *Записки морского офицера, в продолжение кампании на Средиземном море, под начальством вице-адмирала Д.Н. Сенявина, от 1805 до 1810г* en quatre volumes

maréchal français et de l'officier supérieur russe à l'égard des Bouches de Kotor et du Monténégro qui constituaient un espace stratégiquement utile aussi bien pour la France que pour la Russie.

Après la défaite des armées alliées (autrichiennes et russes) à Austerlitz et conformément aux décisions du *Traité de Presbourg*, l'Autriche a été obligée de céder à la France tous les anciens territoires de la République de Venise, y compris les Bouches de Kotor.

Après la ratification du *Traité de Presbourg*, sous le commandement du général Lauriston, l'armée française a occupé Dubrovnik et a demandé à l'Autriche la cession des Bouches de Kotor.

Soutenus par le métropolite Pierre Ier du Monténégro (Petar I Petrović-Njegoš)⁴ et par le Monténégro, les habitants des Bouches de Kotor, pendant plus d'une année, n'ont pas voulu se soumettre aux décisions prises à la table de Presbourg. Il était tout à fait naturel que le Monténégro prenne position en faveur de ses compatriotes des Bouches, vu les relations étroites qui existaient dans le domaine politique, économique et culturel.

La cession des Bouches de Kotor et leur occupation par l'armée française représentait un grand danger pour la flotte russe qui se trouvait en mer Ionienne, sous le commandement du vice-amiral D. N. Senyavin.⁵ En même temps, le commissaire russe S. A. Sankovski⁶, séjournait à Cetinje dans le cadre d'une mission. Sous l'approbation du métropolite Pierre Ier, il envoya un rapport spécial à l'amiral Senyavine de tout ce qui se passait dans les Bouches de Kotor. Sur la base de cette information, le vice-amiral russe Senyavine a envoyé un détachement de l'armée navale dans la baie, sous le commandement du capitaine *Beli*. Avec le support des Bocquais et des Monténégrins, il devait empêcher l'entrée des troupes françaises. Quelques jours après le débarquement des forces navales russes, le capitaine *Beli* a demandé

(СПб, 1818-1819, et deuxième édition en 1836-7) qui sont une précieuse source historique pour la période en question.

⁴ Gouverneur monténégrin et métropolite Petar I Petrović Njegoš a convoqué l'assemblée le 27 février 1806, où il a été décidé que 1000 combattants monténégrins viendraient au secours des habitants des Bouches, avec l'évêque à leur tête.

⁵ Тарле Е.В. Экспедиция адмирала Д.Н. Сенявина в Средиземное море (1805-1807), М. 1954

⁶ L'arrivée de S. A. Sankovski au Monténégro en mars 1805 avait été conditionnée par les relations russo-françaises et par la politique de la Russie sur les Balkans. L'envoyé russe à Cetinje œuvrait à renforcer les relations de son pays avec le Monténégro, leur évêque et leurs chefs politiques, tout en encourageant la création d'un corps militaire qui pourrait être utilisé contre l'armée française sur la côte adriatique. Il écrivait des rapports pour le Ministère des Affaires étrangères sur les événements de la région, Radoslav Raspopović, *Diplomatija Crne Gore 1711-1918*, Подгорица, Београд, 1996, 25; Достян И.С. Описание Черногории начала XIX в. в донесениях С.А. Санковского, Славяно-балканские исследования, М. 1972

aux autorités autrichiennes de rendre toutes les fortifications des Bouches de Kotor aux représentants des Bouches.⁷ Les fortifications ont été reprises par les Bocquais le 21 février 1806, quand les Bouches de Kotor sont entrées sous domination russe.⁸

En ce qui concerne l'«*avantage géostratégique*» russe et le débarquement de ses forces navales dans les Bouches de Kotor, Bronevski écrit dans ses *Notes*: «*Quand on a appris la confirmation des nouvelles à Corfou, selon lesquelles l'empereur d'Autriche avait conclu la paix, donnant Venise et la Dalmatie à la France, et quand il était clair que le gouvernement français entretenait des relations avec Ali Pacha, afin de persuader ce sujet indocile du sultan de s'allier avec l'armée française, l'amiral s'est trouvé dans une position difficile. Il s'était mis à réfléchir ainsi: lors de son précédent séjour en Méditerranée, il n'ignorait pas le dévouement des peuples slaves envers la Russie, et plus particulièrement des Bocquais et des Monténégrins. L'ordre principal que reçut l'amiral ne comportait aucune instruction ni information sur les relations complexes liées au retrait de l'armée autrichienne. Puisque nous avons des relations hostiles avec la France, en raison des attaques françaises, l'amiral décida d'occuper Kotor pour assurer ainsi la domination russe sur la mer Adriatique. Cette manœuvre compromettrait la possibilité d'une approche française de Corfou et une alliance avec les Grecs qui, de son côté, cherchaient à se débarrasser des Turcs*».⁹

Le débarquement des forces navales russes dans les Bouches de Kotor et leur occupation avait pour objectif, Bronevski a-t-il explicitement dit, d'arrêter la progression de l'armée française vers le sud, car en avançant dans la Dalmatie et dans les Bouches de Kotor, une fois Venise et l'Istrie prises, Napoléon Bonaparte était en mesure de dominer la région en entreprenant une percée stratégique en Grèce et dans l'Empire ottoman, d'où il pouvait effectuer le blocus des forces russes.¹⁰

S'appropriant l'entrée des Bouches de Kotor, la Russie a non seulement arrêté la progression de l'armée française, mais a aussi élargi et établi ses positions stratégiques dans la profondeur de la Péninsule des Balkans, ce que commente ainsi l'officier russe: «*Les Monténégrins et les Bocquais, se déclarant slaves, fidèles à la Russie et séparés de la Dalmatie par la Républi-*

⁷ А.П. Бажова, Россияне в восточной Адриатике в марте 1806-1807, Балканские исследования. М.1992, вып. 15,65

⁸ Voir plus chez - Dr. Nicola Velimirovitch, *Franzosisch-slavische Kampfe in der Bocca di cattaro*, Bern,1910; Л. Томановић, Догађаји у Боки Которској од године 1797. до 1814, Дубровник 1922; Д. Вуксан, Петар I Петровић Његош и његово доба, Цетиње 1954;

⁹ Bronevski Vladimir, *Notes sur le Monténégro et les Bouches de Kotor*,...25

¹⁰ Voir sur Napoléon Bonaparte - Јован Јовановић, Наполеон I. Београд 1925; Тарле, Е.В. Наполеон, М. 1991; J. M. Thompson, *Napoleon. Bonaparte*, Oxford;Cembridge, 1990; www.napoleonguide.com; www.napoleon.org

*que indépendante de Dubrovnik, s'approchant de la Serbie par l'Herzégovine, dans les circonstances politiques de l'époque, assuraient des positions stratégiques pour notre armée, ce qui nous a permis de franchir un pas très important. Le peuple de la région d'Herzégovine et le courageux Karadžorđe, leader des Serbes, ont facilité l'obtention de l'aide russe. S'il est nécessaire, ils pourront s'unir à nous et rendre plus difficiles toutes les actions de Bonaparte et préserver ainsi la totalité de l'Empire ottoman, notre allié. Avec Kotor, nous avons eu un lieu de sûreté au milieu de la mer Adriatique».*¹¹

La capture de cette «*province insignifiante en elle-même*», selon Bronevski, a empêché le rapprochement de la Porte ottomane et de la France et a rendu impossible le passage des «*Slaves et des Grecs aux côtés des Français*».¹²

Les forces navales russes ont été accueillies avec beaucoup d'émotion et d'enthousiasme par les habitants de la baie et par les Monténégrins qui les avaient rejoints. Un accueil traditionnel avec «*la bénédiction, le pain et le sel*» fut organisé pour les Russes. Unissant l'armée russe avec l'escadre de militaires des Bocquais et du Monténégro, le métropolite Pierre Ier (depuis 1798 titulaire de l'Ordre d'Alexandre de la Néva), à l'occasion de la consécration des drapeaux de fortifications qu'il allait remettre aux capitaines de district, a souligné l'importance de cette rencontre solennelle avec les frères de «*sang, foi, courage et gloire*» qu'on attendait depuis si longtemps, tout en exigeant de prêter serment aux drapeaux «*jusqu'aux dernières forces*».¹³

Sur l'accueil de l'armée russe parmi la population des Bouches, le maréchal Auguste Marmont¹⁴, bien informé, a écrit: «*Nous pouvons imaginer à quel point ils étaient excités par la cession des Bouches de Kotor aux Russes et par l'arrivée de leurs troupes terrestres et navales. Les liens anciens se réanimèrent et l'amiral Senyavin mis sous son contrôle toute l'armée. La similitude de la langue fut un avantage de plus. Les Monténégrins parlent la langue slave la plus pure*».¹⁵ Marmont était un excellent connaisseur, non seulement de la situation militaire des Bouches, mais aussi du monde slave. Pour Marmont, la raison de l'accueil chaleureux de l'armée russe de la part des Bocquais et des Monténégrins s'expliquait par l'identité de religion, par la similitude de langue¹⁶, par le commerce maritime et par la grande distance

¹¹ Bronevski, 31

¹² Ibid.

¹³ Bronevski, 30

¹⁴ Д. Лекић, Маршал Мармон и Црна Гора, Историјски записи» бр, 1/1962

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Vivant dans le cadre de la culture patriarcale, au sens propre du terme, les Monténégrins ont sauvegardé le modèle de vie de leurs ancêtres et la pureté de la langue slave qu'évoquait Marmont: «*En raison de l'isolement dans lequel ils avaient vécu depuis l'époque de migra-*

entre le Monténégro et la Russie, qui laisse toute la liberté au Monténégro dans ses relations avec ce pays.

Toutefois, en soldat expérimenté, Marmont n'ignorait pas que le succès militaire allait de pair avec le bon accueil auprès de la population locale.¹⁷

En dépit de la suprématie française au niveau militaire, l'amiral Senyavine pourrait s'appuyer sur les effectifs des îles Ioniennes et des Monténégrins, au cas où les Français prendrait la décision de les attaquer dans les Bouches. De plus, l'occupation temporaire russe des Bouches était vécue par les habitants comme une occupation «*privilegiée*».

Les Français ont eu beau tout faire pour réaliser les décisions du Traité de Presbourg, la prise des Bouches de Kotor n'avait pas lieu. Il fallut attendre jusqu'à la mi-1807, quand le traité de Tilsit fut signé par la Russie et la France, dans un contexte politique différent, pour que Napoléon et le maréchal Marmont prennent le pouvoir sur «*la fiancée de l'Adriatique*».¹⁸

Les autorités françaises dans les Bouches, préoccupées de réduire le territoire occupé à ses perspectives stratégiques, à la différence des autorités «*privilegiées*» de la Russie, ne faisant pas beaucoup de cas de spécificités culturelles et économiques de la région, s'étaient très vite heurtées à l'hostilité de la population locale.¹⁹

Le maréchal Marmont, duc de Raguse²⁰, a commencé à rédiger ses *Mémoires* en 1828, dans le silence de sa vie d'émigré. Il travaillait sur ce texte jusqu'à sa mort. En puisant dans sa mémoire et dans ses souvenirs,

tion (douzième ou treizième siècles) et ne connaissant pas nos besoins et nos savoir-faire, ils n'avaient pas à changer leur langue, de sorte que le parler des paysans monténégrins reste intacte. C'est dans la même langue que la Bible russe est écrite.

¹⁷ Les Français ont tué 130 habitants de l'île de Brač en Croatie, où 3000 soldats russes ont débarqué en 1807, pour se venger de l'amitié que la population locale manifestait envers l'armée russe. Ivan Pederin, *Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama 1806. godine*, www.docs.google.com

¹⁸ Les articles «spéciaux et secrets» ont été additionnés au texte initial du traité de Tilsit du 25 juin 1807. Un article de ce supplément prévoyait que l'«*armée russe cède à la France les terres, qu'on a l'habitude d'appeler Kotor*», Тарле Е.В. Экспедиция адмирала Д.Н. Сеньявина в Средиземное море (1805-1807), М. 1954

¹⁹ Les Impôts, les charges et les contributions diverses en terme de travail ou prêts forcés, la suppression des confréries médiévales, l'abolition de la juridiction des évêques de Cetinje sur les orthodoxes des Bouches et le recrutement dans la marine française ont provoqué la résistance des habitants des Bouches à l'occupation française, plus particulièrement à Grbalj, Maine, Pobori, Brajići, Luštica et Krivošije, selon les propos d'Anita Mažibradić. Anita Mažibradić, *Boka Kotorska za vrijeme Napoleonove vladavine* (d'après les témoignages écrits d'un député français à Kotor) www.zrs.upr.si

²⁰ Auguste Marmont a obtenu en 1808 le titre de duc de Raguse, quand la République de Raguse a été abolie après plus de quatre siècles d'existence. Par la paix de Schönbrunn, en 1809, elle a été incluse aux Provinces illyriennes dont Auguste Marmont a été nommé gouverneur. Après la prise de Paris par l'armée alliée, en 1814, le mot «raguser» entre dans l'usage comme synonyme de trahir.

qui comprenaient «*les quarante années les plus dramatiques de l'histoire française et européenne*», le maréchal s'était référé, à plusieurs reprises, aux événements dramatiques liés à l'occupation française de la côte adriatique. Comme nous avons pu le constater en lisant son livre en traduction croate, le maréchal Marmont écrit de Dalmatie, de Dubrovnik et des Bouches de Kotor, mais aussi de Croatie, de Bosnie, d'Herzégovine, du Monténégro et de certaines parties de l'Italie et de l'Autriche.

Auguste Marmont, personnage célèbre de l'époque napoléonienne, est nommé chef de l'état-major de l'armée française en Dalmatie en juillet 1806, après une tentative échouée d'occupation des Bouches de Kotor par les troupes du général Lauriston. Les forces militaires unies de la Russie, des Bouches et du Monténégro, soutenues par les sujets orthodoxes de la Porte, se sont résolument opposées aux attaques de l'armée française. Le général Marmont, lui non plus, n'avait pas de succès et l'armée slave résistait victorieusement aux soldats français qui essayaient vainement d'occuper les Bouches. L'élan guerrier des Monténégrins constituait un soutien fort et décisif à l'armée russe pour arrêter les avancées françaises sur les Bouches. Comme remarque l'historien E. V. Tarlé (Евгений Викторович Тарле): «*Une fois l'escadre de Senyavine arrivée, les Monténégrins se sont battus avec une énergie et une conviction redoublées.*»²¹

La résistance opiniâtre d'une telle force préoccupait le général Marmont et Napoléon. En guerrier résolu, pour atteindre ses objectifs, Marmont n'hésitait pas à punir féroce­ment les habitants des environs de Herceg Novi, afin d'effrayer ses adversaires par ces représailles brutales. Napoléon fut lui aussi impatient et sans doute estimait-il à sa juste valeur le soutien du Monténégro et du métropolitain Pierre Ier à l'armée russe. Dans les documents qui accompagnent le texte des *Mémoires*, Marmont publie la correspondance avec ses supérieurs. L'ordonnance de Napoléon du 20 août 1806 au prince Eugène, transmise à Marmont, étant la suivante: «*Quand les grandes chaleurs passent et quand le général Marmont recueille toutes ses ressources et organise ses forces, qu'il attaque les Monténégrins avec douze ou treize mille soldats pour payer de retour leurs sauvageries commises. Qu'il fasse des plans pour capturer l'évêque, tout en faisant la simagrée dans l'entretemps. Tant que ces brigands n'obtiendront pas une bonne leçon, ils seront toujours prêts à se déclarer contre nous. Pour cette opération Marmont peut engager les généraux Molitor et Guillet et ses autres généraux*»...«*Quand il arrivera à tromper l'évêque du Monténégro, autour du 15 ou du 20 septembre, quand il fera plus frais, ayant pris toutes ses précautions et l'ennemi étant toujours endormi, qu'il réunisse douze ou treize garçons accoutumés à faire la guerre*

²¹ Тарле Е.В. Экспедиция адмирала Д.Н. Сенявина в Средиземное море...

*dans la montagne, légèrement armés et aux affûts successifs, qu'ils cassent les Monténégrins!»*²²

Il était possible de donner de pareils conseils de Paris, mais sur place, une telle stratégie risquait d'avoir peu de succès. Impatient, Marmont suggère à Napoléon de conquérir le Monténégro par la force, et propose à l'empereur de lui donner huit jours et sept à huit mille soldats et constate: «Après la conquête de Cetinje, symbole mythique et religieux de ces régions, j'eusse fait la fortification qui dominerait le pays tout entier. J'y assurerais les entrepôts pour que Cetinje puisse servir de bastion pour les troupes françaises. Enfin, pour affaiblir la population, j'aurais formé un régiment. Ce régiment, je l'aurais transporté en Italie, pour pouvoir l'expédier après un certain temps plus loin. Suivant l'exemple des Romains et de Charlemagne, j'ai même proposé qu'un nombre d'habitants change de pays et qu'on les envoie, par exemple, labourer et entretenir les terres arides autour de la pyramide à Zeist; mais l'empereur n'accepta aucune de ces propositions.»²³

L'emplacement géographique du Monténégro par rapport à la côte adriatique représentait pour les Français et le général Marmont une forteresse naturelle et un site stratégique à contrôler. En soldat loyal de haute capacité, aux yeux de Marmont, le Monténégro devait seulement servir aux ambitions politiques françaises. Néanmoins, il ne passe pas sous silence son avis positif envers ce Monténégro «incivil»: «*Le Monténégro se trouve à proximité de Kotor. C'est un pays montagneux difficilement accessible dont la population est d'origine slave et de confession orthodoxe. Depuis les temps les plus anciens, le Monténégro s'est libéré de la suprématie de la Porte ottomane et le pacha de Skadar n'a jamais réussi à le conquérir*». Il ajoute qu'il y a très longtemps «*que la Russie a établi des liens avec le Monténégro, que la Serbie leur sert souvent d'intermédiaire dans la communication mutuelle et que la politique de la Russie envers les pays de l'est n'a pas changé depuis ...*»²⁴ Il trace à ses lecteurs la description concise du gouvernement monténégrin et de son dirigeant: «*En ce temps-là, vivait l'évêque Petrović, homme de grande intelligence et de caractère vigoureux, coiffé de la kamilavka, symbole de la plus grande dignité de leur Eglise*». ²⁵ En outre, Marmont allègue le fait que l'évêque reconnaissait l'autorité suprême de l'église russe. Il note qu'il dirige le pays par «*sa réputation prestigieuse, mais en respectant la loi*», «*qu'il fait partie du corps politique, que l'Assemblée nationale décide de to-*

²² Prince Eugène à Marmont, 75-76

²³ Marmont, 107

²⁴ Dans la littérature historique, le fait est connu que le Monténégro et son métropolite ont des contacts directs avec les détenteurs du plus haut pouvoir en Russie, le tsar russe et son gouvernement.

²⁵ Marmont, livre 9, 27

utes les questions importantes et nomme un régent chaque année; que l'évêque préside l'Assemblée, composée d'un représentant de chaque famille, qui se réunit fréquemment. Voici le gouvernement parlementaire dans un pays qui n'est même pas encore civilisé, mais l'histoire nous apprend que c'est la voie que toutes les nations ont dû parcourir.»²⁶

Marmont donne une image restreinte et dépourvue du contexte culturel du Monténégro et de son souverain (ce qui n'est pas le cas chez Bronevski). Cette image est souvent réduite au niveau des informations militaires nécessaires, mais en même temps, elle représente un vif témoignage d'un pays qui s'impose sur la scène politique européenne.

Écrivain militaire et membre de l'Académie russe, Bronevski Vladimir Bogdanovitch a participé à la campagne de Méditerranée de 1805 à 1810. Il a regroupé les souvenirs de cette campagne dans un ouvrage intitulé: *«Записки морского офицера, в продолжение кампании на Средиземном море, под начальством вице-адмирала Д.Н. Сенявина, от 1805 до 1810 г.»*. Cet ouvrage est publié en 4 volumes en 1818-1819 (deuxième édition en 1836-1837). Pour ce travail, nous avons consulté la traduction partielle de son œuvre portant comme titre: *«Zapisi o Crnoj Gori i Boki»²⁷*.

Quand il parle du Monténégro et des Bouches, l'approche de l'officier russe diffère de celle de Marmont. Certes, il les situe dans la zone «d'utilité stratégique» russe, mais son regard est marqué par le sentiment d'une identité ethnique et culturelle commune avec la population locale. L'image enthousiaste qu'il se forge sur les Bouches et le Monténégro relève d'une sympathie ouverte. Chargé de mission et arrivé au Monténégro, voilà comment il décrit ses impressions: *«J'ai vu Sparte, j'ai vu la société au sens propre du terme, j'ai vu la patrie d'égalité et de liberté absolue, où les coutumes prévalent les lois. Ici, le courage est garanti par la liberté, l'injustice est sanctionnée par l'épée de vengeance. J'admiraais la grandeur d'esprit, la fierté et la vaillance de ce peuple dont le nom fait peur à ses voisins. Le mode de vie, le caractère sain et l'absence de tous les luxes sont dignes de tous ces éloges. Après trois jours passés parmi eux, je me sentais emporté dans un nouveau monde où j'avais fait la connaissance de mes ancêtres du IXème ou Xème siècle. J'ai vu devant moi la simplicité des temps patriarcaux, j'ai parlé avec Ilya Mouromets (Илья Муромец) et Dobrynia (Добрыня) et avec d'autres icônes de notre passé mythique»²⁸*. Selon Bronevski, les Monténégrins avaient un caractère sauvage et se montraient impitoyables envers leurs ennemis. Dotés d'un tel caractère, formés dans une société véritablement patriarcale, sans éducation formelle, les Monténégrins *«sont encouragés à mener une guerre*

²⁶ Ibid.

²⁷ Vladimir Bronevski, *Zapisi o Crnoj Gori i Boki*, Podgorica, 1995.

²⁸ Bronevski, 63

perpétuelle contre leurs voisins. Satisfaits de leurs actions couronnées de succès, ils n'ont pas à chercher d'autres occupations».²⁹ En contrepartie de ce caractère sauvage des Monténégrins, Bronevski en a aussi apprécié des aspects positifs, comme: «la pureté, l'honneur familial et la vénération de ses parents.»

Bronevski écrit aussi sur l'aspect physique du Monténégro, à savoir la description: de ses frontières, de sa superficie, du nombre d'habitants, du climat et de l'état de santé de sa population. Il parle de l'agriculture, du commerce, de la science, de l'artisanat et de la langue. Il nous laisse des notes sur: l'administration, les lois, la religion, les coutumes, la célébration de Noël, le clergé et le diocèse de Cetinje, le métropolite Pierre Ier, la tactique guerrière, le mode de vie, les mœurs, les apparences, l'habillement, le mariage, les funérailles, les jeux, les divertissements, la chasse, la pêche, l'histoire...³⁰

Il décrit la Province des Bouches, son territoire, le nombre de ses habitants, la répartition en communautés (municipalités), les habitations dans la baie, les villes: Herceg Novi, Kotor, Prčanj, Stoliv, Tivat, Dobrota, Perast, Risan et Budva³¹. Il se penche sur les activités industrielles et commerciales dans les Bouches de Kotor, mais aussi sur: la religion, les mœurs, les coutumes et les costumes traditionnels. Il nous parle de la science, de la langue, de l'artisanat, de la noblesse et de l'histoire de la province, et il donne son avis sur l'importance militaire des Bouches de Kotor.³²

Les visions du Monténégro et des Bouches de Kotor du maréchal français Auguste Marmont et de l'officier russe Vladimir Bronevski diffèrent sensiblement. Les deux auteurs se sont retrouvés au Monténégro et dans les Bouches dans le cadre d'une mission qui relevait de la politique extérieure de leurs pays, respectivement la France et la Russie, au début du XIXème siècle.

Pour le maréchal Auguste Marmont, en loyal soldat français, le Monténégro représente un espace vide dans le sens géopolitique, dont la population doit être «*affaiblie*» et «*expatriée*». Pour l'officier russe Vladimir Bronevski, c'est une région peuplée d'hommes qui lui sont très proches et familiers. Il s'enthousiasme du Monténégro et des Bouches, en décrivant les traits caractéristiques de leur civilisation, de leurs traditions, de leurs coutumes, de leur langage, de leurs comportements, de leur histoire et de leurs besoins. Il était à tel point fasciné par le Monténégro, qu'il recommandait chaleureusement à ses compatriotes de le faire connaître: «*J'ai recueilli des témoignages détaillés sur le Monténégro et la région de Kotor. J'essaierai de faire connaître au grand public, d'une manière authentique, toutes les caractéristiques*

²⁹ Ibid, 63

³⁰ Ibid, 135

³¹ Ibid, 65-83

³² Ibid, 83-93

propres à ce peuple, qui nous est si proche par son origine et par sa religion. Pour le dévouement, l'amour et la cordialité qu'ils manifestent envers la Russie, ils méritent bien toute l'attention de mes compatriotes, d'autant plus qu'aucun auteur de récits de voyages n'a encore découvert ce pays».³³

Les deux textes représentent des documents incontournables pour mieux comprendre l'histoire et la culture du Monténégro et des Bouches de Kotor, mais sont aussi une source indispensable pour une recherche qui viserait à approfondir les grandes lignes de la politique russe dans les Balkans au début du XIXème siècle et à étudier l'impact des guerres napoléoniennes dans cette région.

Dr Senka BABOVIĆ – RASPOPOVIĆ

MONTENEGRO AND BOKA KOTORSKA IN THE “MEMOIRS” OF
THE FRENCH MARSHAL AUGUSTE MARMONT AND THE
“ESSAYS” OF THE RUSSIAN OFFICER VLADIMIR BRONEVSKY
AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Summary

The author analyzes two testimonies of the events in Boka Kotorska and Montenegro regarding the French occupation of the bay – “Memoirs” of marshal Marmot and “Essays” by the Russian officer Vladimir Bronevsky. The testimonies are analyzed in the context of “geo-strategic benefit” to France and Russia at the beginning of the 19th century.

KEY WORDS: *Marmont, Bronevsky, Montenegro, Boka Kotorska, France, Russia*

³³ Ibid.

Др Сенка БАБОВИЋ – РАСПОПОВИЋ*

ЦРНА ГОРА И БОКА КОТОРСКА У „МЕМОАРИМА“ ФРАНЦУСКОГ МАРШАЛА ОГИСТА МАРМОНА И „ЗАПИСИМА“ РУСКОГ ОФИЦИРА ВЛАДИМИРА БРОНЕВСКОГ, ПОЧЕТКОМ 19. ВИЈЕКА

Рад смо посветили осврту на то како су Црну Гору и Боку Которску видјели два учесника и два свједока историјских догађаја на овом простору у вези са француским запосиједањем југоисточне обале Јадранског мора, по одлукама мира у Пресбургу (Братислави) 1805. године.¹ Француско запосиједање јадранске обале, са становишта наше теме представља зону додиром два текста, „Мемоара“ француског маршала Огиста Мармона², главнокомандујућег француским трупама у Далмацији и „Записа“ руског официра у ескадри Димитрија Николајевича Сењавина, Владимира Богдановича Броневског³. И у вези са наведеном

* Аутор је научни савјетник у Историјском институту Црне Горе

¹ Миром у Пресбургу, потписаним 26. децембра 1805. године, Аустрији су одузети посједи које је стекла миром у Кампоформију. Аустрија је према мировним одлукама у року од шест недјеља требало да преда Француској, Венецији, Истру, Далмацију и Боку Которску (Млетачку Албанију).

² Маршал Мармон (Огист-Фредерик-Луи де Виес), војвода од Дубровника (1774-1852). Његов војнички живот тијесно је повезан са епохом Наполеона Бонапарте, са којим је провео 22. године. Био је официр високих војничких способности и раскошног ума. Између осталог, 1806. именован је за главнокомандујућег француске армије у Далмацији, 1808. награђен титулом војвода од Дубровника, а 1809. назначен за генералног гувернера Илирских провинција. Историјске околности одведе су овог оданог француског официра у изгнанство, гдје је у тишини емигрантског живота, 1828, започео да систематизује своје *Мемоаре*. До последњих дана предмет његове пажње биле су ове забиљешке, које имају велики значај за епоху Наполеонових ратова и уопште ту историјску епоху (умро у Италији). *Мемоари* су објављени у Паризу 1856-7, у 13 књига.

³ Броневски Богданович Владимир, официр црноморске флоте, војни писац, члан Руске академије, учесник Средоземне кампање 1805-1810. Између осталог објавио мемоарске биљешке: „Записки морског официра, в продолжение кампании на Средиземном

темом, бавили смо се питањем односа француског маршала и руског високог официра према Боки Которској и Црној Гори као простору геостратешке корисности за Француску, односно Русију.

По одлукама мира у Пресбургу, након пораза сједињене аустријске и руске војске код Аустерлица, Аустрија је била у обавези да Француској преда све бивше територије Млетачке републике укључујући и Боку Которску.

Убрзо по ратификацији пожунског мира, француска војска под командом генерала Лористона, по наређењу Наполеона заузела је Дубровник и заразила од Аустрије предају Боке Которске.

Становништво Которског залива, подржано од Црне Горе и митрополита Петра I Петровића-Његоша⁴, одбило је да се повинује одлукама донесеним за зеленим столом у Пресбургу, одлажући њихову реализацију више од годину дана. Црна Гора је била тијесно везана и политички и економски и културно за Боку Которску и сасвим је природан био њен одзив за помоћ својим сународницима у Приморју.

Предаја Боке Которске и њено запосиједање од стране француске војске представљало је велику опасност за руску флоту која се налазила у Јонском мору под командом вицеадмирала Д. Н. Сењавина⁵. У то вријеме на Цетињу је у мисији боравио руски комесар С. А. Санковски⁶ који је са митрополитом Петром I упутио специјално саопштење адмиралу Сењавину о томе шта се збива у Боки Которској. На основу те информације руски вицеадмирал Д. Н. Сењавин је упутио одред поморске војске у залив под командом капетана Бели, како би са здруженим снагама Бокеља и Црногораца спријечио улазак француских трупа. Неколико дана по искрцавању руских поморских снага, капетан Бели је затражио од аустријских власти да предају сва утврђења Которског залива представ-

море, под начальством вицеадмирала Д. Н. Сенявина, от 1805 до 1810 г.” у четири тома (СПб, 1818-1819, и друго издање 1836-1837), које представљају драгоцен историјски извор за догађаје о којима пише.

⁴ Црногорски управитељ и митрополит Петар I Петровић Његош већ 27. фебруара 1806. сазвао је скупштину, на којој је одлучено да на челу са њим у помоћ Бокељима оде око 1000 бораца.

⁵ Тарле Е.В. Экспедиция адмирала Д. Н. Сенявина в Средиземное море (1805-1807), Москва 1954.

⁶ Долазак С. А. Санковског у Црну Гору марта 1805. тицао се руско-француских односа, и руске балканске политике почетком 19. вијека. Руски изасланик на Цетињу имао је задатак да учврсти односе своје земље са Црном Гором, њеним владаром и старјешинама, помогне стварање једног војног корпуса који би био коришћен у случају продора француске армије Јадранском обалом, и потпуније информише Министарство спољних послова о догађајима у региону. Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Подгорица Београд, 1996, 25; Достян И. С, *Описание Черногории начала XIX в. в донесениях С.А. Санковского*, Славяно-балканские исследования, Москва 1972.

ницима Бокеља.⁷ Аустријанци су предали утврђења 21. фебруара 1806. године, када је Бока Которска прешла под руску управу.⁸

Шта је са становишта руске „геостратешке користи“ значило искрцавање њених поморских снага у Боки, у својим „Записима“ Броневски наводи: „Када су на Крфу потврђени гласови да је аустријски император закључио мир са Бонапартом у Пресбургу, уступајући Венецију и Далмацију Француској, када је постало извјесно да француска влада има односе са Али-пашом, како би овог непокорног султановог поданика наговорила да прими француску војску, адмирал се нашао у тешком положају. Дошао је на идеју да се користи сљедећим околностима: из његовог ранијег службовања по Средоземном мору била му је позната оданост словенских народа, поготово Которана и Црногораца Русији. Када је примио главну команду адмирал није имао никаквих инструкција ни обавјештења о замршеним односима послје повратка наше војске из Аустрије у своје границе. Будући да смо се са Француском налазили у непријатељским односима, због поступака које су предузимали против нас, ријешио је да заузме Котор и тако обезбједи господарење на Јадранском мору. Тиме би се отклонила могућност француског приближавања Крфу и спријечило да на своју старну привуку Грке, који су тражили прилику да се ослободе Турака.⁹

Искрцавање дијела руских поморских снага у Боки и њено запошиједање имало је за циљ, јасно саопштен од стране Броневског, да застави даље напредовање француске армије према југу, јер би ширењем у Далмацији и Боки Которској, уз запосједнуту Венецију и Истру, Наполеон Бонапарта овладао веома важном геостратешком комуникацијом за продор у Грчку и османску империју и довео до блокаде руских поморских снага.¹⁰

Уласком у Которски залив, Русија је не само заустављала француску армију у даљем напредовању према југу већ је истовремено ширила и утврђивала своје стратешке позиције по дубини Балканског полуострва, о чему руски официр пише: „Которани заједно са Црном Гором, будући да се опредјељују као словенски народ, одани су Русији, одвојени од Далмације независном републиком Дубровник, приближавају се

⁷ А.П. Бажова, *Россияне в восточной Адриатике в марте 1806-1807*, Балканские исследования. Москва 1992, вып. 15,65.

⁸ Више: Dr. Nicola Velimirovitch, *Franzosisch-slavische Kämpfe in der Bocca di Cattaro*, Venn, 1910; Ј. Томановић, *Догађаји у Боки Которској од године 1797. до 1814*, Дубровник 1922; Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње 1954.

⁹ Броневски Владимир, *Записи о Црној Гори и Боки*,...25.

¹⁰ Више о Наполеону Бонапарти: Јован Јовановић, *Наполеон I*, Београд 1925; Тарле, Е. В. *Наполеон*, Москва 1991; J. M. Thompson, *Napoleon Bonaparte*, Oxford; Cambridge, 1990; www.napoleonguide.com; www.napoleon.org

Србији преко Херцеговине, стварали су за нашу војску изванредне стратешке позиције и у тадашњим политичким околностима тиме је учињен важан корак. Херцеговина и храбри Карађорђе, предводник Срба, олакшали су добијање помоћи из Русије. У случају потребе могли би се сјединити са нама, отежати све подухвате Бонапарте и тиме сачувати у цјелини савезну нам отоманску империју. У Котору смо имали сигурну луку која се налази на сред Јадранског мора.¹¹ Заузимање ове „саме по себи“, како наводи Броневски, „безначајне провинције“ отклонило је приближавање Француске и османске државе, и онемогућило привлачење „Словена и Грка на страну Француза“¹².

Руске поморске снаге дочекане су са великим одушевљењем и ентузијазмом локалног становништва Залива и пристиглих Црногораца. Русима су приредили традиционалну добродошлицу „благодомом, хљебом и сољу“. Сједињујући руску војску са одредима Бокелја и Црногораца, носилац ордена Александра Невског, који је добио 1798. године, митрополит Петар I. Петровић-Његош приликом освештавања застава намијењених утврђењима прије него их је уручио капетанима округа, кратко је истакао значај великог тренутка, сусрета са давно очекиваном браћом“ по роду, вјери, храбрости и слави“, а онда тражио да се положи заклетва вјерности заставама, до „задње снаге своје“¹³

Добро обавијештени француски маршал Огист Мармон¹⁴, о дочеку руске војске међу становништвом Боке записао је: „Можемо замислити колико је узбуђења међу њима изазвало уступање Боке Которске Русима и долазак руских копнених и поморских трупа. Старе везе још више ојачаше и руски адмирал (Д. Н. Сењавин – прим. аутора) добије под своју команду читаву војску. Предност више била је сличност језика. Црногорци говоре најчистијим словенским језиком.“¹⁵ Мармон изванредно познаје не само војне прилике Боке, он је добар познавалац словенског свијета. У објашњењу срдачног дочека руске војске од стране Црногораца и Бокелја, наводи истовјетност религије, сличност језика¹⁶, поморске трговине али и удаљеност Црне Горе и Русије, која у

¹¹ Броневски, 31.

¹² Исто,

¹³ Броневски, 30.

¹⁴ Д. Лекић, *Маршал Мармон и Црна Гора*, Историски записи бр. 1/1962.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Живјећи у оградама патријархалне културе, Црногорци су у пуном смислу те ријечи сачували образац живота својих предака па и чистоћу словенског језика о којем говори Мармон. У том смислу он даје објашњење „Због изолације у којој су живјели још од времена досељавања (дванаест или тринаест столећа), и непознавања наших потреба и наших вјештина, нису морали модифицирати свој језик, тако је језик црногорских сељака остао непромијењен. То је исти језик на којем је написана руска Библија“.

потпуности даје Црној Гори слободу у везама са овом земљом. Међутим, као врстан војник добро је знао шта за војни успјех значи добра сарадња са локалним становништвом.¹⁷

Опирући се на мору на јонска острва а на копну на Црну Гору и Боку, Сењавин је могао да рачуна, на то да ће Французима бити веома тешко да их потисну одатле без обзира на првенство које су имали у војној сили. На другој страни руска привремена окупација Боке била је „привелегована“ окупација.

Сви покушаји Француске да реализује одлуке мира у Пресбургу и запосједне Боку Которску остали су без успјеха. Требало је чекати до средине 1807. када су у промијењеним политичким околностима Русија и Француска потписале Тилзитски мир, па да Наполеон и маршал Мармон загосподаре „невјестом Јадрана“.¹⁸

За разлику од „привилеговане“ руске окупације, француска управа у Боки у настојању да запосједнути простор уподоби својим стратешким пројекцијама, не водећи много рачуна о његовом културном и економском тлу, веома брзо је довела до отпора новоформираној власти.¹⁹

Маршал Мармон, војвода од Дубровника²⁰, започео је систематизовати своје мемоаре 1828. године, у тишини емигрантског живота и радио на њима све до своје смрти.²¹ Дио обимних маршалових успомена, које обухватају „четрдесет најдраматичнијих година француске и европ-

¹⁷ Сарадњу руске војске са локалним становништвом Брача, гдје се 1807. искрцало 3000 руских војника, французи су казнили стријељањем 130 Брачана, Ivan Pederin, *Отпор француској власти у Далмацији и Илирским покрајинама* 1806. године, www.docs.google.com

¹⁸ Тексту Тилзитског мира 25(7) јуна 1807. године додат су били „посебни и тајни чланови“ Члан један овог додатка гласио је: „руска војска предаће француској војсци земљу, познату под именом Котор“, Тарле Е. В. *Експедиција адмирала Д. Н. Сенявина в Средиземное море (1805-1807)*, Москва 1954.

¹⁹ Порези, разне дажбине и контрибуције у смислу присилног рада или присилних зајмова, укидање средњовјековних братовштина, укидање јурисдикције цетињских владика над бокељским православцима и регрутовање људи у у француску морнарицу, како пише Анита Мажибрадић, изазвало је отпор становништва Залива француској окупацији, посебно у Грбљу, Маинама, Поборима, Браићима, Луштици и Кривошијама, Anita Mažibradić, *Boka Kotorska za vrijeme Napoleonove vladavine (prema spisima francuskog vladinog delegata u Kotoru)*, www.zrs.upr.si

²⁰ Титулу, *duc de Ragus*, Огист Мармон добио је 1808, када је Дубровачка република укинута после више од четири вијека свога постојања. Миром у Шенбруну 1809, укључена је у састав новооснованих Илирских провинција, за чијег гувернера је именован Огист Мармон. После предаје Париза 1814, у савезничкој војсци, ријеч „*ragusis*“, улази у употребу као синоним за издају.

²¹ *Memoires du duc de Raguse de 1792 a 1832*, Perrotin libraire-editeur, Paris, 1857; Мармонови мемоари објављени су после његове смрти у девет томова. У њима аутор пише о свом животу од најраније младости. Мемоари су у својој суштини посвећени одговору на једно питање, како се десила таква промјена у односима и политичким путевима, деценијски стопљеним, Мармона и Наполеона.

ске повијести“, односи се на драматичне догађаје у вези са француским запосиједањем јадранске обале. У преведеним дјеловима на хрватски језик, које смо користили за наш рад,²² маршал Мармон пише о Далмацији, Дубровнику и Боки Которској али и о Хрватској, Босни, Херцеговини, Словенији, Црној Гори, као и дијеловима Италије и Аустрије.

Знаменита личност Наполеонове епохе, Огист Мармон, јула 1806. именован је за главнокомандујућег француске армије у Далмацији, након неуспјеха генерала Лористона да окупира и Боку Которску, гдје су се сједињене руске, бокелске и црногорске војне снаге, којима су се прикључили и православни поданици Порте, одлучно супроставиле том покушају. Но ратна срећа није пратила ни одлучног Мармона. Све његове покушаје да овлада Которским заливом, разбијала је сједињена словенска војска. Ратни занос Црногораца био је снажна потпора и подршка руској војсци у заустављању француских снага да овладају Боком, и како наводи историчар Е. В. Тарле „Црногорци од момента доласка Сењавинове ескадре, борили су се са троструком енергијом и увјерењем“²³ Снажан отпор који су здружене снаге пружиле Мармону, забрињавао је и Мармона и Наполеона. Војничком одлучношћу, у намјери да достигне циљ, Мармон се није устручавао да најсуровије казни становништво околине Херцег Новог, не би ли суровом одмаздом заплашио противника. Био је нестрпљив и Наполеон, који је без сумње добро процјењивао подршку Црне Горе и митрополита Петра I руској војсци. У документима који прате текст *Мемоара*, Мармон објављује преписку са својим надређеним. Наполеоново наређење од 2. августа 1806. кнезу Еугену, које достављено Мармону, гласило је: “Пошто прођу велике врућине и када генерал Мармонт буде прикупио сва своја средства и организовао снаге, нека нападне Црногорце с дванаест хиљада момака да би им узвратио дивљаштва која су починили. Нека настоји заробити владику, а у међувремену нека се што више претвара. Све док ти хајдуци не добију добру лекцију увијек ће бити спремни изјаснити се против нас. За ову операцију Мармонт може употријебити генерала Молитора генерала Гиљеа и своје остале генерале“ ...“Нека заваара црногорског владику, а онда око 15. или 20. рујна када вријеме буде свјежије, а подзевши све опреза и успававши непријатеља, прикупи дванаест до петнаест хиљада момака вичних ратовању у планини, и уз неколико оружја клизећим лафетима разбије Црногорце.“²⁴

Но из Париза такве савјете је било могуће давати - на терену услови за то су били минимални. Нестрпљиви Мармон је предлагао На-

²² Maršal Marmont *Memoari*, Split 1984, priredio i preveo Frano Baras.

²³ Тарле Е. В. *Експедиција адмирала Д. Н. Сенявина в Средиземное море...*

²⁴ Кнез Еуген Мармону, 75-76.

полеону, да Црну Гору силом покори, предложио је цару да му да осам дана и седам до осам хиљада војника и наводи: “Од Цетиња, великог самостана ових нахија, био бих направио, након освајања, утврду која би доминирала читавом земљом. Да би Цетиње могло служити као упориште француским трупамa осигурао бих тамо складишта. Напокон да бих ослабио становништво, уновачио бих велики пук. Формирао би се у Италији, а затим бисмо га упутили на удаљено одредиште. Чак сам предлагао по узору на Римљане и Карла Великог, да се један дио становништва пресели из земље и да се пошаље на примјер, одржавати и крчити вресишта у Зеисту наоколо пирамиде; али цар не прихвати ни један од ових бројних предлога.”²⁵

Црна Гора је својим положајем доминирала јадранском обалом, и тако привукла Француску и генерала Мармона да у њој направе утврђења и тако олакшају своје учвршћивање и даље напредовање. У очима Мармона она је представљала само то, подесно утврђење за француске политичке амбиције. Он је одани војник високих војничких способности, и његова размишљања су у том правцу. При томе он не прећуткује позитиван однос према “неуљуђеној” Црној Гори, коју кратко описује, наводећи: „Близу Котора налази се Црна Гора, планинска тешко приступачна земља чије је становништво словенског поријекла а исповиједа православну вјеру. Од најдавнијих времена ослободила се превласти турске Порте и скадарски је паша није никад успио покорити.“ Наводи да је Русија „прије много година успоставила везе са Црном Гором и са њом комуницира преко Србије, да је Русија одвно бацила поглед на исток и да политику ни на тренутак није измијенила...”²⁶ Читаоцима оставља у кратким цртама слику црногорског унутрашњег уређења и њеног владара, наводећи: “Тада је живио владика Петровић, великоуман човјек чврста значаја, носио је бијелу камаилавку, симбол највећег вјерског достојанства њихове цркве”²⁷ Мармон даље наводи да владика признаје врховну власт самовладара свих Руса, да управља земљом „утицајем али законито, представља дио политичког тијела, Народне скупштине, која одлучује о свим значајним стварима, и именује намјесника сваке године, Владика предсједава скупштини. Она се често састаје, а чини је по један представник сваке породице. Ево парламентарне владе у једној још неуљуђеној земљи, уосталом историја нас учи да су сви народи овако почели.”²⁸

²⁵ Мармон, 107.

²⁶ У историјској литератури позната је чињеница да Црна Гора и њен митрополит остварују директне контакте са највишим носиоцима власти у Русији, руским царом и владом.

²⁷ Мармон, књ. 9, 27.

²⁸ Исто.

Слика Мармона о Црној Гори и њеном владару је, иако прилично сужена без ширег културног контекста, какав носе записи Броневског, сведена на ниво потребних војних информација, ипак снажно свједочанство о изласку Црне Горе на европску политичку сцену.

Броневски Владимир Богданович, војни писац, члан руске академије и учесник средоземне кампање 1805-1810, објавио је у четири тома 1818-1819 (друго издање 1836-1837) сјећања на ту кампању под насловом „Записки морског официера, в продолжение кампани на Средиземном море, под начальством вице-адмирала Д. Н. Сенявина, от 1805 до 1810 г. „Дио успомена преведен је на српски језик по насловом“ Записи о Црној Гори и Боки“²⁹, и ми смо се служили тим преводом у припреми овог рада.

Сасвим другачији однос према Црној Гори и Боки имао је руски официр. Црну Гору и Боку смјешта у зону руске „геостратешке корисности“, али његов однос према њима је другачији. Одређен је погледом етничког и културног идентитета Броневског у односу на њих. И слика коју гради о Боки Которској и Црној Гори прављена је широким исказима емотивно надахнутог посматрача. О сусрету са Црном Гором, гдје отишао по наређењу Сењавина, записао је: „Видио сам Спарту, видио друштво у пуном смислу ријечи, отаџбину равноправности и истинске слободе, гдје обичаји замјењују законе. Овдје храброст стоји на стражи слободе, неправда се зауставља мачем освете. Дивио сам се узвишености духа, гордости и смјелости тог народа, чије име изазива страх код њихових сусједа. Начин њиховог живота, неисквареност карактера и одсуство сваке раскоши, доиста су достојни сваке похвале. Три дана проведена међу њима, ја сам такорећи био пренијет у нови свијет, гдје сам се упознао са мојим прецима из 9. и 10. вијека. Видио сам пред собом једноставност патријархалног времена, говорио са Илијом Муромцем и Добрињом и другим богатирима наше древности³⁰. Црногорце је према Броневском одликовао дивљи карактер и жестиина против непријатеља. Такав карактер, који је формиран у оградама патријархалног друштва, необразованост прије свега, „подстрекује их“, како наводи „да воде непрестани рат против својих сусједа“. Задовољавајући се својим успешним акцијама немају потребе да траже за себе друга занимања.³¹ Но насупрот тако дивљем карактеру Црногораца, Броневски је запазио црте „чистоте карактера, породичне части и родитељске послушности“.

Опис Црне Горе, Броневски је започео описом граница, површине и броја становника, климе и здравственом стања становништва. Описао

²⁹ Владимир Броневски, *Записи о Црној Гори и Боки*, Подгорица, 1995.

³⁰ Броневски, 63.

³¹ Исто, 63.

је земљорадњу, трговину, науку, занате и језик. Писао је о управи, законима, вјери, обичајима, описао Божић код Црногораца, свештенство, и епархију цетињску, митрополита Петра I, начин црногорског ратовања и тактику, начин живота, карактер и обичаје, изглед, одијевање, брак, сахрану, игре и забаву, храну, лов и риболов, старине, историју.³²

Описао је Бококоторску провинцију, простор који је захватала, број становника, подјелу на комунитаци (општине), насељена мјеста у Заливу, Херцег Нови, Котор, Прчањ, Столив, Тиват, Доброту, Пераст, Рисан и Будву.³³ Редове својих Записа посветио је и производњи у Боки, трговини, религији, описао нарави, обичаје и ношњу, говорио о науци, језику и занатима, племству и историји покрајине, али је дао и процјену војног значаја Боке Которске³⁴

Однос према Црној Гори и Боки Которској француског маршала Огиста Мармона и руског официра Владимира Броневског посве је различит. Оба су се сусрела са Црном Гором и Боком, у оквиру спољнополитичких пројекција својих земаља, Француске и Русије, почетком 19. вијека. Али док је за Маршала Огиста Мармона оданог француског војника, Црна Гора празан геостратешки простор, чије становништво треба „ослабити“ па и „раселити“, за руског официра Владимира Броневског, тај простор је насељен живим људима, свијетом њему блиским, који има своје, традиције, обичаје, говор, понашање, историју и своје потребе. Тај цивилизацијски аспект Црне Горе и Боке су за њега теме којима посвећује своје редове. Задивљен сусретом са Црном Гором, пожелио да је препоручи својим сународницима. Зато је написао: “Сабравши детаљна свједочанства о Црној Гори и которској области, постараћу се да тачно насликам особине народа тако нам блиског по поријеклу и вјери. Њихова преданост, љубав и усрдност према Русији достојни су пажње мојих саотечественика, јер ову земљу није још описао ниједан путописац”³⁵

Оба текста својим богатим садржајима, представљају документ историје и културе Црне Горе и Боке Которске, али и незаобилазан историјски извор за дубље сагледавање руске балканске политике почетка 19. вијека односно епохе Наполеонових ратова.

³² Исто, 135.

³³ Исто, 65-83.

³⁴ Исто, 83-93.

³⁵ Исто.

Dr Senka BABOVIĆ – RASPOPOVIĆ

MONTENEGRO AND BOKA KOTORSKA IN THE “MEMOIRS” OF
THE FRENCH MARSHAL AUGUSTE MARMONT AND THE
“ESSAYS” OF THE RUSSIAN OFFICER VLADIMIR BRONEVSKY
AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Summary

The author analyzes two testimonies of the events in Boka Kotorska and Montenegro regarding the French occupation of the bay – “Memoirs” of marshal Marmont and “Essays” by the Russian officer Vladimir Bronevsky. The testimonies are analyzed in the context of “geo-strategic benefit” to France and Russia at the beginning of the 19th century.

KEY WORDS: *Marmont, Bronevsky, Montenegro, Boka Kotorska, France, Russia*

Sasha MARKOVIC*

LES ENJEUX HISTORIOGRAPHIQUES DE LA
RECHERCHE SUR LES PROVINCES ILLYRIENNES
ET LA NOTION D'OCCUPATION

L'empire édifié par Napoléon occupe une place de choix dans l'imaginaire de tous les Européens. Entité unifiée avant-gardiste et précurseur de l'Europe contemporaine pour les uns, il préfigure les dictatures expansionnistes et totalitaires du XXe siècle pour les autres. La polémique atteint des sommets vertigineux à la fin des années 1990 avec l'ouvrage de Roger Caratini¹. Pour certains, l'expansion impériale ressortissait du désir népotique de caser les siens. D'autres y ont vu la poursuite du mirage oriental, voire du rêve carolingien ou de l'universel romain, à l'image d'Edouard Driault². Ce dernier met en évidence l'unité économique réalisée par Napoléon et n'hésite pas à souligner qu'il a été le précurseur d'une fédération européenne, voyant en lui le génie de l'ordre européen et l'inventeur d'une organisation européenne parfaite. La plupart des historiens y lisent des intentions plus pragmatiques: vaincre l'Angleterre et se débarrasser définitivement de la «question anglaise», assurer le plein succès du blocus continental ou fixer une fois pour toutes les frontières naturelles de l'empire. En l'espèce, les héritiers des Provinces illyriennes versent plutôt dans l'apologie hagiographique reconnaissant en l'empereur un grand codificateur et un bâtisseur prodigue. Alors ambition insatiable et conquêtes cyniques peu soucieuses des nécessités morales, philosophiques et humaines ou recherche de la paix universelle et œuvre civilisatrice³ malgré les nécessités parfois peu reluisantes de la politique européenne, indépendantes de la volonté de Na-

* Professeur agrégé d'études Slaves, Paris IV – La Sorbonne

¹ Roger CARATINI, *Napoléon, une imposture*, Paris, Michel Lafond, 1998.

² Edouard DRIAULT, «Les enseignements de Napoléon: le système continental», *Revue des Etudes napoléoniennes*, mai 1929, p. 281.

³ Stuart WOOLF, "French civilization and ethnicity in the Napoleonic empire", *Past and Present*, 124, 1989, p. 92-120.

poléon⁴? Répondre à la question de la nature profonde des buts de guerre et de conquêtes napoléoniens devrait participer selon nous à une définition plus exacte de la présence française dans les Provinces illyriennes: «occupation» ou «libération», c'est la question. L'autre question évidente qui en découle naturellement est la suivante: mission civilisatrice oppressive et intégratrice, voire assimilationniste, ou encouragement des nationalismes? Pour les provinces illyriennes, une période d'administration préparatoire était jugée nécessaire pour que l'annexion à l'Empire puisse devenir effective. Les membres des clans dans les montagnes du Monténégro et de l'actuel Kosovo sont décrits comme des «demi sauvages»: «Nous avons affaire à des peuples trop ignorants, trop éloignés de la civilisation et surtout trop pauvres pour espérer pouvoir arriver tout d'un coup et sans secousse à la perfection⁵». Le jugement n'est guère plus indulgent à l'égard des Croates: l'organisation de la société en Croatie était caractérisée par des mœurs et des usages propres à un système féodal «comme il existoit en France au XVe siècle⁶».

Occupation ou libération?

L'influence des Lumières et de la Révolution

Ce questionnement pose donc le problème du caractère intentionnaliste ou fonctionnaliste de la politique européenne de Napoléon, déterminant pour savoir s'il existait vraiment une vision napoléonienne pour l'Europe, qu'on célèbre en permanence. Les travaux d'Annie Jourdan⁷ et de Natalie Petiteau⁸ démontrent à quel point Napoléon était un homme de son temps, marqué par les discussions du siècle. L'empire eût donc été la matérialisation des utopies des Lumières, plus que la réalisation d'un empire d'Occident: le projet de paix perpétuelle de l'abbé de Saint-Pierre ou de Kant, le rêve de confédération européenne de Rousseau⁹ devenus réalité. A l'heure de l'exil, Napoléon n'a d'ailleurs pas hésité à réinterpréter le sens de son action en Europe, soutenant que s'il avait obtenu la «paix» à Moscou, il aurait alors

⁴ Une approche multicausale plus nuancée est proposée depuis les travaux de Stuart WOOLF, *Napoléon et la conquête de l'Europe*, Paris, Flammarion, 1990, de Michael BROERS, *Europe under Napoleon 1799-1815*, Londres, Arnold, 1996 et de Roger DUFRAISSE et Michel KE-RAUTRET, *La France napoléonienne. Aspects extérieurs 1799-1815*, Paris, Seuil, 1999.

⁵ AN, F1e.62, 1er mars 1813.

⁶ AN, F1e.61, 10 avril 1812.

⁷ Annie JOURDAN, *Mythes et légendes de Napoléon*, Paris, Privat, 2004.

⁸ Natalie PETITEAU, *Napoléon. De la mythologie à l'histoire*, Paris, Seuil, 1999.

⁹ Marc BELISSA, *Fraternité universelle, intérêt national (1713-1795). Les cosmopolitiques du droit des gens*, Paris, Kimé, 1998; Lucien BELY, *Les relations internationales en Europe XVIIe-XVIIIe siècles*, Paris, PUF, 1992.

eu la liberté d'organiser «son système européen» dans le cadre duquel les souverains auraient paisiblement «traité [des questions] du continent en famille»; cette «Sainte-Alliance» lui aurait permis de travailler à la prospérité de «l'association européenne» et d'établir partout les mêmes principes, «un code européen», afin de faire des Européens un même et seul peuple et du continent un espace libre et ouvert où «chacun, en voyageant partout, se fût trouvé dans la patrie commune»¹⁰. A lire Las Cases, on se prendrait à rêver que Napoléon fût le père spirituel de l'UE.

Napoléon lui-même, en effet, vient troubler les réflexions des historiens puisqu'il ouvre en personne le bal des polémiques sur le sens de sa politique européenne en proposant sa relecture de la politique extérieure qu'il a menée à travers la transcription des conversations de Sainte-Hélène par Las Cases¹¹. Les ennemis de la France y apparaissent comme seuls responsables des conflits, le Grand Empire comme une Europe fédérée par des lois humanistes universelles, généreuses et bénéfiques et par une administration moderne, rationnelle et efficace, l'empereur comme le défenseur du principe des nationalités _ ce qui est d'ailleurs en complète contradiction avec l'universalisme par ailleurs hautement revendiqué.

Les Lumières ont clairement posé le problème de la guerre et de la paix, du droit des gens ou droit international et ont cherché à penser les relations entre nations et l'équilibre des puissances. Les auteurs n'ont pas tous la même lecture de cet équilibre et différentes doctrines de politique étrangère apparaissent. Les uns défendent le *statu quo* et prônent la réunion des Etats indépendants dans une alliance défensive et offensive, sous l'égide d'un Congrès, d'une Diète ou d'une Amphictyonie habilités à arbitrer les litiges. Les autres, à l'inverse, invitent à remodeler la carte de l'Europe afin que les petits Etats ne soient plus menacés par les grands _ en 1772, la Pologne connaît son premier partage entre la Russie, la Prusse et l'Autriche. Les petits Etats seraient donc absorbés dans de «grandes masses», avec des frontières fortifiées et des armées permanentes. On sent chez tous un désir de rationalisation de l'équilibre des puissances, de démilitarisation _ afin de favoriser une économie politique et une baisse de la fiscalité _, mais aussi d'humanisation et de pacification de la société, propre à rendre les guerres caduques¹². En somme, le XVIIIe siècle condamne définitivement la monarchie universelle dont rêvait Louis XIV, substitue la ligue des peuples

¹⁰ Emmanuel comte de LAS CASES, *Le Mémorial de Sainte-Hélène*. Première édition intégrale et critique établie par Marcel DUNAN, Paris, Flammarion, 1951, tome II, p. 232-233.

¹¹ Emmanuel comte de LAS CASES, *Le Mémorial de Sainte-Hélène*. Première édition intégrale et critique établie par Marcel DUNAN, Paris, Flammarion, 1951, 2 tomes.

¹² M. BELISSA, *op. cit.*, p. 47-99.

à la ligue des rois, défend les intérêts économiques plutôt que dynastiques, encourage une diplomatie publique et non plus privée, substitut le droit à la paix au droit à la guerre, rêve d'un pouvoir fédératif contrôlé par les nations elles-mêmes et d'un droit des gens fondé sur les valeurs de la République des Lettres. Pour que cette fédération voit le jour, tous sont conscients de la nécessité de réformer l'équilibre des forces. Deux tendances principales s'imposent: celle qui prône l'indépendance des Etats et celle qui soutient la création d'Etats massifs. Ces deux sensibilités se retrouvent néanmoins pour promouvoir une fédération européenne.

Les guerres révolutionnaires vont réactualiser ces débats mais apporter des réponses nouvelles. Aux principes généreux de 1789 envers les peuples se substitue une autre logique. Tout d'abord rendre à la France sa place parmi les nations puis parer aux dangers que constituent l'Angleterre et l'Autriche; ce qui revient à redéfinir les frontières afin de protéger la France et de renforcer les Etats alliés. Cambacérès souligne que «la France est appelée à diriger et à réformer l'Europe»¹³. Ressurgissent alors les idées des Lumières et ce que Marc Belissa appelle l'«apologie des Etats massifs». A la mission messianique de la Grande Nation issue des premiers élans révolutionnaires s'ajoute l'intérêt purement national. Naît alors une nouvelle raison d'Etat, plus pragmatique et cynique, fondée sur l'intérêt économique de la France et qui n'exclut plus la possibilité d'alliances entre républiques et monarchies. A la même époque Kant publiait son célèbre projet pour la paix universelle dont l'écho fut grand en France. Il y appelle de ses vœux une fédération d'Etats libres mais par soucis d'efficacité elle ne devra rassembler que des républiques, autrement dit des Etats de droit régis par la loi. Pour la réaliser seule la guerre est capable d'amener la paix universelle, par une sorte d'équilibre de la terreur. De cette ligue nouvelle, la Grande Nation serait le centre et la perfide Albion la cible. Rousseau pensait également que la paix universelle ne pouvait découler que d'une guerre générale et avait précisément rejeté ce projet pour cette raison même.

Pendant ce temps, la République française créait des républiques-sœurs. Les législateurs hésitaient quant à leur statut respectif mais n'envisageaient pourtant pas de leur laisser une indépendance totale. Soit elles seraient annexées, telle la Belgique ou les Provinces illyriennes, soit elles seraient «satellisées», c'est-à-dire associées sur le mode de la dépendance-servitude à la Grande Nation¹⁴.

¹³ CAMBACERES, *Mémoires inédits*, Paris, Perrin, 1999, 2 vol., II, p. 163.

¹⁴ Voir par exemple le cas de l'Italie, étudié par A.-M. RAO, «Républiques et monarchies à l'époque révolutionnaire: une diplomatie nouvelle?», in *La République et l'Europe*, n° spécial des *Annales historiques de la Révolution française*, n° 2, 1994, p. 267-278.

Problème de perception

Néanmoins, même si les années 1799-1815 n'ont donc pas été celles d'une Europe moins avant la lettre, les mots de Sainte-Hélène ont alimenté la légende apologétique et ont pu contribuer au cheminement de l'idée d'union. Cette légende d'un empereur rêvant de fonder l'unité européenne se double d'ailleurs de celle d'un conquérant soucieux d'exporter dans cette Europe en devenir les acquis de la Révolution: c'est le fameux «Robespierre à cheval», pourfendeur des rois attachés aux privilèges féodaux et abolissant le servage partout où ses armées foulent au pied les archaïsmes sociaux. Albert Soboul ne manque pas de souligner au passage que le système continental conduisait à une unification politique, administrative mais aussi sociale de l'Europe¹⁵. Georges Lefebvre souligne à juste titre qu'en Italie, en Allemagne, dans les Provinces illyriennes, Napoléon a aboli les autonomies provinciales, les privilèges et la féodalité, et leur a substitué la centralisation administrative, l'égalité civile, l'unité du marché intérieur, autant d'héritages de la Révolution¹⁶. Il faut donc absolument s'interroger aussi sur la perception de la conquête napoléonienne dans les pays concernés. Les historiens italiens, par exemple, ont fait ce travail: ils décèlent l'existence, notamment à Trieste, de populations qui voient en Bonaparte l'incarnation de la Révolution française; jusqu'à ce que les conséquences néfastes du blocus se fassent sentir, la bourgeoisie commerçante est restée acquise à la présence française. De façon plus générale, le régime napoléonien serait resté lié, dans la mémoire des peuples, à l'abolition du régime féodal, selon Jacques Godechot¹⁷, Napoléon ayant vraiment cherché à étendre les institutions révolutionnaires dans le Grand Empire. Une des voies de recherches sur les Provinces illyriennes devrait donc être absolument l'analyse de cette perception. Il convient cependant de rester très attentif aux inflexions chronologiques, notamment dans le cadre d'une histoire des nationalismes des peuples de l'Empire: selon Guy Hermet¹⁸, Napoléon a bien été perçu comme un libérateur jusqu'en 1806 _ ce qui lui vaut la reconnaissance de Hegel comme «âme du monde» _ mais ce charisme s'éteint dès lors que l'impérialisme napoléonien étouffe dans l'œuf les libertés des nations à peine éveillées.

¹⁵ Albert SOBOUL, *Le Premier Empire*, Paris, PUF, 1973, p. 57.

¹⁶ G. LEFEBVRE, *op. cit.*, p. 486.

¹⁷ J. GODECHOT, «Sens et importance de la transformation des institutions révolutionnaires à l'époque napoléonienne», *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, juillet-septembre 1970, p. 812.

¹⁸ Guy HERMET, *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Paris, Le Seuil, 1996, p. 117-118.

Mission civilisatrice ou encouragement des nationalismes?
Une vision napoléonienne?

Les propos de Napoléon sous le Consulat et l'Empire ne brillent pas par leur cohérence et présentent l'inconvénient majeur de varier selon les circonstances et les interlocuteurs. Les réflexions de Sainte-Hélène, rapportées *a posteriori*, recèlent néanmoins l'idée récurrente d'une fusion des pays européens sous la forme d'une «confédération européenne». Dès 1807, Napoléon invoquait déjà les lois qui géraient son «système fédératif» et qui unissaient alors les peuples d'Allemagne, d'Espagne, de Hollande, de Suisse, d'Italie et d'une partie des futures provinces illyriennes. Durant les Cent-Jours, il rappelle que son dessein était d'organiser «un grand système européen, [...] conforme à l'esprit du siècle et favorable aux progrès de la civilisation»¹⁹. La campagne de France mettra fin à ce beau projet. Napoléon certifie avoir rêvé d'une Europe unie «régie par les mêmes principes, le même système partout; un code européen, une cour de cassation européenne [...]. Une même monnaie sous des coins différents; les mêmes poids, les mêmes mesures; les mêmes lois [...]». Cette grande famille aurait eu en partage une même culture, l'éducation jouant un rôle primordiale dès le plus jeune âge. Les élites elles-mêmes devaient être au cœur de ce processus d'acculturation: «Pour mieux faciliter la fusion et l'uniformité des parties fédératives de l'empire», les enfants des élites seraient élevés de la même façon: on leur enseignerait des connaissances générales, de grands principes, des exemples édifiants, afin qu'ils acquièrent une même vaste culture et qu'ils forment un même jugement sûr. Une Université et un Institut européens devaient voir le jour. En somme, «le projet de l'abbé de Saint-Pierre pouvait se trouver réalisé»²⁰. Paris devenait la capitale du monde et les Français, partout chez eux dans cette Europe régénérée, seraient «l'envie des nations». Ce nouveau Paris paré de toutes les merveilles du monde ancien et moderne, détrônerait l'antique Rome et accueillerait en ses murs le pape et sa cour. En réunissant ainsi en un même lieu le pape et l'empereur, Napoléon s'arrogeait le pouvoir de contrôler et de diriger à la fois le monde religieux et le monde politique, d'affranchir définitivement le temporel du spirituel. C'était aussi le moyen de «resserrer toutes les parties fédératives de l'empire et de contenir en paix tout ce qui demeurait en dehors».

Que devenaient alors la guerre et la paix dans cette belle construction? Les armées permanentes seraient désormais «réduites à la seule garde des so-

¹⁹ CAMBACERES, *Mémoires inédits*, Paris, Perrin, 1999, 2 vol., II, p. 163. *Œuvres de Napoléon*, Paris, 1821-1822, I, p. 302. METTERNICH, *Mémoires et correspondance*, Paris, Plon, 1980, 2 vol., II, p. 295. A.N. AF IV.

²⁰ LAS CASES, *Mémorial de Sainte-Hélène*, Paris, Flammarion, 1951, II, 233.

uverains». La guerre, si guerre il devait y avoir, ne serait plus que défensive et là Napoléon prend des airs de Montesquieu: «Toute la gloire eût été pour l'industrie. Le commerce, l'agriculture seraient devenus, avec les beaux-arts, le patrimoine de la liberté [...]. La France eût été le plus grand miracle de la civilisation [...]». Et aurait l'infinie générosité d'en faire profiter le monde entier²¹.

Quant à la structure politique de l'association, l'Empereur est plus avare de détails. Quoi qu'il en soit, il se voit nécessairement à la tête de l'ensemble, tel «le médiateur naturel entre l'ancien et le nouvel ordre des choses», le «juge suprême» de la «dictature universelle». Ainsi placé au sommet de la hiérarchie, il serait assisté dans chaque pays par les rois, devenus ses lieutenants, des super-préfets en quelque sorte. De la sorte, il prend clairement ses distances d'avec Rousseau et les Lumières, puisqu'il opte pour des princes et non pour une Diète, mais il s'empresse d'invoquer le bon abbé en forme de justification: «[...] les mœurs et la situation de l'Europe le commandaient ainsi». Il place clairement la confédération sous la domination d'un super-Etat, la France, et n'hésite pas à s'immiscer dans les affaires intérieures des nations souveraines. Au tribunal européen prévu par l'abbé, Napoléon substitue son seul arbitrage, devenant «l'arche de l'ancienne et de la nouvelle alliance». En somme, une domination universelle en vue de la paix perpétuelle, de l'unification et de la régénération-modernisation de l'Europe, sous l'égide bienveillante du seul «médiateur naturel»²². Ce rêve aurait dû se réaliser à la paix générale. La campagne de 1812 devait être «la fin des hasards», «le commencement de la sécurité», l'aboutissement du système européen, de la «grande cause»²³. La terrible retraite mit fin à toutes les illusions.

A en croire le *Mémorial*, chacun des Etats européens, l'ensemble étant considéré comme «un seul et même corps de nation», serait successivement incorporé dans la grande famille européenne, un peu à la manière du «Congrès américain» ou à celle des «Amphictyons de la Grèce», à la différence près, pudiquement omise par l'Empereur, que cette intégration s'opérerait sous la contrainte et non par une libre autodétermination des peuples concernés. En réalité, Napoléon a toujours hésité à emprunter en Europe la voie de l'unité. A voir ses créations territoriales _ Italie, Westphalie, Confédération du Rhin, Grand-Duché de Varsovie, Provinces illyriennes _ force est de constater qu'il ne construit ni des Etats-nations ni de «grandes masses» mais de petits ou moyens Etats surtout destinés à contrebalancer les puissances prussienne et autrichienne, à consolider le blocus continental et à former

²¹ *Ibid.*, p. 233, 544, 583.

²² *Ibid.*, I, p. 517, II, p. 230.

²³ *Ibid.*, II, p. 310.

une barrière contre la Russie²⁴. S'il uniformise par le biais du Code civil et de la législation française (institutions diverses, impôts, conscription), il ne les unifie pas pleinement, comme si toute entité nationale d'une superficie importante était un danger pour la prééminence de la France. Les défaites de la Prusse et de l'Autriche furent prétexte à des démembrements successifs qui les affaiblirent. En somme, le système fédératif restructure des Etats trop morcelés tels que l'Allemagne et la Pologne pour mieux les contrôler et s'en servir et affaiblit les territoires conquis ou alliés pour mieux les dominer, tout en leur imposant les lois de la France. La prétendue aspiration à l'unité trahit plutôt un impérieux besoin d'uniformité; uniformité qui fondrait en une masse inerte les Etats-satellites européens autour de la figure charismatique de l'Empereur. Contrairement à ce qu'il dit à Sainte-Hélène, il n'a pas cherché à amalgamer les nationalités mais à les annihiler au profit d'un prétendu esprit européen qu'il faut surtout comprendre comme une implacable francisation.

Napoléon, père des nationalismes balkaniques?

Selon Las Cases, Napoléon aurait prévu de forger l'unité des nations européennes avant de les fédérer sous la direction d'une sorte de «congrès américain»²⁵. Il semble bien que les contemporains de Napoléon aient eu le sentiment, un temps du moins, que celui-ci défendait les droits des nations. Pour exemple cette phrase délicieusement ironique de Madame de Staël: «[...] les peuples [européens] s'obstinaient à le considérer comme le défenseur de leurs droits»²⁶. Dans un article de 1911, Edouard Driault considère que l'empereur «a comme matérialisé la secrète tendance qui poussait les peuples à l'indépendance». Son influence aurait été, selon lui, déterminante pour la pénétration de la doctrine des nationalités parmi les populations de l'Europe chrétienne²⁷. Georges Lefebvre observe que Napoléon a su ménager les sentiments nationaux lorsqu'ils pouvaient servir sa cause et qu'il a préparé les unités allemande et italienne _ peut-être yougoslave? _ sans véritablement le vouloir. Selon lui, on ne peut nier que la simplification des cartes nationales a largement contribué à placer ces nations sur la voie de leur unité. En y introduisant les instruments d'une centralisation et d'un égalitarisme révolutionnaires, il y a créé les conditions indispensables à l'épanouissement du nationalisme politique. C'est en ce sens qu'il peut être considéré comme

²⁴ R. DUFRAISSE et M. KERAUTRET, *op. cit.*, p. 96-99.

²⁵ E. de LAS CASES, *op. cit.*, tome II, p. 544.

²⁶ Germaine de STAËL, *Considérations sur la Révolution française*. Introduction, bibliographie et notes par J. Godechot, Paris, Tallandier, 1983, p. 425.

²⁷ E. DRIAULT, «Napoléon et l'Europe. La politique extérieure de Napoléon Ier d'après les travaux récents», *Annales révolutionnaires*, juillet-septembre 1911, p. 378-379.

le créateur de plusieurs nations du XXe siècle, selon notre auteur. «Mais ce sont là, précise l'historien, des conséquences étrangères à sa volonté»²⁸. Se pose en outre à nous le problème de savoir si c'est l'illyrisme «pré-yougoslaviste» qu'il a suscité ou plutôt les nationalismes ethniques ou les deux dans un processus contradictoire, conflictuel et concurrent. Dans les notes de son édition du *Mémorial*, Marcel Dunan affirme comme une sentence que Napoléon n'a jamais songé à faire l'unité ni allemande, ni italienne ni espagnole, tout au contraire²⁹. Il reconnaît que Napoléon a beaucoup fait pour l'éveil ou le réveil des désirs d'indépendance nationale mais à son corps défendant. Selon lui, toute l'histoire des Italiens durant la première moitié du XIXe siècle serait celle de leurs efforts désespérés pour retrouver l'idéal politique que Napoléon leur aurait proposé³⁰. De fait, les historiens italiens, notamment, ont souligné l'importance du rôle de Napoléon dans l'édification de l'Italie moderne. Voilà pourquoi peut-être la question est si sensible dans les Balkans occidentaux car elle renvoie à une vision française du nationalisme: centraliste, unitariste, politico-culturelle plutôt qu'ethnique, celle d'Ernest Renan. Une fois de plus, même d'outre-tombe, Napoléon cultive l'ambiguïté des termes et prend un malin plaisir à parler à chacun son langage: est-il l'arrière-grand-père, par exemple, du yougoslavisme de Josip Juraj Strossmayer ou celui du croatisme de Josip Frank? Jacques Godechot³¹ rejoint Marcel Dunan pour conclure qu'en définitive, si Napoléon a favorisé la diffusion des nationalismes, ce fut, du temps de son règne, généralement involontaire et surtout dans le souci de ses propres intérêts. Ce n'est qu'à Sainte-Hélène qu'il est devenu un champion des nationalismes et c'est par là même qu'il a pu contribuer aux mouvements d'indépendance qui se manifestent au XIXe siècle.

Paolo Viola, quant à lui, nous propose une interprétation stimulante du legs nationaliste napoléonien qui nous invite à renouveler notre approche de l'ethnicité et du nationalisme ethnique dans les Balkans. Appréhendant la Révolution comme un «bloc de trois révolutions» (libérale, sociale et fraternelle), il identifie Napoléon comme le vecteur d'une révolution patriotique qui redéfinit le lien national autour de ce sentiment complexe, ambiguë et contradictoire de «fraternité». Cette dernière établirait un lien plus puissant, plus chaud, plus intime que la seule «sainte égalité», pour constituer cette famille qu'est la communauté des citoyens, la nation. La redéfinition révolutionnaire de l'identité nationale suppose une adhésion enthousiaste et

²⁸ G. LEFEBVRE, *Napoléon, op. cit.*, p. 487.

²⁹ E. de LAS CASES, *op. cit.*, tome II, p. 544.

³⁰ Marcel DUNAN, «Napoléon, l'Italie et le système continental», *Revue de l'Institut Napoléon*, n° 96, juillet 1965, p. 181.

³¹ Jacques GODECHOT, *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne, op. cit.*, p. 106 et du même auteur, *Napoléon, op. cit.*, p. 221-222.

assermentée par renoncement aux intérêts particuliers. Elle génère une communauté nationale à la fois exclusive et inclusive, qui identifie «l'étranger à la nation» et cherche à l'expulser «de l'autre côté» _ pour reprendre les obsessions de Sieyès _ mais qui procède aussi d'une unité nécessaire entre tous les citoyens qui abandonnent leurs intérêts particuliers et leurs identités multiples pour entrer librement dans la cité, sans être contraints par la loi. Toute la question est de savoir quelle fraternité pour quelle famille: l'humanité, la citoyenneté républicaine, la grande nation, la petite patrie? Notre auteur reconnaît une autre paternité au «Robespierre à cheval». Comme l'appel à la nation est le produit de la peur à l'origine, il a nécessairement un caractère d'urgence. Il choisit la forme militaire de prise d'armes des insurgés assermentés, propre à la forme classique de la liberté républicaine. Napoléon a incarné la nation citoyenne en armes et a porté cet amalgame entre liberté à conquérir et guerre défensive légitime. C'est en ce sens que la fraternité volontaire, enthousiaste et assermentée est apolitique. Une des grandes fonctions de la politique est en effet de régler les conflits, de faire jouer les intérêts, de représenter les appartenances et les fidélités de façon légitime, de les comparer et de les comprendre dans la définition de la volonté générale. La Révolution française a combattu cette fonction de la politique et a redéfini le contrat social en le fondant sur le renoncement volontaire aux intérêts, appartenances et fidélités, pour une adhésion assermentée au corps unitaire de la nation. Napoléon a exporté cet apolitisme du rejet dont la conséquence logique est l'attente du sauveur providentiel, du chef charismatique. Une voie de recherches vertigineuse pour les Balkaniques et sans doute très porteuse, sinon cathartique.

Mais ces mouvements sont aussi les héritiers des «nationalismes du ressentiment³²» nés sous l'Empire. Il est inutile de rappeler les *Discours à la nation allemande* prononcés durant l'hiver 1807-1808 par le philosophe Johann Gottlieb Fichte, qui a vigoureusement invité ses compatriotes à porter haut l'affirmation de leur identité nationale et à refuser toute acculturation française, ce qui constituerait une irrémédiable défaite³³, ou le *Discours aux Italiens* du poète Leopardi qui, en 1815, dénonce Napoléon comme l'opresseur de l'Italie³⁴. Ces prises de position illustrent comment l'occupation d'une partie de l'Europe par les troupes françaises, d'abord révolutionnaires puis impériales, a suscité par un choc en retour, une sorte d'effet *feed-back*,

³² Patrick CABANEL, *La question nationale au XIXe siècle*, Paris, La Découverte, Repères, 1997, p. 11.

³³ Johann Gottlieb FICHTE, *Treizième discours à la nation allemande*, cité dans Martial CHAULANGES, *Textes historiques, 1799-1815: l'époque de Napoléon*, Paris, Delagrave, 1960, p. 140.

³⁴ Cité dans Jean TULARD, *Le mythe de Napoléon*, Paris, Colin, 1971, p. 140.

la diffusion des sentiments nationaux. Il serait passionnant de traquer dans les Balkans occidentaux ce nationalisme de réaction à l'occupation française et/ou à sa conception de l'Etat-nation intégrateur, en l'espèce illyrien. En définitive, Napoléon a succombé aux sirènes de l'hégémonisme intégrateur français, refusant aux peuples le droit de disposer d'eux-mêmes, suscitant en Allemagne la formation du *Tugenbund* en 1808, en Italie l'apparition des *carbonari* et en Espagne le sursaut patriotique d'une guérilla redoutable. Dans les Balkans occidentaux rien n'y fait, ni les célébrations hagiographiques ni les discours apologétiques ne parviennent à rallumer la flamme de la francophilie. Peut-être y a-t-il un lien de cause à effet? Une histoire de la francophilie dans les Balkans serait porteuse de nombreuses réponses, y compris dans le cadre d'une réflexion sur l'occupation. Les Balkans occidentaux sont donc certainement porteurs d'un legs napoléonien, faut-il encore en dessiner avec nuance les contours protéiformes.

L'Empire au village

C'est John DUNNE qui a surtout montré tout l'intérêt d'une étude micro-historique systématique des pratiques et du personnel de l'administration communale dans l'Europe napoléonienne³⁵. Ces maires ruraux constituaient l'un des principaux liens entre l'Etat napoléonien et une société à prédominance rurale. Ils étaient en outre le principal moyen par lequel l'administration préfectorale intervenait dans la vie quotidienne de ces communautés locales. Etudier l'encadrement communal des masses rurales illyriennes permettrait en effet de voir «jusqu'à quel point le régime napoléonien a effectivement atteint son but avoué d'imposer un contrôle central *en pratique*», selon l'expression de Michael Rowe. En outre, cette approche permettrait d'aborder deux problématiques particulières à l'historiographie de l'Europe napoléonienne. Premièrement l'exportation du modèle institutionnel français: jusqu'où et jusqu'à quel point le système d'administration communale français a-t-il été introduit dans les Balkans? En effet, le découpage d'un pays en départements ne signifie pas automatiquement l'adoption en même temps des structures et des pratiques françaises au niveau des communes rurales. Est-ce qu'il a été adapté aux différentes conditions locales? Stuart Woolf a souligné que les preneurs de décisions faisaient face à des contraintes divergentes: d'un côté, la volonté de rationaliser, de l'autre, la peur d'en-

³⁵ John DUNNE, "Napoleon's 'mayoral problem': aspects of state-community relations in post-revolutionary France", *Modern and Contemporary France*, 8 (4) 2000 et "Les maires de Brumaire: notables ruraux ou «gens de passage»?», in Jean-Pierre JESSENNE (éd.), *Du Directoire au Consulat, 3: Brumaire dans l'histoire du lien politique et de l'Etat-nation*, Coédition CRHEN-O, GRHIS et la Préfecture de la région Haute-Normandie, 2001.

gendrer une opposition locale en ne respectant pas la tradition car «au niveau le plus bas, celui des communes, [...] le territoire, les intérêts et l'identité sont le plus intimement liés³⁶». Alors que nous sommes assez bien informés sur les processus et les principes qui ont prévalu au découpage des territoires occupés en départements, on ne sait même pas dans quelle mesure les limites des communes napoléoniennes suivaient celles des circonscriptions antérieures. Il semblerait que la tendance fut à la création d'unités administratives plus vastes qu'en France, qui favorisaient, semble-t-il, à la fois l'efficacité administrative et le contrôle politique. A-t-il fonctionné avec succès dans ces différents contextes, alors qu'aucune des régions conquises n'avait expérimenté une révolution par le bas, préalable normalement nécessaire à la mise en place du contexte politico-social à l'origine du système? Deuxièmement, l'analyse du personnel administratif local dans les zones sous domination française peut nous éclairer sur les attitudes des peuples occupés – problème qui, jusqu'ici, a surtout été abordé par le biais de la conscription. Est-ce que les populations autochtones acceptaient de détenir les fonctions non-rémunérées des nouvelles institutions du village et si oui, à quel point se comportaient-elles effectivement comme des agents du nouveau régime? L'analyse sociale des détenteurs des fonctions communales offrirait un moyen d'intervenir dans le débat, relancé il y a presque vingt ans par Stuart Woolf, sur l'importance de la collaboration des élites locales dans l'entreprise européenne de Napoléon.

Conclusion

Contrairement à ce qu'il affirme à Sainte-Hélène, ses projets et ses décisions démontrent que Napoléon suit une politique circonstancielle fondée sur une inspiration ancienne. En effet, les formes de cette politique se modifient au rythme des succès mais les objectifs, nés au contact des réalités des années 1794-1799, demeurent relativement stables. Un premier objectif est de «tenir la balance de l'Europe»³⁷, ce qui ne veut en rien dire l'équilibre. En 1815, il s'explique: «Il fallait pour nous la moitié plus un de l'Europe, afin que la balance penchât de notre côté³⁸». Il fallait protéger les frontières naturelles en les dépassant, s'assurer une prépondérance en Méditerranée, réaménager les Etats allemands et les territoires autrichiens pour contrebalancer la puissance de la Prusse et celle de l'Autriche et former un Etat-tampon contre les dangers venant de l'Est, s'assurer de l'amitié de la Suisse et, enfin, briser la suprématie britannique sur mer. Des fins qui n'étaient en aucune

³⁶ S. WOOLF, *op. cit.*, p. 144.

³⁷ *Correspondance*, III, n° 2292, p. 369-371.

³⁸ Fleury de CHABOULON, *Les Cent Jours*, Londres, 1820, p. VII, p. 422, 454.

façon nouvelles ou originales puisqu'elles avaient préoccupé le Directoire et pour la plupart trouvaient un écho chez les ministres de Louis XV et de Louis XVI, Choiseul et Vergennes³⁹. C'est qu'au cours du XVIIIe siècle et avec la montée en puissance de la Prusse et de la Russie, la France avait perdu sa traditionnelle position d'arbitre de l'Europe, tandis que la Grande-Bretagne cherchait à l'affaiblir sur les mers et à lui ravir ses colonies d'Amérique⁴⁰. Entre-temps, Napoléon a réussi à atteindre ses fins. Il contrôle la Méditerranée par l'Italie du Sud, la Corse et l'île d'Elbe, de même que l'Adriatique par les Provinces illyriennes, ce qui ne pouvait qu'exaspérer l'Autriche et inquiéter la Russie et la Grande-Bretagne. Il a largement dépassé les frontières naturelles et atteint l'équilibre rêvé, «la moitié plus un de l'Europe». Restait à anéantir l'irréductible Albion, plus avide que jamais depuis l'invasion de l'Espagne de jouer l'arbitre du continent. C'est l'autre grand objectif napoléonien. «Forcer la Grande-Bretagne à la paix» apparaît comme une obsession dans la *Correspondance*. Il faut donc forcer l'Angleterre à la paix soit par le blocus, qui s'avère vite insuffisant, soit par un embargo financier, qui consisterait à refuser partout en Europe les traites, promesses, billets et autres lettres de change pour compte britannique et qui ruinerait son crédit et sa banque⁴¹. La Grande-Bretagne étendait son commerce et son influence sur les mers, jusqu'en Amérique du Sud. Devant les failles du blocus, Napoléon fut tenté de le renforcer et il ne vit de solution que dans l'annexion des pays où la contrebande allait bon train: l'Espagne, les Etats du Pape, la Hollande, les villes hanséatiques, la Toscane, le Valais, les Provinces illyriennes, etc. Entre 1809 et 1810, les pays indépendants de la fédération européenne se virent brutalement transformés en départements français. Tout cela ressemble plutôt à une guerre totale, toujours, il est vrai, sous prétexte de forcer l'Angleterre à la paix. Mais ces mesures ont surtout pour conséquence de désolidariser les alliés, humiliés, effrayés, spoliés et ruinés.

A supposer que Napoléon souhaitât vraiment la paix générale, il la souhaitait à ses conditions. Le renforcement du blocus a fait le reste en détournant *nolens volens* sa politique vers l'annexion des pays alliés⁴². La perspective d'une expansion infinie s'ouvrait devant l'empereur des Français et il ne sut résister, d'autant que cette stratégie était encouragée par le parti de la guerre, généraux et diplomates qui rêvaient d'arborer une couronne ou un titre nouveau. Ensuite, la paix générale était-elle envisageable quand on sait qu'en cas de paix réelle, Napoléon aurait dû renoncer, du moins en partie, à

³⁹ M. BELISSA, *op. cit.*, p. 123. L. BELY, *op. cit.*, p. 550-560.

⁴⁰ J. CLARK, *Natural and Necessary Enemies. Anglo-French Relations in the Eighteenth Century*, Atlanta, University of Georgia Press, 1986.

⁴¹ AN, AF IV – 1820, pièces 28; 49-52; 73-74, 78.

⁴² H. T. DICKINSON, *op. cit.*, p. 162-163. S. WOOLF, *op. cit.*, p. 50.

des acquis qui lui paraissaient essentiels et devant être définitifs comme la présence en Méditerranée et en Adriatique, les duchés, principautés et royaumes accordés à ses proches, la prééminence française en Hollande, en Suisse, en Allemagne, en Italie et en Espagne, les réformes rationnelles et séculières qui s'effectuaient progressivement dans les divers pays conquis ou annexés, sans même parler du nécessaire retour en France, dans cette éventualité, de centaines de milliers de soldats avec leur cortège de problèmes économiques, sociaux et politiques. N'oublions pas non plus les importants profits que rapporte la guerre, des compensations financières que les vaincus sont contraints de payer aux vainqueurs aux spoliations diverses orchestrées par les généraux et les soldats. La guerre est rémunératrice pour les conquérants. Ainsi, commerce, liberté, indépendance et modération, si chers à la confédération républicaine de Rousseau, Hume ou Kant ne primaient manifestement pas dans la monarchie universelle de Napoléon⁴³. P. W. Schroeder juge même sa politique économique protectionniste, voire «proto-coloniale»⁴⁴. Cette figure tutélaire d'Ancien Régime avait beau introduire des réformes libérales et rationnelles dans les divers Etats conquis, il n'en reste pas moins que cette politique ne tendait ni à constituer des Etats-nations ni à émanciper les peuples mais à les intégrer, les uniformiser et les franciser pour sa plus grande gloire et celle de la France. Finalement, ni hasards ni nécessités mais volonté clair d'hégémonie. Les utopies de Sainte-Hélène trahissent l'exercice de style. Ce sont en définitive les interprétations de Stuart Woolf qui restent les plus convaincantes: il ne voit pas, en effet, dans l'expansionnisme français des années 1799-1815, le fruit d'un vaste projet de conquête préparé à l'avance. Chaque étape de cette conquête a son objectif propre mais, «à mesure que croissent les ambitions de Napoléon et sa confiance en sa bonne étoile, la récurrence des guerres devient de plus en plus inévitable»⁴⁵ et son cortège de dommages collatéraux, pourrait-on ajouter, dont les effets pervers de l'occupation. En fait, dès 1936, Georges Lefebvre, dans sa magistrale biographie de Napoléon, explique que Napoléon n'a nullement eu le dessein de constituer une société de nations souveraines et associées⁴⁶. Roger Dufraisie préfère d'ailleurs parler d'une véritable «intégration hégémoniale» de l'Europe sous l'autorité française⁴⁷. Il faut bien reconnaître avec Jacques Godechot que le Grand Empire a été une fédération d'un genre spécial, plaçant sous l'autorité

⁴³ MONTESQUIEU, *Réflexions sur la monarchie universelle en Europe*, Paris, Droz, 2000, p. 71-110.

⁴⁴ P. W. Schroeder, *op. cit.*, p. 445-448.

⁴⁵ S. WOOLF, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁶ Georges LEFEBVRE, *Napoléon*, Paris, PUF, Peuples et Civilisations, 1969 [1936], p. 486.

⁴⁷ Roger DUFRAISSE, «L'intégration hégémoniale de l'Europe sous Napoléon», *Revue de l'Institut Napoléon*, 1984, n° 142, p. 11-41.

de Napoléon des princes vassaux, certes souverains et héréditaires, mais tenant en fief leur domaine⁴⁸. D'ailleurs Jean Tulard a bien précisé que l'Empire «n'est ni fédératif ni fédéral [...], il est tout simplement vassalique: l'empereur est le suzerain des rois de l'Europe⁴⁹». D'ailleurs, sa politique se modifie au diapason du blocus continental. Il ne s'agit plus de créer des simulacres de nations mais d'incorporer à tout prix pour resserrer l'étau contre le commerce britannique. Ainsi en va-t-il de l'Espagne, des villes hanséatiques, de la Hollande, de la Toscane, de Rome, de la Suisse et des Provinces illyriennes. Il n'en continue pas moins à se référer à son «système fédératif». En réalité, Napoléon emploie une terminologie à la mode qui recouvre des contenus contradictoires et mouvants pour ne pas dire vibrionnants, selon des impératifs purement conjoncturels. Le «système du moment», ainsi qu'il le qualifie lui-même, peut être fédératif, dans le sens d'une association, libre ou forcée, entre les Etats ou dans le sens d'une annexion pure et simple. Rappelons le talent de Napoléon pour jouer sur l'ambiguïté des termes _ notamment ceux de «paix ou de «libéral» _ et à quel point il excelle à parler à chacun son langage. La seule constante qu'on peut déceler dans ses entreprises extérieures, c'est son aspiration à uniformiser, à centraliser et à détruire tout esprit local. Sans doute vise-t-il aussi à anéantir tout sentiment national, hormis celui des Français. Alors, Napoléon un précurseur ou un modèle d'Aleksandar Karadjordjevic?

Sasha MARKOVIC

THE CHALLENGE OF THE HISTORIOGRAPHY RESEARCH OF ILLYRIAN PROVINCES AND THE NOTION OF OCCUPATION

Summary

The text analyzes Napoleon's project of adaptable policy which was based on old principles. In that context, many questions were brought up regarding the correlation of the project and the region of Dalmatia and other Illyrian provinces. The author deals with the questions in correlation with a wider context of French control of the Mediterranean at the beginning of the 19th century.

KEY WORDS: *Napoleon Empire, the Mediterranean, Illyrian provinces, Balkan nationalism, occupation*

⁴⁸ Jacques GODECHOT, *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne (1800-1815)*, Paris, PUF, Nouvelle Cléo, 1967, p. 207.

⁴⁹ Jean TULARD, *Le Grand Empire (1804-1815)*, Paris, Albin Michel, 1982, p. 189.

Саша МАРКОВИЋ*

ИЗАЗОВИ ИСТОРИОГРАФСКОГ ИСТРАЖИВАЊА О
ИЛИРСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА И ПОЈМУ ОКУПАЦИЈЕ**

Царство које је изградио Наполеон заузима важно мјесто у *имагинарном* свих Европљана. За једне, он представља авангардну фигуру и пионира савремене Европе, а за друге симболизује експанзионистичке и тоталитарне диктаторе 20. вијека. Полемика досеже узаврели врхунац крајем 1990 -их година са појавом дјела Рожера Каратинија¹. За неке, царска експанзија је произашла из непотистичких тежњи. Други су то видјели као потрагу за источњачком илузијом, каролиншким сном или моделом *римског универзалног*, како то описује Едуар Дрио². Он истиче економско јединство које је створио Наполеон и, без устручавања, трвди да је био претходник европске федерације, видјевши у њему гениј европског поретка и изумитеља савршене европске организације. Ипак, већина историчара сматра да су Наполеонове намјере имале прагматичнији карактер: побједити Енглеску, потпуно се ослободити «енглеског питања», обезбиједити пуни успјех континенталног блока и, једном за свагда, дефинисати природне границе царства. Истина, наслѣдници Илирских провинција радије прихватају хагиографску апологију, славећи императора као великог законодавца и чудесног градитеља.

О чему се ради: о незаситој амбицији и циничним освајањима која занемарују моралне, филозофске и људске потребе, или потрази за општим миром и цивилизацијским чином³, упркос не баш примјереним

* Autor je redovni profesor na Fakultetu za slavističke studije na Sorboni

** Превела: Маја Боројевић

¹ Roger Caratini, *Napoléon, une imposture (Napoleon : jedna obmana)* Pariz, Michel Lafond, 1998.

² Edouard Driault, « Les enseignements de Napoléon : le système continental » (*Učenje Napoleona: kontinentalni sistem*), *Revue des Etudes napoléoniennes*, мај 1929, 281.

³ Stuart Woolf, “French civilization and ethnicity in the Napoleonic empire” (“Francuska civilizacija i etnicitet u Napoleonovom carstvu”), *Past and Present*, 124, 1989, 92-120.

тенденцијама европске политике, независно од Наполеонових амбиција⁴? Одговор на питање о суштинској природи циљева рата и наполеоновских освајања мора подразумевати, по нашем мишљењу, и прецизнију дефиницију француског присуства у Илирским провинцијама: «окупација» или «ослобођење», право је питање. Друго питање које се логично намеће је следеће: угњетачка и интеграцијско-асимилаторска цивилизацијска мисија или охрабривање национализма? За Илирске провинције, припремни период управе био је неопходан да би се остварило њихово припајање царству. Припадници племена у планинама Црне Горе и садашњег Косова су описани као «полу-дивљаци»: «Имамо посла са превише неуким народом, превише удаљеном од цивилизације и, изнад свега, превише сиромашном, како би се очекивало да лако и преко ноћи достигну савршенство⁵». Ни мишљење о Хрватима није позитивније: друштвена организација Хрватске се, по обичајима и понашањима, поредила са феудалним системом, «какав је постојао у Француској у 16. вијеку⁶».

Окупација или ослобођење?

Утицај просвјетитеља и Револуције

Овако постављено питање тражи одговор о сâмој природи Наполеонове европске политике као интенционалистичке или функционалистичке, које садржи и одговор на питање да ли је заиста постојала наполеонowska визија Европе, идеја која се и данас слави. Радови Ани Журдан⁷ и Натали Птито⁸ јасно показују до којег је степена Наполеон био човјек свог времена, кроз расправе које су се водиле у вијеку у коме је живио. Царство је, стога, било више материјализација просвјетитељских утопија, него остварење неке западне империје: пројекат трајног мира опата Сан Пјера или Канта, и Русоов⁹ сан о европској конфедера-

⁴ Temeljna i nijansirana analiza višestrukih uzroka obuhvaćena je u sljedećim radovima : Stuart WOOLF, *Napoléon et la conquête de l'Europe (Napoleon i osvajanje Evrope)*, Paris, Flammarion, 1990 ; Michael BROERS, *Europe under Napoleon 1799-1815 (Evropa pod Napoleonovom vlašću 1799-1815)*, London, Arnold, 1996 ; Roger Dufraisse i Michel Kerautret, *La France napoléonienne. Aspects extérieurs 1799-1815 (Napoleonovska Francuska. Spoljni aspekti 1799-1815)* Paris, Seuil, 1999.

⁵ AN, F1e.62, 1 mart 1813.

⁶ AN, F1e.61, 10. april 1812.

⁷ Annie Jourdan, *Mythes et légendes de Napoléon (Mitovi i legende o Napoleonu)*, Pariz, Privat, 2004.

⁸ Natalie Petiteau, *Napoléon. De la mythologie à l'histoire (Napoleon: od mitologije do istorije)*, Paris, Seuil, 1999.

⁹ Marc Bellisa, *Fraternité universelle, intérêt national (1713-1795). Les cosmopolitiques du droit des gens (Univerzalno bratstvo, nacionalni interes (1713-1795). Kozmopolitike prava*

цији постају стварност. У егзилу, Наполеон није оклијевао да ре-интерпретира смисао својих похода у Европи: да је успио постићи «мир» у Москви, осјећао би се слободним да организује «свој европски систем», у оквиру којег би се суверени мирно бавили [питањима] континенталне фамилије; ова «Света Алијанса» би му омогућила рад на просперитету «европске заједнице» и утемељењу истих принципа свугдје, «европског кода», који би од Европљана створио један и исти народ, а од континента један слободни и отворени простор, гдје би «се свако, уз могућност слободног путовања, осјећао у заједничкој домовини»¹⁰. Читајући Las Cases-а, лако бисмо помислили како је Наполеон био духовни отац ЕУ.

Наполеон, у ствари, додатно ускомешава мишљења историчара, јер и сâм заштрава полемику о смислу европске политике тако што предлаже, преко записа разговора на Светој Јелени са Лас Цасес-ом, ново читање спољне политике коју је водио¹¹. Одговорност за избијање сукоба пренешена је на непријатеље Француске, а *Велико Царство* представљено као федерална Европа уређена универзалним, хуманистичким, великодушним и добротинитељским законима, вођено модерном, рационалном и ефикасном администрацијом, и императором као заштитником принципа националности – што је, иначе, у потпуној контрадикцији са принципом универзализма на којем се толико инсистирало.

Просвјетитељи су јасно поставили питање рата и мира, права људи и међународног права, промишљајући о односима између нација и равнотежи снага моћи. Различити аутори не тумаче на исти начин овај однос и равнотежу моћи и зато се појављују различите доктрине спољне политике. Једни заговарају *status quo* и заговарају уједињење независних држава у неки тип дефанзивног и офанзивног савеза, под покровитељством Конгреса, Скупштине или Амфиксионике, надлежне за разрјешавање спорова. Насупрот томе, други позивају на преобликовање мапе Европе, по којој мале државе не би биле угрожене од стране великих - 1772. године Пољска доживљава своју прву подјелу од стране Русије, Пруске и Аустрије. Мале државе би се, дакле, утопиле у «велике цјелине», са појачаним границама и сталним војскама. Код свих се осјећа потреба за рационализацијом равнотеже снага, за демилитари-

ljudi), Paris, Kimé, 1998 ; Lucien BELY, *Les relations internationales en Europe XVIIe-XVIIIe siècle (Međunarodni odnosi u Evropi 17. i 18. vijeka)*, Paris, PUF, 1992.

¹⁰ Emmanuel comte de Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène (Memorial: hronika Svete Jelene)*, Prvo integralno izdanje, sa predgovorom Marcel DUNANA, Paris, Flammarion, 1951, tom II, 232-233.

¹¹ Emmanuel comte de Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène (Memorial : hronika Svete Jelene)*, Prvo integralno izdanje, sa predgovorom Marcel DUNANA, Paris, Flammarion, 1951, 2 toma.

зацијом - како би се охрабрила економска политика и смањење пореза – али и за хуманизацијом и пацификацијом друштва, које је способно да на рат гледа као на превазиђени концепт¹². Другим ријечима, 18. вијек у потпуности осуђује универзалну монархију о којој је сањао Луј XIV, замјењује лигу краљева лигом народа, заговара економске умјесто династичких интереса, охрабрује јавну а не више приватну дипломатију, замјењује право на рат правом на мир, сања о федеративној моћи коју контролишу саме нације и о правима људи, која се заснивају на вриједностима *Књижевне републике*. Да би оваква федерација била остварена, сви су свјесни потребе за реформом односа снага. Јављају се, дакле, двије главне тенденције: она која заговара независност држава и она која подржава стварање гломазних држава. Ипак, ова два приступа се приближивају када треба промовисати идеју европске федерације .

Революционарни ратови ће поново актуализовати ове дебате, али и понудити нове одговоре. Племените принципе из 1789. замјењује једна нова логика. Прије свега, Француска треба поново да заузме своје мјесто међу нацијама, а затим парирати пријетњама које представљају Енглеска и Аустрија што нас враћа на ре-дефиницију граница како би се заштитила Француска, а државе савезнице ојачале. Камбасер истиче да је «Француска позвана да води и реформише Европу»¹³. Поново се јављају, дакле, идеје просвјетитељства и онога што је Марк Белиса назвао «апологија гломазних држава». Месијанској мисији *Велике нације*, која је настала из првог таласа револуционарног елана, можемо додати и чисто национални интерес. Тако се рађа нови разлог за постојање Државе, прагматичнији и циничнији, који се заснива на економском интересу Француске и који не искључује могућност стварања савеза између република и монархија. У исто вријеме, објављен је Кантов славни пројекат за универзални мир, који је доживио велики одјек у Француској. Он заговара федерацију слободних држава, али која се због ефикасности, мора састојати само из република, другим ријечима, правних држава уређених законом. Да би се таква федерација реализовала, само се ратом може доћи до универзалног мира, увођењем неке врсте *равнотеже страха*. У овој новој лиги, *Велика нација* била би средиште, а перфидни Албион¹⁴ главна мета. Русо је, такође, мислио да универзални мир може настати само из једног великог општег рата и, управо из овог разлога, одустао од овог пројекта.

Током овог периода, француска Република је стварала сестре-републике. Законодавци су се двоумили око дефинисања њиховог статуса,

¹² M. Belissa *op. cit.*, str. 47-99.

¹³ Cambaceres, *Mémoires inédits (Sjećanja: do sada neobjavljena)*, Paris, Perrin, 1999, 2 vol, II, 163.

¹⁴ Engleska (prim. prev.)

али нису ни помишљали да им дају потпуну независност. Оне су, дакле, или биле анектиране, као што су Белгија и Илирске провинције, или су «сателизоване», односно повезане са *Великом Нацијом* по принципу зависност-ропство¹⁵.

Проблем перцепције

Упркос томе што се за период између 1799.-1815. године не може рећи да је примјер уједињене Европе, прије него што се то тако и звало, ријечи са Свете Јелене потхрањивале су апологетску причу и могле су допринијети настајању идеје о унији. Овој легенди о императору који сања да утемељи европско јединство додаје се још једна, она о освајачу који извози у ову нову Европу-у настајању домете Револуције: то је славни «Робеспјер на коњу», целат краљева и феудалних привилегија, који укида ропство као друштвенопревазиђени концепт, гдје год његова војска крочи. Албер Собол не пропушта да нагласи да је континентални систем водио једној политичкој, административној, али и друштвеној унификацији Европе¹⁶. Жорж Лефевр, такође, с правом наглашава да је у Италији, Њемачкој и Илирским провинцијама, Наполеон укинуо аутономију провинција, привилегије и феудализам, замијенивши их административном централизацијом, грађанском једнакошћу и јединством унутрашњег тржишта, што су све тековине Револуције¹⁷. Крајње неопходно је, дакле, истраживати перцепцију наполеоновских освајања у поменутих земљама. Примјера ради, италијански историчари су то већ урадили: у Трсту, на примјер, забиљежено је постојање популације која у Бонапарти види отјелотворење француске Револуције док се нису осјетиле кобне посљедице блокаде, трговачка буржоазија је у потпуности остала привржена француском присуству. У ширем смислу, наполеоновски режим је, у сјећањима људи, остао повезан са укидањем феудалног режима; према Жаку Годшоу¹⁸, Наполеон је заиста желио да распространи револуционарне институције у *Великом царству*. Императивно је, дакле, да један од аспеката истраживања Илирских провинција обухвати и анализу ове перцепције. Неопходно је, међутим, стално

¹⁵ Vidjeti, na primjer, slučaj Italije, u studiji A.M. Rao-a, «Républiques et monarchies à l'époque révolutionnaire: une diplomatie nouvelle?» («Republike i monarhije revolucionarne epohe: nova diplomatija?»), u La République et l'Europe, n° spécial des *Annales historiques de la Révolution française*, n° 2, 1994, 267-278.

¹⁶ Albert Sobul, *Le Premier Empire (Prvo carstvo)*, Paris, PUF, 1973, 57.

¹⁷ G. Lefebvre, *op. cit.*, 486.

¹⁸ J. Godechot, «Sens et importance de la transformation des institutions révolutionnaires à l'époque napoléonienne» («Smisao i značaj transformacije revolucionarnih institucija napoleonovske epohe»), *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, jul-septembar 1970. 812.

имати у виду хронолошка гигања, посебно у оквиру рађања национализма код народа царства: према Ги Ермеу¹⁹, Наполеон је био перципиран као ослободилац све до 1806. године – чиме је заслужио да му Хегел ода признање «душе свијета» - али ова харизма почиње да блиједи оног тренутка кад је наполеоновски империјализам угушио тек стечену слободу новопробуђених народа.

Цивилизацијска мисија или охрабривање национализма? Наполеонска визија?

Наполеонове ријечи о Конзулату и Царству не могу се похвалити бриљантном кохерентношћу и представљају главну препреку за историчаре, чији интензитет варира зависно од контекста и учесника полемике. Записи са Свете Јелене, надјени *a posteriori*, откривају много пута поновљену идеју о уједињењу европских земаља у виду «европске конфедерације». Од 1807. године, Наполеон се позивао на законе који су уређивали његов «федеративни систем» и који су тада уједињавали народе Немачке, Шпаније, Холандије, Швајцарске, Италије и једног дијела будућих Илирских провинција. За вријеме *Сто дана*, он подсећа да је његов главни план био да организује «један велики европски систем, [...] који би био у складу са духом времена и окренут напретку цивилизације»²⁰. Кампања у Француској ставиће тачку на овај лијепи пројекат. Наполеон открива да је сањао о уједињеној Европи «којом владају исти принципи и свугдје једнак систем; један европски законик, европски касациони суд [...]. Исти новац свугдје; исте јединице за мјеру; исти закони [...]».

Ова велика породица дијелила би исту културу, а образовање играло најзначајнију улогу од најранијег узраста. Саме елите требало би да су у срцу овог процеса акултурације: » Да би се боље омогућило мијешање и униформност федеративних чланица царства «, дјеца елите су требала бити васпитавана на исти начин: била би подучавана из општих знања, главних принципа, узорних примјера, да би, на тај начин, добили исту општу културу и формирали исте чврсте ставове. Требало је основати европски Универзитет и Институт. Укратко, »пројекат опата Сон Пјера могао се остварити»²¹. Париз би постао главни град свијета,

¹⁹ Guy Hermet, *Histoire des nations et du nationalisme en Europe (Istorija nacija i nacionalizma u Evropi)*, Paris, Le Seuil, 1996, 117-118.

²⁰ Cambaceres, *Mémoires inédits (Sjećanja: do sada neobjavljena)*, Paris, Perrin, 1999, 2 vol, II, 163. *Œuvres de Napoléon (Napoleonova djela)*, Paris, 1821-1822, I, 302. Metternich, *Mémoires et correspondance (Uspomene i prepiska)*, Paris, Plon, 1980, 2 vol, II, 295. A.N. AF IV.

²¹ Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène (Memorial: hronika Svete Jelene)*, Paris, Flammarion, 1951, II, 233.

а Французи, који би се осјећали свугдје као код куће у оваквој обновљеној Европи, били би «на завист свих нација». Овај нови Париз, обдарен свим чудима свијета, и древног и модерног, скинуо би с трона антички Рим и угостио међу своје зидове папу и његов двор. Обједињујући тако на једном истом мјесту папу и цара, Наполеон би преузео моћ контроле и руководјења и религиозног и политичког свијета, дефинитивно ослобађајући световно од духовног. Ово би био и ефикасан начин да «се држе на окупу све федеративне чланице царства и сачува мир у свим дјеловима ван царства».

Шта, онда, значе рат и мир у овако лијепо замишљеној конструкцији? Сталне војске су «редуковане само на стражу суверена». Рат, ако до рата уопште мора до дође, почео би једино у самоодбрани, и овдје Наполеон евоцира Монтескјеа: «Сва слава припала би производњи. Трговина и земљорадња постале би, поред лијепих умјетности, наслеђе слободе [...]. Француска би била највеће цивилизацијско чудо [...] ». И показивала би бесконачну великодушност од које би имао користи цијели свијет²².

У погледу политичке структуре заједнице, император је шкрт на детаљима. Како год било, он себе неизоставно види на челу групе, као неки «природни посредник између старог и новог поретка ствари», «врховни судија» «универзалне диктатуре». Позициониран овако на врху хијерархије, помоћници у свакој земљи били би му краљеви, који постају пуковници или нека врста главног регионалног полицајца. Постаје јасно да се он дистанцира од Роуссеау-а и просвјетитеља, јер се одлучује да бира принчеве, а не скупштину, али се одмах присјећа доброг опата, правдајући то ријечима: «тадашњи обичаји и ситуација у Европи су тако налагали». Очигледно је да ставља конфедерацију под надзор једне супер-државе, Француске и да се, без оклијевања, мијеша у унутрашње послове суверених нација.

Европском суду који опат предвиђа, Наполеон претпоставља сопствену арбитражу, постајући «мост између старе и нове заједнице». Укратко, ријеч је о универзалној доминацији у циљу стварања трајног мира, унификације и обнове-модернизације Европе под будним и благонаклоним оком једног јединог «природног посредника»²³. Овај сан је требало да се оствари ради општег мира. Војни поход 1812. године требало је да означи «крај свих ризичних операција», «почетак безбједоносне ере», остварење европског система, «великог идеала»²⁴. Сурово повлачење ставило је тачку на све ове илузије.

²² *Ibid*, 233, 544, 583.

²³ *Ibid*, I, 517, II, 230.

²⁴ *Ibid*, II, 310.

Ако се може вјеровати *Мемориалу*, свака од европских држава, а ова групација се сматрала «јединим и истим тијелом нације», била би сукцесивно инкорпорисана у велику европску фамилију, помало налик «америчком конгресу», или «грчким амфиктионима», са «малом» разликом, чије је прецизирање император стидљиво изоставио, а која се односила на то да се ова интеграција изводила силом а не путем слободног самоопредјељења народа. Очигледно, Наполеон је увијек оклијевао да Европу поведе на пут јединства. Треба само погледати његове територијалне творевине – Италија, Вестфалија, Рајнска конфедерација, Велико војводство Варшаве, Илирске провинције – и закључак је неминован: он не гради нити државе-нације нити «велике гломазне државе», већ мале или средње државе, намијењене, прије свега, одржавању противтеже пруским и аустријским снагама, консолидацији континенталне блокаде и стварању бране против Русије²⁵. Када униформише преко Грађанског законика и француског законодавства (различите институције, порези, попис становништва), он то не чини у потпуности, као да је свака национална цјелина веће површине представљала пријетњу за премоћ Француске. Порази Пруске и Аустрије били су тек изговор за њихова сукцесивна распарчавања, која су их додатно ослабила. Другим ријечима, федерални систем реструктурише већ распарчане државе, као што су Њемачка и Пољска, само да би их боље контролисао и користио, а слаби освојене или припојене територије да би њима боље владао, истовремено им намећући француске законе. Прокламована тежња за јединством заправо маскира круцијалну потребу униформности која би се утопила у инертну масу европских држава-сателита, окупљених око харизматичне фигуре императора. Насупрот ономе што је изрекао на Светој Јелени, Наполеонов циљ није ни био амалгам националности, већ њихово уништење у корист тобожњег европског духа који треба схватити, прије свега, као једну незауостављиву франкофилизацију.

Наполеон, отац балканских национализама?

Према мишљењу Наполеон је предвидио стварање уније европских нација прије него постану чланице федерације под управом неке врсте «америчког конгреса»²⁶. Изгледа да су Наполеонов савременици вјеровали, бар за неко вријеме, да је император бранио права нација. Као примјер може послужити ова суптилно иронична реченица мадаме де Стал: «[...] европски] народи су били упорни у увјерењу да је он заго-

²⁵ R. Dufraisse et M. Kerauteret, *op. cit.*, 96-99.

²⁶ E. de Las Cases, *op. cit.*, том II, 544.

ворник њихових права»²⁷. У једном тексту из 1911. године, Едуар Дрио објашњава да је император «материјализовао тајну жељу која људе тјера у независност». По овом аутору, Наполеонов утицај је био одлучујући за пробој доктрине националности код народа хришћанске Европе²⁸. Жорж Лефевр примјећује да је император умио да контролише национална осјећања када су ова могла послужити његовим циљевима, као и то да је припремио терен за њемачко и италијанско јединство – можда и југословенско? – мада му то није био циљ. Лефевр, даље, сматра да је немогуће негирати чињеницу да је поједностављење националних мапа допринијело, у великој мјери, постављању ових нација на пут њиховог јединства. Након што је увео инструменте – као исходе револуције – централизације и егалитаризма, створио је неопходне услове и за ширење политичког национализма. У овом смислу се он може сматрати творцем више нација 20. вијека, према мишљењу нашег аутора. «Али све ово», прецизира историчар, «су посљедице које нијесу зависиле од његове воље»²⁹. Поставља се, међутим, још једно питање које се односи на следеће: да ли је управо он произвео овај «пред-југословенски» илиризам и етничке национализме, или обоје, у једном контрадикторном, конфликтном и истовременом процесу. У билешкама његовог издања *Мемориала*, Дина претвара своје убјеђење у максимуму тврдећи да Наполеон никада није имао намјеру да ствара јединство, ни са њемачке, ни италијанске, нити шпанске стране – напротив³⁰. Признаје да је Наполеон много тога урадио за подстицање или буђење жеља за националном независношћу, али по његовим узусима. По њему, цијела италијанска историја у току прве половине 19. вијека може се свести на њихове очајничке покушаје за проналажење политичког идеала, који им је наметнуо Наполеон³¹. Виђено из ове перспективе, да се закључити зашто су италијански историчари наглашавали значај улоге коју је играо Наполеон у изградњи модерне Италије. А ето и могућег разлога из којег је ово питање толико деликатно на западном Балкану питање које нас враћа на француску визију национализма: централистичка, унитаристичка, више политичко-културална него етничка, укратко, визија Ернеста Ренана. Штавише, чак и постхумно, Наполеон одржава двосмисленост, злочесто се радујући што свако

²⁷ Germaine de Stael, *Considérations sur la Révolution française*. Introduction (*O francuskoj revoluciji : uvod*), bibliografija i bilješke, J. Godechot, Paris, Tallandier, 1983, 425.

²⁸ E. Driault, « Napoléon et l'Europe. La politique extérieure de Napoléon Ier d'après les travaux récents » (« Napoleon i Evropa. Spoljna politika Napoleona I prema novim studijama »), *Annales révolutionnaires*, jul-septembar 1911, 378-379.

²⁹ G. Lefebvre *Napoléon (Napoleon)*, op. cit, 487.

³⁰ E. de Las Cases, op. cit., tom II, 544.

³¹ Marcel Dunan, « Napoléon, l'Italie et le système continental (Napoleon, Italija i kontinentalni sistem) », *Revue de l'Institut Napoléon*, n° 96, jul 1965, 181.

његове мисли може разумијети како му одговара: да ли је он чукун-дјед, на примјер, *југославизма* Јосипа Јураја Стросмајера или *хрватизма* Јосипа Франка? Жак Годшо³² се придружује Марселу Дина у закључку да је јасно да, чак да је и Наполеон био наклоњен распиривању национализама. То је било, бар за вријеме његове владавине, углавном ненамјерно и искључиво ради очувања сопствених интереса. Тек је на Светој Јелени он постао шампион национализама и на тај начин допринио буђењу покрета за независност који почињу да се појављују у 19. вијеку.

Са друге стране, Паоло Виола нам предлаже једну занимљиву интерпретацију наполеоновског националистичког наслеђа и позива на редефинисање уобичајеног приступа етницитету и етничког национализма на Балкану. Тумачећи Револуцију као «један блок три револуције» (либерална, друштвена и братска), он поистовјећује Наполеона са парадигмом једне патриотске револуције која, затим, даје нова значења националној повезаности са овим комплексним, двосмисленим и контрадикторним осјећањем «братства». Управо ова револуција снажи једну везаност која је моћнија, топлија и интимнија од пи́ке «свете једнакости» и, као таква, сачињава породицу – заједницу грађана, нацију. Револуционарно редефинисање појма националног идентитета претпоставља приврженост и приклоњеност нацији уз одрицање појединачних интереса. Такав однос подразумева националну заједницу која је истовремено и ексклузивна и инклузивна, која идентификује «странца у националном ткиву» и тежи да га избаци «на другу страну» - да се послужимо Сиеуес-овим опсесијама – али која, такође, функционише кроз неопходно јединство између свих грађана, који одбацују своје личне интересе и вишеструке идентитете, како би постали слободни чланови друштва, без законских ограничења. Кључно питање тиче се одређења које братство се везује за коју породицу: људска раса, републиканско грађанство, велика нација или мала домовина? Наш аутор признаје једно друго очинство «Робеспјеру на коњу». Како је, у почетку, позив на национално резултат страха, он уједно има и карактер узбуне. Такав позив поприма милитантни облик оружане побуне заклетих устаника, својствено класичној форми републиканске слободе. Наполеон се поистовјећује са нацијом грађана под оружјем, производећи концептуални амалгам између слободе коју треба освојити и легитимног рата из самоодбране. Са ове тачке гледишта, самовољно, ентузијастично и завјетовано братство је - аполитично. Заиста, једна од главних функција политике и јесте да рјешава конфликте, заступа интересе, представља припадност и лојалност на легитиман начинда их упоређује и разуми-

³² Jacques Godechot, *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne (Evropa i Amerika Napoleonovog vremena)*, op. cit, str. 106 ; *Napoléon (Napoleon)*, op. cit., str. 221-222.

је кроз дефиницију опште воље. Француска Револуција је укинула ову димензију политике, нудећи нову дефиницију друштвеног уговора тако што га заснива на вољном негирању интереса, припадности и лојалности, кроз прихватање и завјет са националним унитарним ткивом. Наполеон је извезао ову *аполитичност одбијања*, чија је логична и директна посљедица очекивање код народа да се појави спасилац-чудотворац или харизматични лидер. За Балканце је ово пут вртоглаве потраге, пут са драматичним, ако не и катарзичним, ефектима.

Међутим, ови покрети су, такође, наслједили тзв. «бумеранг национализме»³³, насталог за вријеме Царства. Сувишно је подсјећати на *Говоре њемачкој нацији* које је изговорио, у току зиме 1807-1808, филозоф Јохан Готлиб Фихте, када је ватрено позвао своје сународнике да с достојанством изразе свој национални идентитет и одбију сваку француску акултурацију, што би представљало ненадокнадиви губитак³⁴ или *Говоре Италији*, пјесника Леопардија који 1815. године проглашава Наполеона за окупатора Италије³⁵. Заузимање оваквих ставова показује како је окупација једног дијела Европе од стране француских трупа, у почетку револуционарних, а затим империјалних, произвела шок друге стране, неку врсту *феед-бацк* ефекта³⁶ и ширење националних осјећања. Било би врло занимљиво трасирати на западном Балкану путању овог национализма, као реакцију на француску окупацију и/или његово схватање у интегрисаној држави-нацији, посебно у случају Илирских провинција. Више него очигледно је да је Наполеон подлегао чарима француског интегративног хегемонизма који забрањује народима право на слободу избора, што је изазвало, у Њемачкој, оснивање *Тугенбунда* 1808. године, у Италији, појаву *карбонара*, а у Шпанији патриотску побуну застрашујуће гериле. На западном Балкану, ништа се не дешава: ни хагиографски хвалоспјевии, ни апологетски говори не успијевају да поново запале пламен франкофилије. Да ли можда постоји нека узрочно-посљедична веза? Историјско промишљање франкофилије на Балкану допринијело би расвјетљавању многих одговора, укључујући и схватање самог концепта окупације. Сигурно је да западни Балкан баштини наслјеђе Наполеоновог времена, само још треба прецизирати и нијансе његових *протеанских*³⁷ обриса.

³³ Patrick Cabanel *La question nationale au XIXe siècle (Nacionalno pitanje 19. vijeka)*, Paris, La Découverte, Repères, 1997, 11.

³⁴ Johann Gottlieb Fichte, *Treizième discours à la nation allemande (Trinaesti govor њемачкој нацији)*, citirano u Martial Chaulanges, *Textes historiques, 1799-1815 : l'époque de Napoléon (Istorijski tekstovi, 1799-1815: vrijeme Napoleona)*, Paris, Delagrave, 1960, 140.

³⁵ Citirano u Jean Tulard, *Le mythe de Napoléon (Napoleonov mit)*, Paris, Colin, 1971, 140.

³⁶ *povratne reakcije* (prim. prev.)

³⁷ *proteanski – promjenljivog oblika* (prim. prev.)

Царство на селу

Систематско микро-историјско истраживање Жона Дана је од великог значаја за сагледавање праксе и рада локалног административног особља у Наполеоновој Европи³⁸. Ови сеоски прваци представљали су једну од главних веза између наполеоновске државе и претежно руралног друштва. Они су представљали главну полуку преко које су општинске префектуре имале уплив у свакодневни живот ових локалних заједница. Проучавање обухваћености илирских сеоских структура под окриљем општинске администрације одиста би омогућило да се види «до којег је ступња наполеоновски режим, заиста, постигао свој циљ на плану успостављања централне контроле у *пракси*», како то описује Мајкл Роу. Овакав приступ би осветлио двије теме специфичне за историографију Наполеонове Европе. Прва је везана за питање извоза француског институционалног модела: гдје и до којег нивоа је француски систем општинске администрације био уведен на Балкану? Додуше, подјела неке земље на *департмане*³⁹ не значи аутоматски и истовремено усвајање француских структура и обичаја на нивоу руралних општина. Да ли се ова подјела прилагодила различитим локалним условима? Стјуарт Вулф је истакао да су се доносиоци одлука суочавали са различитим ограничењима: с једне стране, спремност на рационализацију, с друге, страх да не дође до локалног супротстављања због непоштовања традиције, јер «на најнижем нивоу, налазимо да су локалне заједнице, [...], територија, интереси и идентитет најблискије повезани⁴⁰». Мада смо врло добро информисани о процесима и принципима који су били кључни за подјелу окупираних територија у *департмане*, немамо једнака сазнања у којој су мјери наполеоновске општине уважавале претходне границе округа. Примјећује се тенденција за стварањем већих административних јединица него у Француској, што је било погодно и за административну ефикасност и за политичку контролу. Да ли је овај систем био успјешан у различитим контекстима, ако знамо да ниједна од освојених регија ни-

³⁸ John Dunne, "Napoleon's 'mayoral problem': aspects of state-community relations in post-revolutionary France (Napoleonovo 'pitanje opštinskih vođa': aspekti odnosa između države i zajednice u post-revolucionarnoj Francuskoj), *Modern and Contemporary France*, 8 (4) 2000; i *Les maires de Brumaire: notables ruraux ou « gens de passage » ? (« Gradonačelnici Brimera : seoski čelnici ili 'prolazni ljudi' ?)*, u Jean-Pierre Jesenne (ur.), *Du Directoire au Consulat, 3 : Brumaire dans l'histoire du lien politique et de l'Etat-nation (Od direktorija do konzulata, 3 : Brimer u istoriji političke veze i Države-nacije)*, Coédition CRHEN-O, GRHIS i Préfecture de la région Haute-Normandie, 2001.

³⁹ *regioni/teritorijalni segmenti* (prim.prev.)

⁴⁰ S. Wolf, *op. cit.*, 144.

је имала искуство револуције, што би, иначе, био неопходан предуслов за примјену политичко-друштвеног система на контекст? Друго, анализа локалног административног особља у зонама под француском влашћу помаже нам да сазнамо какви су били ставови окупираних народа - овим проблемом се нико није бавио до сада, осим индиректно, увидом у попис регрутованих војника. Да ли је аутохтоно становништво прихватило да задржи функције нових сеоских институција, за које се није примала надокнада и, ако да, у којој мјери се понашало као истински представник новог режима? Друштвена анализа људи који су задржали општинске функције представљала би добру основу за дебату коју је покренуо, прије скоро двадесет година, Стјуарт Вулф, а која се односила на улогу сарадње локалних елита у Наполеоновом европском подухвату.

Закључак

Насупрот тврдњама записаним на Светој Јелени, Наполеонови пројекти и одлуке показују да се руководио једном *прилагодљивом политиком*, заснованом на старим начелима. И заиста, формални аспекти ове политике мијењају се и прилагођавају зависно од постигнутих успјеха, али циљеви, који су настали у околностима периода између 1794-1799, остали су релативно непромијењени. Први циљ је «одржавање баланса у Европи»⁴¹, што нипошто не значи и одржање равнотеже. Године 1815, он се правда: «Требало нам је половина плус један од Европе да би тас превагнуо на нашу страну⁴²». Требало је штитити природне границе уједно их проширујући, осигурати апсолутну надмоћ на Медитерану, реорганизовати њемачке државе и аустријске територије да би се створила противтежа пруској и аустријској моћи, формирати државу-тампон за одбрану против пријетњи које долазе са истока, обезбиједити пријатељство са Швајцарском и, коначно, сломити британску надмоћ на мору. Ови циљеви нијесу били ни нови ни оригинални у било ком смислу, јер су већ раније били предмет интересовања Директорија и већина њих је имала одјека код министара Луја XV и Луја XVI, Шуазел и Вержен⁴³. Током 18. вијека и јачањем моћи Пруске и Русије, Француска је изгубила традиционалну позицију арбитра Европе, док је Велика Британија тежила да је ослаби на мору и да јој преотме америчке колоније⁴⁴. У ме-

⁴¹ *Correspondance (Prepiska)*, III, n° 2292, 369-371.

⁴² Fleury de Chaboulon, *Les Cent Jours*, (*Sto dana*), London 1820, VII, 422, 454.

⁴³ M. Belissa, *op. cit.*, 123. L. Bely, *op. cit.*, 550-560.

⁴⁴ J. Clark, *Natural and Necessary Enemies. Anglo-French Relations in the Eighteenth Century*, (*Природни и неопходни непријатељи: англо-француски односи у 18. вијеку*), Atlanta, University of Georgia Press, 1986.

ђувремену, Наполеон је успио да постигне своје циљеве. Он контролише Медитеран преко Италије на југу, Корзике и острва Елбе, као и Јадран преко Илирских провинција, што је још више бацило у очај Аустрију, а забринуло Русију и Велику Британију. У великој мјери је прескочио природне границе и достигао равнотежу из снова, «половина плус један од Европе». Остало је још само да сруши непобједиви Албион, похлепнији него икада од инвазије Шпаније, жељан да преузме улогу арбитра континента. То је био други велики Наполеонов циљ. «Присилити Велику Британију на мир», постаје опсесија у његовој (*Преписци*). Треба, дакле, натјерати Енглеску на мир или путем блокаде, која ће се убрзо показати као неефикасна, или финансијским ембаргом, који би подразумијевао одбацивање британских трговачких уговора, споразума, мјеница и других новчаних токова, што би, коначно, довело до пропасти њеног кредитног рејтинга и банкарски система⁴⁵. Велика Британија је проширила трговачку дјелатност као и свој утицај на мору, све до Јужне Америке. Пошто блокада није успјела, Наполеон је дошао у искушење да је појача, видјевши рјешење једино у анексији земаља у којима је шверц цвјетао: Шпанија, Папске државе, Холандија, ханзеатски градови, Тоскана, Ле Вале, Илирске провинције итд. Између 1809. и 1810. године, независне земље европске федерације нагло су се трансформисале у француске *департмане*. Све то прије личи на један тотални рат, а све под изговором да се Енглеска натјера на мир. Али овакве мјере најчешће су имале за посљедицу губљење солидарности међу савезницима, који су се осјећали понижени, застрашени, опљачкани и уништени.

Ако претпоставимо да је Наполеон заиста желио општи мир, желио га је под својим условима. Појачавањем блокаде његова политика се окреће према *nolen volens* политици анексије савезничких држава⁴⁶. Перспектива бесконачног освајања, којој се он није успио одупријети, опчинила је француског императора, тим прије што је ова стратегија била охрабривана из војних кругова, од генерала и дипломата који су сањали да се оките још по којом круном или неком новом титулом. Остаје питање да ли је могуће и замислити општи мир, када знамо да је, у случају стварног мира, Наполеон морао да се одрекне, бар дијела, добитака који су му се чинили кључним, као што је присуство на Медитерану и на Јадрану, војводстава, књажевина и краљевства додијељених његовој породици, француске премоћи у Холандији, Швајцарској, Њемачкој, Италији и Шпанији, рационалних и секуларних реформи које су постепено заживљавале у разним освојеним или анектираним земљама, а да не говоримо, у овом случају, о неизбјежном повратку у Француску стотине

⁴⁵ AN, AF IV – 1820, p. 28 ; 49-52 ; 73-74, 78.

⁴⁶ H. T. Dickinson, *op. cit.*, 162-163 ; S. WOOLF, *op. cit.*, 50.

хиљада војника са пратећим економским, друштвеним и политичким проблемима. Не заборавимо ни важну економску добит коју доноси рат, од финансијских компензација које су поражени приморани да плате побједницима, до разних пљачкања која оркестрирају генерали и војници. Рат је исплатив за освајаче. Штавише, трговина, слобода, независност и умјереност, идеје тако драге републиканској конфедерацији Русоа, Хјума или Канта, очигледно нијесу предњачиле у универзалној краљевини Наполеона⁴⁷. П. В. Шредер чак описује његову економску политику као *протекционистичку*, или «прото-колонијалну»⁴⁸. Иако је ова лидерска фигура Старог режима уводила многе либералне и рационалне реформе у разним освојеним државама, његова политика, ипак, није тежила ни да изгради државе-нације, нити да еманципује народе, већ само да их интегрише, униформише и франкофонизује, за његову и славу Француске. Коначно, ни случај ни потреба, већ очигледна жеља за хегемонијом. Утопија са Свете Јелене одаје обичну стилску вјежбу. На крају, интерпретације које нуди Стјуарт Вулф ипак дјелују најубједљивије: он не види француски експанзионизам у периоду 1799-1815 као резултат неког великог освајачког, унапријед припремљеног, пројекта. Свака етапа ових освајања има свој посебни циљ, али «како расту Наполеонове амбиције и његова вјера у срећну звијезду, наставак ратовања постаје све неизбјежнији»⁴⁹, али и пратеће колатералне штете, могли бисмо додати, као и превртљиве последице окупације. Жорж Лефевре у својој изванредној биографији Наполеона из 1936. године, тврди да Наполеон никако није имао план да ствара друштво суверених и удружених нација⁵⁰. Роже Дифрес се одређује, са друге стране, да овај процес опише као истинску «хегемонистичку интеграцију» Европе под француском влашћу⁵¹.

Заједно са Жаком Годшоом, треба признати да је *Велико царство* било федерација посебне врсте, која је под Наполеонову власт ставила вазалне принчеве, истина суверене и насљедне, али задржавајући контролу над њиховим посједом⁵². И Жан Тилар тврди да Царство «није ни федеративно ни федерално [...], оно је једноставно вазално: император

⁴⁷ Montesquieu, *Réflexions sur la monarchie universelle en Europe (Esej o univerzalnoj monarhiji u Evropi)*, Paris, Droz, 2000, 71-110.

⁴⁸ P. W. Schroeder, *op. cit.*, 445-448.

⁴⁹ S. Wodf, *op. cit.*, 40.

⁵⁰ Georges Lefebvre, *Napoléon (Napoleon)*, Paris, PUF, Peuples et Civilisations, 1969. [1936.], 486.

⁵¹ Roger Dufraisse, «L'intégration hégémoniale de l'Europe sous Napoléon» («Hegemonistička integracija Evrope pod Napoleonom»), *Revue de l'Institut Napoléon*, 1984., n° 142, 11-41.

⁵² Jean Tulard, *Le Grand Empire (1804-1815), (Veliko Carstvo: 1804-1815)*, Paris, Albin Michel, 1982, str. 189.

је владар краљева Европе». Уосталом, његова политика се обликује у окружењу континенталне блокаде. Не ради се више о томе да се стварају фиктивне нације, већ их треба по сваку цијену инкорпорирати, како би се сузио проток британској трговини. Слична је ситуација и са Шпанијом, ханзеатским градовима, Холандијом, Тосканом, Римом, Швајцарском и Илирским провинцијама. Ипак, он се и даље ослања на свој «федеративни систем». У стварности, Наполеон се користи тадашњом терминологијом која прикрива противурјечне и промјенљиве садржаје, да не кажемо вибрирајуће, због императива диктираних искључиво тренутном ситуацијом. Тај «систем тренутка», како га он сâм назива, може бити федеративан, у смислу удруживања држава – слободног или под присилом – или у смислу једноставне и чисте анексије. Подсјетимо на Наполеонов таленат да се игра терминолошком двосмисленошћу – посебно са терминима «мир» и «либералан» - и до којег ступња успијева да на изванредан начин говори језиком који свако разумијена свој начин. Једина константа која се може примијетити у његовим међународним подухватима јесте његова тежња за униформизацијом, централизацијом и уништењем локалног духа. Без сумње, жели и да поништи сваки национални осјећај, осим француског. Зато, Наполеон – претходник или узор Александра Карађорђевића?

Саша МАРКОВИЋ

THE CHALLENGE OF THE HISTORIOGRAPHY RESEARCH OF ILLYRIAN PROVINCES AND THE NOTION OF OCCUPATION

Summary

The text analyzes Napoleon's project of adaptable policy which was based on old principles. In that context, many questions were brought up regarding the correlation of the project and the region of Dalmatia and other Illyrian provinces. The author deals with the questions in correlation with a wider context of French control of the Mediterranean at the beginning of the 19th century.

KEY WORDS: *Napoleon Empire, the Mediterranean, Illyrian provinces, Balkan nationalism, occupation*

Dragan BOGOJEVIĆ*

LE MONTÉNÉGRO DANS LES OUVRAGES DE VIALLA DE SOMMIÈRES

La conquête napoléonienne et
la découverte d'un pays inconnu¹

Vialla de Sommières, colonel des armées napoléoniennes, chef de l'état major de la deuxième division de l'armée d'Illyrie, à Raguse – l'actuelle Dubrovnik – de 1807 à 1813, a publié en 1820 un ouvrage intégralement consacré au Monténégro. Dès le sous-titre, Vialla de Sommières souligne le caractère inédit d'une telle relation de voyage qui a pratiquement valeur de découverte: «*Voyage historique et politique au Monténégro, contenant l'origine des Monténégrins, peuple autochtone ou aborigène, et très peu connu (...)*»². Vialla de Sommières dispose de nombreux arguments pour présenter son parcours du Monténégro comme un livre fondateur qui fait surgir un nouvel objet géographique et anthropologique.

Le discours sur la singularité du Monténégro et de son peuple repose certes sur des stéréotypes que les écrivains voyageurs semblent presque systématiquement reconduire au cours du XIX siècle: les Monténégrins sont un peuple intégralement guerrier aux comportements militaires originaux parce que pleinement adaptés au milieu, un peuple qui s'est ancestralement doté d'un système politico-religieux quasi imperméable à la modernité, un peuple rural, rude, frugal aux mœurs et aux valeurs toutes patriarcales, un peuple où la prééminence de l'honneur et de la foi n'hypothèque pas le sens de la fête, de l'indolence et du jeu.

* Maître de conférences à la Faculté de philosophie de Niksic, Département de langue et littérature françaises.

¹ Cet exposé est rédigé d'après le livre *Voyage historique et politique au Monténégro* de **Vialla de Sommières**, 1820. Il fait partie de la thèse: *L'imaginaire du Monténégro dans la littérature de voyage au XIXème siècle et au début du XXème siècle*, soutenue par Dragan BOGOJEVIĆ le 9. novembre 2005 à l'Université François Rabelais – Tours, sous la direction de M. Jean-Jacques TATIN-GOURIER.

² Op. ct. Sous-titre

Pour Vialla de Sommières, c'est la conquête napoléonienne de la côte dalmate et elle seule qui a permis la paradoxale découverte d'une marche inconnue – et dangereuse – de l'Empire en cours de constitution et de consolidation:

«Lorsque les Français, poussés par le génie de la liberté, et entraînés au malheur des conquêtes, pour assurer l'intégralité de leur territoire par des expéditions lointaines, s'avancèrent jusqu'aux portes de Castel-Nuovo en Illyrie, et de là aux bouches du Cattaro, on entendit parler, pour la première fois, du peuple monténégrin, d'une manière peut-être moins obscure, mais non moins vague que le peu notes que l'on avait hasardées avant cette époque.»³

Vialla de Sommières est volontiers critique à l'égard des guerres napoléoniennes. Cette critique n'est nullement inspirée par les retournements politiques de la Restauration. Vialla prête de plus à un vieillard monténégrin *«qui avait longtemps servi en Russie»*, sorte de patriarche, ancien militaire et philosophe lui aussi, une critique systématique des guerres de conquête napoléoniennes:

«- Vous ne vous arrêtez donc jamais, messieurs les Français? me dit-il dans un moment d'abandon. Vous tenez en vos mains les destinées de l'Europe, et l'on dit que les plus grands desseins vous entraîneront bientôt à ses extrémités. Prenez-y garde: Qui trop embrasse mal étreint.

- Nous n'avons, lui dis-je, d'autre but que celui d'assurer la liberté de notre pays. Il faut bien se battre, puisque on nous fait la guerre.

- Point du tout, c'est vous qui la faites au monde entier.

- Vous connaissez mal ma nation, lui répondis-je; nous cédon aujourd'hui au douloureux besoin d'arrêter la fureur des ennemis de la France libre.

L'intéressant vieillard ne parut pas convaincu; il secoua la tête, et continua ainsi:

- Quoique montagnard, j'ai couru le monde. Quelquefois aussi j'ai fouillé dans l'histoire, et je me suis convaincu que tous les peuples conquérants sont tombés dans la servitude. Je crains bien le même sort pour vous. Je l'avoue, j'aime la France, c'est le plus beau pays que j'aie parcouru. Les Français, d'ailleurs, sont véritablement braves, bons, hospitaliers. Ce sont d'honnêtes gens, j'ai beaucoup à m'en louer.»⁴

Pour Vialla, la relation avec le peuple monténégrin est de fait paradoxale et ambiguë: la proximité des combats, le sens de la défense du bonheur (Vialla évoque à plusieurs reprises la France issue de la Révolution menacée

³ Op. cit liv. I, p. 2; N.B.: toutes les citations du livre de Vialla dans cet exposé sont données en traduction de Mme Marija ADZIC.

⁴ Ibid liv. I, pp. 137-138

par l'Europe coalisée et défendant, elle aussi, son bonheur) vont de pair avec une absolue différence en matière de foi et d'amour de la guerre, de sens de l'art et de la civilisation. Il s'attache à souligner que la singularité de son point de vue d'écrivain voyageur, objectif premier de son entreprise scripturale, relève incontestablement de l'histoire militaire:

«Dans le plan que je me suis proposé, j'ai voulu assigner les différentes causes qui ont donné de l'importance au peuple Monténégrin dans nos relations. J'ai voulu révéler l'influence que son voisinage avait eue sur nos mouvements militaires dans la Dalmatie et l'Albanie occidentale, les avantages que nous pouvions retirer de nos liaisons avec lui, ainsi que les moyens d'y parvenir.»⁵

La France napoléonienne a évité l'affrontement avec le Monténégro. Ou plutôt l'a réduit à quelques coûteux combats aux confins de Raguse. La dynamique de ces opérations dont les Monténégrins ont eu l'initiative est révélatrice de leur singularité militaire et au-delà, morale: attaque inopinée, violence et dévastation, incapacité de faire face à une armée ordonnée, dispersion et retrait dans le désordre.

«A l'approche des colonnes françaises, vers Castel Nuovo, dix mille Monténégrins, joints aux troupes russes qui débarquèrent sur les rives de la Saturina (torrent qui sépare l'état de Raguse des possessions turques), tombèrent inopinément sur notre armée, la surprirent par des mouvements brusques et imprévus, hors des règles de la tactique militaire; portèrent ainsi le désordre dans nos rangs, et nous forcèrent à la retraite jusqu'à Raguse, où ils entrèrent pêle-mêle avec nos soldats. Ils s'emparèrent en un instant de cette ville, ravagèrent son territoire, imposèrent des contributions, dévastèrent Ragusa-Vechia, et brûlèrent Santa-Croce, plus connue sous le nom de Gravosa, ou port de Raguse.»⁶

Et la mission de Vialla a précisément illustré ou même permis cette esquivе salutaire pour la France napoléonienne, épuisée par la résistance des guérillas espagnoles et bientôt saignée à blanc dans le terrible hiver russe de 1812. Les conseils d'une invasion, conseils *«d'une folle imprudence»* n'ont fort heureusement pas été entendus. Les regrets de Vialla cependant demeurèrent: le Monténégro a bien été pour la France une occasion ratée. Une alliance monténégrine était possible et eût été bénéfique:

«Tandis que les aigles françaises planaient encore sur le golfe de Cattaro, cinq à six époques de notre histoire militaire ont offert l'occasion d'unir la fortune de ce peuple à la nôtre, malgré sa propension vers la Russie, malgré même les actes publics qui en liaient le chef à cette puissance. C'était

⁵ Ibid liv. I, *Au lecteur*, pp. V-VI

⁶ Ibid liv. I, pp. 3-4

*surtout dans le moment où le nom français, parvenu à l'apogée de sa gloire, déterminait, avec le respect de l'Europe, le vœu des peuples.»*⁷

Et Vialla d'énumérer les tactiques de séduction qui eussent été efficaces: avantages offerts à l'ambition du prince évêque, efforts de propagande auprès du peuple, présents à «*l'Eglise grecque*», respect pour ses rites. Vialla évoque aussi les écueils qui eussent probablement mis en échec l'alliance – irrespect notoire et caractère incontrôlable des troupes italiennes de l'armée impériale...

Mais les regrets de Vialla de Sommières sont en fait plus amples. Il déplore en effet la stratégie napoléonienne d'attaque de la Russie par le Nord. Une attaque par le Sud, avec pour appui une Grèce libérée du joug turc eût constitué une voie militaire infiniment plus sûre et plus juste. Et la France eût été fidèle à ses idéaux révolutionnaires, en précipitant la destruction des deux empires despotiques, l'empire ottoman musulman et l'empire russe orthodoxe:

*«Combien de droits n'avions-nous pas à revendiquer? Tous les anti-ques privilèges de ces importantes contrées! Combien de prétentions justifiaient cette heureuse conquête! Notre voisinage de ces riches provinces, le sang de nos enfants, celui des Vénitiens, des Dalmates, fumant encore dans la vallée de Spina longa, dans les champs de Lépante et de la Canée, après en avoir défendu les citadelles avec tant de courage; tous ne léguaient-ils pas leurs titres aux généreux vainqueurs d'Arcole, de Fleurus, d'Austerlitz, d'Iéna, de Wagram et des Pyramides?»*⁸

Et Vialla, pacifiste voltairien de rêver d'armées de la liberté s'élançant vers l'Asie, tranchant «*le nœud gordien*» anglais en Inde... Mais intervient la corruption et le complot de la perfide Albion qui a su égarer un Napoléon «*despotecrédule*». Egarer: lui faire prendre la mauvaise route, la route fatale de Moscou...

Que reste-t-il en 1820, au temps de la publication du Voyage, de ce rêve d'entraîner le Monténégro sur les chemins enthousiasmants de la liberté et du progrès? En 1820, Vialla de Sommières exalte la monarchie restaurée en France:

*«Console-toi, patrie des grands hommes. A l'ombre de la légitimité, tu peux renaître au bonheur. Une famille antique et sacrée vient reprendre sa place, elle peut reproduire un Henri IV, et retrouver un Sully.»*⁹

Mais Vialla dénonce «*les attentats faits aux droits du peuple*», exalte l'inexorable victoire du respect de ces droits, célèbre la Charte, pourfend les ultramontains et leurs vains efforts pour ramener les Français à l'obscuran-

⁷ Ibid liv. II, p. 381

⁸ Ibid liv. II, p. 386-387

⁹ Ibid liv. II, p. 394

tisme... Vialla prend acte des retards, des digressions, des parenthèses – il n'évoque toutefois jamais la Terreur jacobine. Envers et contre tout, le progrès l'emporte et l'emportera. Il y a là une foi philosophique que rien ne semble en mesure d'éroder. Et dans la perspective tout à fait envisageable d'une libération de la Grèce, le Monténégro retrouve bien évidemment toute sa place.

«Les seuls Monténégrins, indomptables sur leurs rocs escarpés, n'ont pu être soumis. Ils ont fait sentir avec vigueur au pacha d'Albanie, au fameux Ali de Janina, qu'il perdrait son temps près d'eux. La scène est, dit-on, près de changer. Si les projets de cet heureux rebelle prennent quelque consistance, un nouvel Etat peut s'élever en Europe. La Grèce peut renaître de ses cendres; si, comme on l'assure, ce fier pacha s'est décidé à abjurer la religion de Mahomet; et surtout s'il se confirme que les quatre gouverneurs des pachaliks voisins, qui avaient ordre de le soumettre, loin d'obéir aux intentions du grand seigneur, se sont unis à l'entrepreneur Ali, et marchent avec lui sur Constantinople à la tête de quatre-vingt mille combattants: ainsi qu'on en lit la nouvelle récente dans les papiers publics (Constitutionnel du 17 juin 1820), alors de nouveaux événements occuperont la scène du monde; alors on pourra voir surgir de ces montagnes des hommes dignes de leurs fameux ancêtres, les Hercules, les Patrocles, les Pyrrhus.»¹⁰

L'histoire récente du Monténégro ne constitue pas seulement le démenti des dénonciations voltairiennes du fanatisme religieux, mais elle contredit également les «*principes*» inspirateurs de la Révolution française. En un sens, après l'expérience napoléonienne, ce dernier démenti n'a peut-être rien d'inattendu. Le Monténégro constitue bien aussi en ce sens une épreuve: homme des Lumières et de la Révolution, militaire des guerres révolutionnaires et impériales, Vialla de Sommières fait le constat de la résistance d'une réalité étrangère, différente. Usurpation, despotisme et fanatisme religieux ont pour horizon l'indépendance et la liberté d'un peuple et s'inscrivent, si paradoxal que cela puisse paraître, dans la marche de l'humanité sur la voie du progrès. Ce qu'ont aussi prouvé à leur manière les résistances espagnoles et russes aux conquêtes napoléoniennes. Les grands moniteurs des peuples, tels que Napoléon ou Alexandre, s'ils négligent les irrédentismes des nations dans leurs entreprises de conquête, s'érigent en despotes sanguinaires et ne peuvent constituer qu'un frein majeur du progrès humain. En ce sens, la dénonciation voltairienne de la guerre retrouve toute sa valeur:

«Prendre du pays, dévaster des régions entières, s'emparer de provinces, et les accumuler sous sa puissance les unes après les autres, sans but motivé, sans provocation suffisante, sans bien réel pour l'humanité, est

¹⁰ Ibid liv. II, p. 363-364

*l'action d'un fou, pour ne pas dire plus; c'est la démence d'un Alexandre, qui veut conquérir les Indes, la Chine, le monde entier. C'est ce qu'on a eu grande raison de reprocher à Napoléon, qui certes eût mieux fait de rester tranquillement en France, et de réparer nos malheurs, plutôt que d'aller guerroyer en Espagne et en Russie. Or, c'est ce que l'on eût été bien en droit de condamner, si, n'écoutant qu'une folle imprudence, on eût voulu tenter l'inutile conquête des rochers du Monténégro.»*¹¹

Les choix géopolitiques du Monténégro – l'appui sans partage sur l'empire russe pratiquement proclamé tuteur et suzerain – s'inscrivent, selon Vialla, dans une même logique à la fois naturelle et artificieuse et par là même terriblement efficace contre les menaces ottomanes, puis françaises:

*«Attachés par leur religion au rite grec, il était naturel qu'ils se tournassent de préférence vers le souverain qui pouvait le mieux les protéger, à raison de la même croyance, et dont ils n'avaient rien à redouter, vu l'éloignement de sa cour (Pétersbourg).»*¹²

Le Vladika actuel a démontré en fait sa profonde intelligence historique en faisant preuve d'une fidélité instructive et réfléchie à ses grands ancêtres. Vainqueur d'Ali pacha de Janina, maître d'œuvre et protecteur de l'indépendance de sa nation, Pierre I Petrovich est bien le Scanderbeg des temps modernes. Aux lendemains du siècle voltairien, et pour Vialla voltairien lui-même, le prince évêque a administré une grande leçon à l'Europe.

*«L'histoire que je vais retracer rapidement, va montrer avec évidence que ni l'appareil fâcheux, ni les titres, ni la renommée, ni les menaces des tyrans, ni le nombre de leurs esclaves, ne sont pas de solides garants de leurs entreprises. Une peuplade, qui ne compte que sur elle-même, mais au moins qui compte sur tous les braves qui la composent, ose tout pour son indépendance. Rien ne coûte à l'homme qui ne sent le prix de l'existence que dans l'exercice de sa liberté naturelle, que dans la jouissance de sa liberté civile, dans la défense de ses droits politiques, de sa religion et des usages nationaux.»*¹³

Il importe enfin de faire le pari du progrès dans la modération. Et ce pari doit valoir pour le Monténégro lui-même engagé, par son attachement indéfectible à la liberté, sur la voie du progrès. En ce sens l'œuvre monumentale de Vialla de Sommières est bien fondatrice d'un imaginaire paradoxal du Monténégro. Plus peut-être qu'elle ne l'est d'un imaginaire du Monténégro lui-même.

¹¹ Ibid liv. II, p. 379

¹² Ibid liv. II, p. 9

¹³ Ibid liv. II, p. 147

Dr Dragan BOGOJEVIĆ

MONTENEGRO IN THE TRAVEL MEMOIRS
OF VIALA DE SOMIER

Summary

The text provides a brief summary of the travel memoirs of French colonel Viala de Somier about Montenegro. Author analyzes Somier's remarks about Montenegro from the aspect of French attitude towards this country by illustrating the most interesting parts of the travel memoirs which closely determine the literary intentions of the writer.

KEY WORDS: *France, Montenegro, Viala de Somier, travel memoirs*

Др Драган БОГОЈЕВИЋ*

ЦРНА ГОРА У ПУТОПИСИМА ВИАЛЕ ДЕ СОМИЈЕРА

Наполеонова освајања и откриће
једне потпуно непознате земље¹

Виала де Сомијер, пуковник у Наполеоновој војсци и заповједник друге дивизије Илирске армије у Рагузи данашњем Дубровнику од 1807. до 1813. године, објавио је 1820. године дјело које је у цјелини посвећено Црној Гори. Као што се може видјети из поднаслова, Виала инсистира на неизрецивом карактеру једног путовања које практично има вриједност открића: *«Историјско и политичко путовање у Црну Гору, које садржи поријекло Црногораца, аутохтоног или старосједлачког, веома мало познатог народа...»*² Виала де Сомијер располаже многобројним аргументима који његово путовање кроз Црну Гору представљају као књигу која утемељује настанак једног новог географског и антрополошког субјекта.

Очигледно је да прича о посебности Црне Горе и њеног народа почива на стереотипима које су путописци изгледа готово систематски преносили током читавог XIX вијека: Црногорци су ратнички народ који је понаша изворно војнички, јер је у потпуности срастао са окружењем, народ који се вјековима одгајао на одређеном политичко-религиозном моделу готово имуном на савременост, народ горштакчи, суров, привржен патријархалним обичајима и вриједностима, народ који умије да се радује и безазлено игра, иако су му на првом мјесту част и вјера.

* Autor je docent na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, Francuski jezik i književnost

¹ Ovaj rad je napisan prema knjizi *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru Viale de Somijera*, 1820. Rad je istovremeno dio doktorske disertacije *Mašta i zbilja o Crnoj Gori u putopisnoj literaturi XIX i početkom XX vijeka*, koju je Dragan Bogojević odbranio 2005. na Univerzitetu Francois Rable u Turu. Mentor je bio prof. Žan- Žak Taten Gurije.

² Knj I, preambula

Виала сматра да управо захваљујући Наполеоновим освајањима далматинске обале долазимо до парадоксалног открића једног непознатог и опасног хода Царства у настајању и успостављању:

«Када су се Французи, ношени слободарским духом и увучени у несрећна освајања, приближили Херцег Новом у Илирији, а одатле которском заливу с намјером да овим далеким ратним походима обезбиједе цјелокупност својих територија, по први пут се почело говорити о црногорском народу нешто јасније, али не и одређеније него у дотадашњим малобројним сумњивим записима.»³

Виала де Сомијер радо исказује критичан став према Наполеоновим ратовима. Та критика ни у ком случају није инспирисана политичким чином поновног успостављања Рестаурације у Француској. Виала се чак упушта у разговор са једним старим Црногорцем, бившим војником, *«који је дуго служио у Русији»*, који изгледом подсећа на патријарха или мудрог филозофа, и преноси његов критички однос према Наполеоновим освајањима:

«- Ви се, господо Французи, изгледа никада нећете заустави - рекао ми је када се заборавио на тренутак. - У својим рукама држите судбину Европе, а прича се да ће вас даљи циљеви ускоро одвести у крајност. Пазите се. Ко обујми сувише, лоше стеже.

- Наши једини циљ је - одговорио сам му, да осигурамо слободу земље. Морам да ратујемо, јер нама објављују рат.

- Није то тако, ви га објављујете цијеломе свијету.

- Слабо познајете мој народ - наставио сам.- Ми попуштамо пред немилот потребом да зауставимо бијес непријатеља слободне Француске.

Овај чудни старац није се дао побиједити. Одмахнуо је главом и наставио овим ријечима:

- Мада сам горштак, много сам путовао. Чепркао сам понекад и по историји и увјерио сам се да је поробљен сваки онај народ који је желео да осваја. Плашим се да и ви не доживите исту судбину. Признајем, ја волим Француску; то је најљепша земља коју сам видио Усталом, Французи су заиста храбри, добри и гостољубиви. То су поштени људи и ја имам много разлога да их фалим.»⁴

Веза са црногорским народом за Виалу представља парадоксалан и двосмислен однос: блиско му је осјећање непосредне близине борбе и свијест о одбрани сопствене среће (Он у више наврата подсећа на ситуацију у Француској после револуције, када јој пријети опасност од здружених европских снага, када је и она морала да одбрани сопствену

³ Књ. I, 11; N.B: svi citati korišćeni u ovom radu su dati u prevodu Marije Adžić.

⁴ Ibid, knj. I, 74

срећу). Истовремено, апсолутно се разликује од Црногораца по питању вјере, љубави према рату, смислу за умјетност и цивилизацију. Он настоји да објасни да посебност његовог гледишта путописца, првог циља његовог сликовитог подухвата, проистиче непобитно из војничких побуда:

«Имао сам за циљ да утврдим који су све то разлози због којих је црногорски народ значајан за наше односе. Желио сам да откријем колико је њихова близина утицала на наша војничка кретања у Далмацији и западној Албанији, какву би корист могли извући из односа са њима, као и на који би начин могли до њих доћи.»⁵

Наполеонова Француска је избјегла отворени сукоб са Црном Гором. Или можемо рећи да се он свео на неколико не баш исплативих битака у близини границе са Дубровником. Динамика војних операција покренутих од стране Црногораца открива посебност војничког приступа и, још више, моралног: неочекиван напад, насиље, рушење, немогућност супростављања организованој војсци, разлаз и повлачење у неред:

«Када су се колоне француске војске приближиле Херцег Новом, десет хиљада Црногораца, заједно са руским трупама које су се искрцале на обале Суторине (поток који дијели дубровачку од турске територије), сручило се на нашу војску, жестоко мимо свих војничких правила. Унијели су пометњу у наше редове и приморали нас да се повучемо до Дубровника у који су ушли помијешани са нашим војницима. Град су за час заузели, уништили га, ударили порезе, опустошили Рагузу Векију и попалили Санта Кроће, дубровачку луку познатију под именом Грузж.»⁶

Виалина мисија управо илуструје или чак омогућава спасоносно избављење за Наполеонову Француску, изнурену отпором шпанске гериле и, убрзо након тога, потпуно исцрпљену у ужасној руској зими 1812. године. На срећу, нису остварене замисли о инвазији на Црну Гору, што би представљало “непромишљену лудост”. Виала ипак изражава жал: Црна Гора је пропуштена прилика за Француску. Савезништво са Црном Гором је било могуће и корисно остварити:

«За ових пет-шест година наше војне историје, док су се француске заставе још вијориле над которским заливом, пружила нам се прилика да судбину овог народа вежемо за нашу, упркос његовој наклоности ка Русији, па чак и упркос званичним актима који њиховог владара везују за ову силу. Посебно онда када је Француска, на врхунцу славе, уз сво поштовање Европе, одлучивала о жељама народа.»⁷

Виала набраја тактике завођења које су могле дати резултата: повластице које би потхрањивале амбицију владике Петра I, вршење про-

⁵ Ibid, knj. I, *Čitaocu*, 7.

⁶ Ibid, liv. I, 12.

⁷ Ibid, knj. II, 369.

паганде у народу, поклони «Грчкој цркви», поштовање њених ритуала. Виала подсећа такође на опасност која би вјероватно угрозила савезништво: општепознато непоштовање и немогућност контроле над италијанским трупима у царској армији

Много је ширег значења Виалин жал. Он заправо жали за Наполеоновом стратегијом напада на Русију са сјевера. Напад са југа, са Грчком ослобођеном османског јарма, био би далеко сигурнији и бољи поход. Француска би тако остала вјерна својим револуционарним идеалима, убрзавајући крај два деспотска режима: османског муслиманског царства и руског православног царства:

«Колико права је требало да захтијевамо? Све оне старе привилегије ових моћних области! Колико је жеља оправдало ово срећно освајање! Близина богатих крајева, крв наше дјеце, Млечана и Далматинаца, која још тече долином Спинелонга, пољима Лепанта и Канеје, проливена приликом храбре одбране утврђења. Зар сви нијесу оставили своја племенитим побједницима Арцоле, Флериса, Аустерлица, Јене, Ваграма и Пирамида?»⁸

Виала, попут волтеријанског мировњака сања о освајању слободе идући према Азији, размрсујући енглески «Гордијев чвор» у Индији... Али, поквареност и завјера лукавог Албиона, успијевају да заведу Наполеона, «лаковјерног деспота», односно наведу га да крене лошим путем, фаталним путем ка Москви...

Шта је преостало од сна да се Црна Гора уведе на заводљиви пут слободе и напретка те 1820. године када Виала објављује своје *Путовање*? Те 1820. године Виала поздравља успостављање монархије у Француској.

«Утјеши се, постојбино славних људи. Под окриљем законитости, ти можеш поново да будеш срећна. Једна стара и света породица враћа се тамо гдје јој је мјесто, она је у стању да да једног новог Анрија IV и да поново нађе једног Силија.»⁹

Али Виала оптужује «нападе на права народа», усхићено говори о непобитној побједи поштовања тих права, слави Повељу, одбацује ултрамонтанске тенденције и њихове изалудне напоре да Француску врате у доба мрачњаштва... Виала наводи многе дигресије, заграде, заостатке ипак, никада не помиње јакобински терор. Упркос свему, напредак односи превагу и побједиће. Као да постоји одређена филозофска вјера коју ништа не може да помути. У извјесној перспективи ослобађања Грчке, Црна Гора, сасвим сигурно, налази своје мјесто.

«Једино Црногорци, неукротиви у својим врлетима, нијесу дозволити да их покоре. Смјело су показали албанском паши, чувеном Али-па-

⁸ Ibid, knj. II, 371.

⁹ Ibid, knj. II, 374.

*ши од Јањине, да ће са њима само изгубити вријеме. Прича се да је све спремио за промјену. Ако се планови овог срећног бунтовника остваре, у Европи би могла да настане једна нова држава. Грчка може да васкрсне из пепела. Нови догађаји ће ступити на свјетску позорницу ако је, као што неки тврде, одважни паша одлучио да се одрекне мухамеданства, а поготово ако се потврди вијест који је донио *Constitutionnel*, од 7. јуна 1820. године, и која каже да су се управитељи четири сусједна пашалука, умјесто да подрже планове великог везира, покоре пашу, као што им је било наређено, њему прикључили и на челу 80000 војника кренули на Цариград. Тада ће из ових брда искрснути неки нови људи, достојни својих славних предака - Херакле, Патрокло, Пир.»¹⁰*

Историја Црне Горе не представља само демантиј Волтерових оптужби на рачун религиозног фанатизма, већ такође противурјечи «принципима» који су инспирисали Француску револуцију. У неку руку, након искуства са Наполеоном, ова посљедња противурјечност није уопште неочекивана. Црна Гора представља такође доказ: човјек Просвјетитељства и Револуције, војник револуције и империје, Виала де Сомијер свједочи о једном отпору необичне и различите реалности. Узурпација, деспотизам и религиозни фанатизам воде ка независности и слободи једног народа и потпадају, ма како парадоксално то изгледало, под ход хуманизма на путу напретка. Шпански и руски отпор Наполеоновим освајањима могу се сматрати као доказ овим тврдњама. Велики народни трибуни, као што су Александар и Наполеон, уколико занемаре отпор народа које настоје да покоре, постају крволочни деспоти и главни кочничари људског напретка. У том смислу, волтеријанска критика рата потпуно проналази своје оправдање:

«Безумни је акт, најблаже речено, освајати земље, пустошити области, заузимати провинције и потчињавати их, једну за другом, без оправданог разлога и изазова и уколико то не представља добро за човјечанство. То је непромишљеност једног Александра који жели да освоји Индију, Кину, цио свијет. То се, с пуним правом, замјерало и Наполеону који би боље учинио да је мирно остао у Француској и ублажио нашу несрећу, него што је ишао да ратује у Шпанији и Русији. Дакле, имали би право да осудимо оне који би, руковођени неразборитошћу, покушали узалудно освајање црногорских гудура»¹¹

Геополитички избор Црне Горе - ослањање без поговора на руско царство које је практично било њен тотор и сизерен - проистиче, према Виали, због исте, истовремено природне и извјештачене, логике која дјелује и на отоманске, а потом и француске пријетње:

¹⁰ Ibid, knj. II, 361.

¹¹ Ibid, knj. II, 368.

*«Како су били православне вјероисповијести, било је природно да се рађе окрену оном суверену који је био у стању да их боље штити, из истих увјерења, и којега се, с обзиром да је био веома далеко, нијесу морали плашити (Петроград)».*¹²

Црногорски владика исказао је исконско историјско памћење доказујући да посједује промишљено и истински поучно расуђивање као његови преци. Побједник над Алипашом из Јањине, организатор и заштитник независности свог народа, Петар I Петровић је Скендер-бег модерних времена. У предворју вијека Волтера, владика је подарио, Виали, који је и сам поштовалац Волтера, и Европи једну велику лекцију.

*«Догађај који ћу укратко да испричам јасно ће показати да ни богатство, ни титуле, ни реноме, ни пријетња тирана и број њихових робова нијесу чврста гаранција за успјехе. Један народ који се ослања само на сопствене снаге, али рачунајући на све своје честите припаднике, предузеће све да би обезбиједио своју независност. Ништа тешко не пада човјеку који своју егзистенцију цијени кроз природом дану слободу, уживање у грађанској слободи, одбрану својих политичких права, вјере и народних обичаја.»*¹³

Важно је, најзад, и треба се кладити на умјерени напредак. Та опклада мора важити и за Црну Гору која је и сама ангажована, својом непобитном оданошћу према слободи, на пут напретка. У том смислу, монументално дјело Виале де Сомијера је утемељење једне парадоксалне представе о Црној Гори. Више, можда, него што је то представа Црне Горе о себи самој.

Dr Dragan BOGOJEVIĆ

MONTENEGRO IN THE TRAVEL MEMOIRS OF VIALA DE SOMIER

Summary

The text provides a brief summary of the travel memoirs of French colonel Viala de Somier about Montenegro. Author analyzes Somier's remarks about Montenegro from the aspect of French attitude towards this country by illustrating the most interesting parts of the travel memoirs which closely determine the literary intentions of the writer.

KEY WORDS: *France, Montenegro, Viala de Somier, travel memoirs*

¹² Ibid, liv. II, 202.

¹³ Ibid, knj. II, 267.

Mr Slavko BURZANOVIĆ*

L'OEUVRE DE VIALLA DE SOMMIÈRES-UNE SOURCE POUR L'HISTOIRE DU MONTÉNÉGRO**

La France napoléonienne pouvait voir les Monténégrins comme adversaires ou bien comme alliés possibles, en tout cas, elle avait l'intérêt à bien les connaître. Les informations les plus intéressantes furent celles qui concernaient le nombre d'habitants, en particulier de soldats, puis les informations sur les ressources économiques du pays, ainsi que la situation politique et l'administration. Etant donné la possibilité d'une campagne militaire contre le Monténégro, il était important de connaître les voies de communication du pays et de disposer des cartes topographiques correspondantes.

Jacques Louis Vialla de Sommières (1764-1849), colonel français, commandant militaire dans les Bouches de Kotor, devait être bien renseigné sur le Monténégro par la nature même de son poste et sa proximité avec ce pays. Il a passé six ans à occuper plusieurs postes dans les Bouches: au début de 1808, officier capable et expérimenté, il est nommé commandant de Castelnuovo (Herceg-Novi). Il exerce provisoirement la même fonction à Kotor, dont il est commandant par interim en 1810. A partir du printemps 1811, il occupe le poste de gouverneur de la Province de Kotor pour être nommé plus tard chef d'état-major de la 2ème division de l'armée d'Illyrie à Dubrovnik.¹

Le 10 novembre 1810, accompagné d'un seul soldat, ce qui est inhabituel pour un officier de son rang, Vialla de Sommières se lance dans l'aventure d'un voyage au Monténégro qui va durer presque un mois. Le but de son voyage était de mieux connaître le pays.² Vialla est chaleureusement

* Chercheur sénior.

** Version française de Jasmina Nikčević

¹ Pour plus de détails sur sa biographie voir : Danilo Lekić, *Francuzi o Crnoj Gori u XIX vijeku* (Les Français sur le Monténégro au XIX siècle), Bar 1985; http://fr.wikipedia.org/wiki/Jacques_Louis_Vialla.

² Vialla ne révèle pas la date de son retour à Kotor. Il dit qu'un peu après son retour, un conflit

accueilli par les représentants des autorités, aussi bien que par la population. Bien protégé par une suite armée composée de guerriers d'élite monténégrins, il a traversé le territoire du Vieux Monténégro englobant les régions de Katunska, Ljesanska, Rijecka et Crmnicka. C'est à Katunska qu'il a séjourné le plus longtemps et à Crmnicka, qu'il n'a fait que traverser en empruntant la route Crmnica - Stanjevići - Mirac – Kotor, qu'il est resté le moins longtemps. Njegusi et Cetinje, sièges des deux des hommes les plus puissants du Monténégro: le gouverneur Vuk Radonjic et le métropolitain Pierre I Petrovic Njegos³, suscitèrent particulièrement l'intérêt de Vialla. Les monastères de Cetinje, d'Ostrog et de Stanjevici, centres spirituels et politiques, représentaient aussi des destinations importantes de l'itinéraire de Vialla. A l'occasion de sa visite au monastère d'Ostrog, il a dû rencontrer les habitants de Brda (Montagne), mais nous ne croyons pas, à l'exception de Bjelopavlici, qu'il ait visité cette région.⁴ Vialla a enrichi de recherches ultérieures les données collectées en 1810. Les notes que Vialla prenait au Monténégro furent volontairement concises car il ne voulait pas susciter la suspicion de ses hôtes. Avant la publication, il fallait y mettre de l'ordre et Vialla se mit au travail. Une année et demie après, il reçut la demande officielle du général Gauthier, datée du 25 mars 1812 qui exigeait des renseignements sur le Monténégro étant donné qu'un conflit armé y était possible. Vialla fut, sans aucun doute, à la hauteur de la tâche. Bien que dévoué aux intérêts de la France, il était plein de respect pour le Monténégro et favorable aux bonnes relations entre les deux pays. Vialla commença à rédiger son manuscrit à partir de 1813, mais ne s'y consacra pleinement qu'après 1815, à la fin des guerres et à son retour en France. L'ouvrage est finalement publié à Paris en 1820 sous le titre de *Voyage historique et politique au Monténégro*, en deux volumes. Peu après, les extraits de son ouvrage furent traduits en allemand. Pendant plusieurs

entre Monténégrins et Turcs a eu lieu: les Turcs auraient attaqué le territoire limitrophe et tué quelques hommes de Piperi. Le conflit eut lieu début janvier 1811, voir: Dušan Lekić, *Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša (1784 -1830)* (La politique extérieure de Pierre I Petrovic Njegos), Cetinje 1950, 257.

³ Un an avant le voyage de Vialla au Monténégro, le Prince-évêque a résolument refusé que le colonel français ait son représentant à Cetinje. Vialla est le premier Français qui a, depuis, séjourné un certain temps au Monténégro. On pourrait en conclure que Vialla accomplissait certaines missions prévues pour le consul refusé. Un journal anglais de Malte a écrit sur la mission politique de Vialla, mais celui-ci réfute les arguments du journal dans son ouvrage.

⁴ Vialla affirme qu'il a rendu visite au monastère de la Moraca; on peut en douter pour plusieurs raisons. Tout d'abord, il n'a laissé aucune trace écrite de son voyage dans cette région: il n'a pas non plus décrit un des plus beaux monastères du Monténégro, un véritable bijou; le peu qu'il en dit est inexact et confus. Sans doute, Vialla a dû confondre l'histoire de l'influence du culte de Notre Dame de Laurette sur la fondation du monastère de Cetinje avec celle de la Moraca.

décennies, l'ouvrage de Vialla représenta une source incontournable pour la plupart des étrangers qui écrivaient sur le Monténégro.⁵ Le Prince-évêque Pierre II Petrovic Njegos fut l'un des premiers à saluer l'importance de l'oeuvre de Vialla, en tant que source historique pour le Monténégro.⁶

L'importance de l'ouvrage *Voyage historique et politique au Monténégro* est d'autant plus grande qu'à l'époque, au Monténégro, l'administration d'Etat était peu développée et que, par conséquent, il y avait peu de documents écrits qui auraient pu servir de sources historiques aux générations futures, surtout pour ce qui n'était pas du domaine politique.

L'ouvrage de Vialla n'est publié pour la première fois en monténégrin qu'en 1995, mais sans chapitre de critique. Cependant, quand on lit attentivement *Voyage historique et politique au Monténégro*, on constate de nombreuses imprécisions, erreurs, voire mystifications.⁷

La partie de l'ouvrage de Vialla qui parle de l'histoire du Monténégro est sujette à caution plus que les autres chapitres. Le bref aperçu historique au début du livre est particulièrement rempli d'erreurs.⁸ Dans le second tome, les chapitres X, XIV, et XV sont consacrés aux personnages historiques Ali-pacha de Janina et Skanderberg qui ont peu ou rien à voir avec l'histoire du Monténégro, surtout pas de la façon dont Vialla interprète les événements. Le fait qu'il parle longuement de l'expédition d'Ali-pacha contre le Monténégro - événement qui n'a jamais eu lieu - prouve que sa connaissance de l'histoire laisse à désirer. C'est d'autant plus étonnant qu'Ali-pacha est contemporain de Vialla et que les Français avaient certains projets avec lui.

L'ouvrage de Vialla représente pourtant une source historique digne de confiance quand il témoigne des événements auxquels il a pris part ou assisté. Les événements importants auxquels il participe sont : l'accord franco-monténégrin de Lastva (1810) et la rencontre à Mirac (1812). On pourrait dire que ces deux événements encadrent en quelque sorte une période de paix relative entre les deux voisins. L'objectif de la première rencontre de Mirac et de l'accord de Lastva fut la bonne volonté des deux parties pour régler les conflits du passé, pour résoudre les différends et ainsi établir des

⁵ Pouqueville F.C. H. L., *Voyage de la Grèce*, Paris 1826.

Robert Cyprien, *Les Slaves de Turquie*, Paris 1844.

⁶

⁷ Parmi les critiques de Vialla on compte d'abord Milos Popovic en 1847, puis Jovan Erdeljanovic qui, lui, refuse toute valeur, alors que Pavle Rovinski se demande si Vialla a réellement visité le Monténégro. Voir – Andrija Lainović, *Tri Francuza o Crnoj Gori, Viala, Delari, Lenorman*, Cetinje 1949 (Trois Français sur le Monténégro, Vialla, Delarue, Lenormand) 6.

⁸ Vialla parle d'un empire slave au VIème siècle dont le centre est la Dioclée! Plus loin il écrit qu'un Balsic, fuyant devant les Vénitiens, s'est réfugié chez le fils du prince Lazar en Russie! De toute évidence, il confond la Russie avec la Rascie (Serbie). D'après lui, les Turcs ont chassé les Crnojevici du Monténégro en 1488 etc.

relations stables entre les Bouches de Kotor et le Monténégro. La seconde rencontre fut un effort pour sauvegarder la paix à la veille du nouveau conflit qui allait enflammer l'Europe. Du côté monténégrin, Pierre Ier Petrovic Njegos fut présent aux deux rencontres, alors que la France fut représentée par le général Bertrand, le comte de Sivrais, Luigi Pauluzzi et le colonel Vialla qui a également assisté à la rencontre de Mirac à laquelle il accompagnait le général Gauthier.

Vialla a publié dans son *Voyage historique et politique au Monténégro* des textes de plusieurs événements auxquels il avait assisté, mais les historiens ont démontré qu'il y avait des erreurs. Il y a longtemps que Dusan Vuksan, en comparant la version de Vialla avec les documents conservés dans les archives de Cetinje, a constaté des différences importantes. De toute évidence, Vialla citait ces textes de mémoire, ce qui explique pourquoi ils diffèrent des documents originaux.⁹

Les connaissances de Vialla sur la géographie du Monténégro laissent à désirer, surtout quand il s'agit d'hydrologie.¹⁰ Vialla est également l'auteur d'une carte géographique pour laquelle Giuseppe Valentinelli, dans sa bibliographie bien connue consacrée à la Dalmatie et au Monténégro, publiée en 1855, dit qu'elle était superficielle et complètement fautive.¹¹

On cite souvent, en la trouvant particulièrement intéressante, la partie de l'ouvrage de Vialla où celui-ci parle du recensement qui fut, d'après lui, publié au Monténégro en 1812 et qu'il avait trouvé, prétendait-il, dans les archives communales. Il s'agit là, bien sûr, d'une mystification typique, dont le but est d'impressionner le lecteur par la solidité de la recherche. La vérité est, qu'à l'époque, les données de cette sorte n'existaient pas au Monténégro qui n'avait pas d'administration locale et ne voyait ni la nécessité d'un recensement, ni celle de données statistiques. Pour jouer un rôle militaire et politique qui dépassait leurs capacités réelles, les dirigeants monténégrins refusaient de rendre publiques les données démographiques réelles. Jusqu'au début du XXe siècle, il est courant d'augmenter le nombre d'habitants et de soldats dans les statistiques. Dans son livre, Vialla prétend qu'au Monténégro, sur

⁹ D. Vuksan, *Crna Gora u 1809. i 1810. godini* (Le Monténégro en 1809 et en 1810), Zapisi, god. XII, knj. XXII, 6 (1939), 320-333; D. Vuksan, *Crna Gora u 1812. godini* (Le Monténégro en 1812), Zapisi, god. XI, knj. XX, 1 (1938), 1-11.

¹⁰ Pour la rivière Sitnica, Vialla prétend qu'elle se jette dans la Moraca en délimitant Katunska et Rijecka nahije, qu'elle est constituée de deux ruisseaux dont le confluent se trouve près du village de Bigor et qu'elle passe à côté du monastère Saint Basile!!! D'après lui, la rivière Susica se jette dans la Moraca et la rivière Zeta est la Porija! En plus, les itinéraires de Vialla nous semblent peu logiques, mais c'est peut-être à cause de ses guides monténégrins qui, se doutant du but du voyage de Vialla, évitaient probablement les plus courtes et les meilleures communications.

¹¹ Giuseppe Valentinelli, *Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria 1855.

une superficie de 418 lieux carrés, dans 126 localités avec 6075 foyers, on a recensé 13 292 personnes pouvant porter les armes, soit un quart de la population totale de 53 168 habitants, militaires et civils. Vialla ajoute qu'il a complété ledit "recensement" par ses propres notes, pour le comparer ensuite avec les données fournies par le maréchal Matutinovic et le consul français de Kotor Decarnot et finit par constater la coïncidence entre les sources.¹² Jovan Erdeljanovic a tort de croire que Vialla utilise de Marijan Bolica les données sur le recensement de 1614. Très probablement, Matutinovic ou un anonyme, en l'absence de données plus récentes, utilise Bolica. La conséquence en est une image anachronique du Monténégro présenté comme une société tribale à partir de données datant de deux siècles auparavant. C'est la seule façon d'expliquer pourquoi la région de Ljesanska, une des plus petites et des plus pauvres du Monténégro, est présentée comme la partie la plus peuplée et la plus puissante du pays.

En présentant les divers aspects de la vie du peuple monténégrin, Vialla parle aussi de la vie musicale. Il a laissé des illustrations de la fête populaire, avec des danses, des chants et de la musique. Un instrument, une sorte de guzla, attire son attention et il va jusqu'à présenter la partition d'une mélodie monténégrine. Cependant, l'historien Andrija Lainovic estime qu'il ne s'agit pas d'une mélodie monténégrine authentique, mais bien d'une composition inspirée de la musique romantique, populaire en France au début du XIXème siècle.¹³

Les illustrations sont une qualité particulière de l'ouvrage de Vialla. Il nous a laissé le premier portrait du prince-évêque Pierre Ier Petrovic Njegos, la description des costumes populaires, ainsi que celle du costume de gouverneur. On trouve aussi dans son livre les ébauches de la ville de Kotor, celles de plusieurs églises, et même les images de certaines plantes. La différence de qualité entre les illustrations laisse un doute sur leur auteur. De même, on peut se demander si certains témoignages iconographiques sont

¹² Le texte de Matutinovic *Ogledi o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori* (Essais sur les Provinces Illyriennes et le Monténégro) est écrit entre 1805 et 1811, et l'année des données concernant le Monténégro n'est pas claire. Matutinović envoie son écrit sous forme de mémoire à Napoléon en 1811. Etant donné que son mémoire n'est imprimé qu'en 2009 (L. Matutinović, *Ogledi o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb 2009), il n'a pu être accessible aux autorités militaires des Bouches et à Vialla que sous forme de manuscrit. Par contre, le livre d'Adrien Dupré, *Mémoire sur Le Montenegro* (Annales des Voyages, de Géographie et de L' Histoire, Paris 1811, 87-119), avec presque les mêmes données, fut bien accessible au public français. Il est aussi possible que Vialla ait pu consulter en 1808 les notes de Pavle Tomic, consul français jamais nommé à Cetinje, ainsi que le livre du haut fonctionnaire français dans les Bouches, Luigi Pauluzzi – *Le Bocche di Cattaro nel 1810 con notizie sul Montenegro, relazione di Luigi Paulucci, delegato napoleonico*. Trieste, ed Almerigo Apolonio.

¹³ A. Lainović, *Tri Francuza o Crnoj Gori* (Trois Français sur le Monténégro), 60.

authentiques. A titre d'exemple, l'église orthodoxe, telle qu'on la voit dans le livre de Vialla, est inconnue au Monténégro où les églises sont, à l'époque, aussi bien qu'aujourd'hui, des édifices simples, de hauteur relativement modeste, avec des clochers "en quenouille".

En tant que source historique, l'ouvrage de Vialla est digne de confiance surtout quand il décrit la vie quotidienne, les coutumes, la nourriture, la façon de faire la guerre des Monténégrins. Il s'intéresse à la vie religieuse du pays qu'il commente de manière assez libérale et parle de l'état d'esprit des Monténégrins. Son témoignage sur Pierre Ier Petrovic Njegos est fort intéressant. Vialla nous présente le portrait d'un prince-évêque dans lequel on peut constater la différence entre l'homme privé et l'homme public qu'on voit dans les cérémonies.

L'oeuvre de Vialla de Sommières a perdu de son importance en tant que source historique, surtout pour l'histoire politique du Monténégro, dans la mesure où d'autres Mémoires sont devenus accessibles, en premier lieu ceux du maréchal Marmont¹⁴, ainsi que les documents originaux du Ministère des Affaires étrangères français, la correspondance de Napoléon, les rapports du consul français de Scutari Marko Bruerovic (Bruer), les mémoires du général Gauthier.¹⁵ Malgré la réfutation de certains témoignages de Vialla, il faut constater que son *Voyage historique et politique au Monténégro* fut pendant plusieurs décennies l'ouvrage en français le plus complet sur le Monténégro. En tant que source pour l'histoire sociale du Monténégro, il reste encore important.

Mr Slavko BURZANOVIĆ

VIALA DE SOMIER'S WORK AS A HISTORICAL SOURCE ON MONTENEGRO

Summary

Napoleon's France could treat Montenegrins as either opponents or potential allies, but in both cases, it needed to get to know them well. Colonel Somier undertook the adventure of collecting the necessary information in the field during his research visit to Montenegro. The most significant information he collected was about

¹⁴ Marmont, *Memoires du maréchal Duc de Raguse 1792 a 1832*, Paris 1857; Maršal Marmont, *Memoari*, Split 1984, priredio i preveo Frano Baras.

¹⁵ *Dnevnik generala Gotjea iz opsadiranog Kotora 1813 – 1814*, Pobjeda, 27 nov. – 9 dec. 1988 (Le journal du général Gauthier, écrit à Kotor assiégée)

the population number, especially those at the disposal of the army, about the economic resources of the country and the political and administrative situation. Considering the ever-open possibility of invading Montenegro, it was important to know the communication system within the country and to own topographic material on it. The information which was then gathered and later printed in the travel memoirs *Historical and Political Travel to Montenegro* represent an important historical source, especially since they were collected at a time when Montenegro had a modest state administration and consequently a modest output of documents i.e. historical sources. Viala's work as a historical source needs to be approached critically like all narrative testimonies.

KEY WORDS: *Vial de Somier, Montenegro, France, historical source*

Мр Славко БУРЗАНОВИЋ*

ДЈЕЛО ВИАЛЕ ДЕ СОМИЈЕРА КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР О ЦРНОЈ ГОРИ

Наполеонска Француска могла је почетком XIX вијека третирати Црногорце као противнике или као потенцијалне савезнике али је у оба случаја било пожељно да их добро познаје. Најзначајнија су свакако биле информације о броју становника и, посебно, војника којима располаже, о економским богатствима земље и политичким и административним приликама. С обзиром на увијек отворену могућност француског освајачког похода на Црну Гору, било је од значаја и познавање комуникација у земљи и посједовање топографског материјала о њој.

Француски пуковник Жак Луј Виала де Сомијер (1764 - 1849) је по природи свог положаја војног заповједника у непосредном сусједству Црне Горе морао бити добро обавијештен о њој. У Боки Которској Виала де Сомијер службовао је око 6 година. Почетком 1808. као искусан и способан официр био је именован за команданта Херцег Новог. Исту дужност привремено је обављао и у Котору 1810. Од прољећа 1811. био је гувернер Которске провинције да би годину касније био именован за начелника штаба II дивизије Илирске армије са сједиштем у Дубровнику.¹ Неуобичајено за официра овог ранга, Виала де Сомијер се 10. новембра 1810. упустио у авантуру да у пратњи само једног француског војника крене на скоро једномјесечно путовање по Црној Гори како би на лицу мјеста проширио своја сазнања о њој.² Виала је

* Аутор је виши истраживач у Историјском институту Црне Горе

¹ За детаљније биографске податке видјети: Данило Лекић, *Французи о Црној Гори у XIX вијеку*, Београд 1985; http://fr.wikipedia.org/wiki/Jacques_Louis_Vialla.

² Виала не саопштава датум свог повратка у Котор. Наводи да је неко вријеме након његовог повратка дошло до сукоба Црногораца са Турцима, односно турског напада на гранично подручје у коме су страдали неки Пипери. Сукоб се десио почетком јануара 1811. године, виђети Душан Лекић, *Спољна политика Петра I Петровића Његоша (1784 -1830)*, Цетиње 1950, 257.

срдечно дочекан и од представника власти и од обичних људи. Уз јако лично обезбјеђење, које су чинили одабрани и угледни ратници, кретао се углавном простором тзв. Старе Црне Горе односно Катунске, Љешанске, Ријечке и Црмничке нахије. Највише времена провео је у Катунској а најмање у Црмничкој нахији чији је мали дио био у прилици да види при свом повратку правцем Црмница - Стањевићи - Мирац - Котор. Посебно интересовање Виала је показао за Његуше и Цетиње – сједишта двије најзначајније личности у ондашњој Црној Гори- гувернадуре Вука Радоњића и митрополита Петра I Петровића Његоша.³ Манастири на Цетињу, у Острогу и Стањевићима као вјерски и политички центри такође су били значајне дестинације у Виалином итинереру. Приликом посјете манастиру Острогу Виала је био у прилици да се сусретне и са становницима тзв. Брда али вјерујемо да, уз изузетак Бјелопавлића, њихова подручја није посјетио.⁴ Подаци сакупљени у новембру 1810. обогаћивани су накнадним истраживањима и сазнањима. Биљешке које је направио у Црној Гори биле су писане у најсажетијем виду, како због сталних распитивања Виала не би изазвао подозривост својих домаћина. За њихово публикување требало их је употпунити и средити. Подстицај за то Виала је добио годину и по касније у форми службеног захтјева генерала Готјеа од 25. марта 1812. да му, због могућег сукоба са Црном Гором, о њој припреми релевантна обавјештења.

Виала је, нема сумње, био врло квалификован за овај задатак. Извршавајући га, залагао се за очување добрих односа са Црном Гором, мотивисан интересима Француске али и уважавањем Црне Горе. На свом дјелу о Црној Гори Виала је радио већ 1813. године али је несметано могао да му се посвети тек од 1815. након окончања епохе ратова и свог повратка у домовину. Под насловом *Историјско и политичко путовање у Црну Гору* оно је коначно публикувано у два тома у Паризу 1820. Убрзо, изводи из Виалиног дјела доживјели су и своје њемачко издање. Током неколико деценија Виалино дјело било је незаобилазан

³ Годину дана прије Виалиног доласка Владика је енергично одбио француски покушај да на Цетињу има свог представника. Виала је први Француз који је након тога боравио одређено вријеме у Црној Гори. Не намеће ли се и логичан закључак да је неке од задатака пројективаног конзулског боравка у Црној Гори могао да предузме Виала. О Виалиној политичкој мисији у Црној Гори писао је један енглески лист са Малте, чије наводе Виала у свом дјелу оспорава.

⁴ Виалина тврдња да је посјетио манастир Морачу необједљива је из више разлога. Прво, писац није оставио никакав запис о путовању у област Мораче. Није описао ни сам манастир који спада у најимпресивније споменике културе са којима се могао сусрести у Црној Гори. И оно мало што је о манастиру написао нетачно је и конфузно. Виала је причу о утицају Богородичиног култа из Лорета на постанак Цетињског манастира помијешао са причом о Манастиру Морача.

извор за већину странаца који су писали о Црној Гори.⁵ Међу првима који су истакли значај Виалиног дјела као фактографског врела за писање цногорске историје био је и владика Петар II Петровић Његош.⁶

Важност дјела *Историјско и политичко путовање у Црну Гору* појачавала је чињеница да је настало у вријеме у ком је Црна Гора имала неразвијену државну администрацију и сходно томе скромну продукцију аката који би наредним покољењима служила као историјски извор, поготову за проблематику која излази из склопа политичких дешавања.

На црногорском језику дјело се први пут у цјелини појавило тек 1995. године али и тада без одговарајућег критичког апарата. Пажљивим исчитавањем *Историјског и политичког путовања у Црну Гору*, дају се уочити многе непрецизности, нетачности па и мистификације у овом дјелу.⁷

Неспорно најмање поуздан дио Виалиног исказа је онај који се односи на историју Црне Горе. Посебно врви нетачностима кратак историјски преглед изложен у првом поглављу књиге.⁸ У другом тому, поглавља десето, четрнаесто и петнаесто, посвећена су албанским историјским личностима Али- паши Јањинском и Скендербегу који имају мало или нимало везе са историјом Црне Горе а посебно не на начин на који то Виала де Сомијер излаже. О Сомијеровом слабом познавању историје свједочи и чињеница да нашироко разлаже причу о ратном походу Али-паше на Црну Гору, који се никада није десио. При том, Али-паша није личност ни временски ни просторно удаљена од Виале већ његов савременик са којим је француска политика правила извјесне комбинације.

Виалино дјело је релевантан историјски извор када свједочи о догађајима у којима је лично учествовао или био присутан. Значајни догађаји о којима Виала свједочи као учесник су француско–црногорски споразум у Ластви из 1810. и састанак на Мирцу 1812. године. Може се рећи да ови догађаји уоквирују један период релативног мира у односима два сусједа. Првим састанком и споразумом обије су стране тежиле

⁵ Pouqeville F.C. H. L., *Voyage de la Grece*, Paris 1826.

Robert Cyprien, *Les Slaves de Turquie*, Paris 1844.

⁶ Виала де Сомијер, *Историјско и политичко путовање у Црну Гору*, Цетиње 1995, 375 – 376.

⁷ Међу првим критичарима Виалиног дјела био је Милош Поповић 1847. Јован Ердељановић одрицао му је сваку вриједност а Павле Ровински је постављао питање да ли је Виала уопште одлазио у Црну Гору. *Видјети*: Андрија Лаиновић, *Три Француза о Црној Гори, Виала, Делари, Ленорман*, Цетиње 1949. 6.

⁸ Виала пише о постојању словенског царства у VI вијеку са средишем у Дукљи! Он, даље, тврди да је један Балшић пред Млечанима побјегао код сина кнеза Лазара у Русију! Аутор очигледно мијеша Русију и Расцију тј. Рашку. Црнојевиће су Турци протјерали из Црне Горе 1488. године! И т.д.

да се изгледе ранији сукоби и неријешена питања и успостави редовно стање у односима Боке Которске и Црне Горе. Други састанак представљао је покушај да се тај мир очува уочи новог великог европског ратног пожара. Са црногорске стране оба пута присуствовао је Петар I Петровић Његош. Француску страну у Ластви представљали су генерал Бертран, гроф од Сивреа, Луиђи Паулучи и пуковник Виала који је присуствовао и састанку на Мирцу као пратилац генерала Готјеа.

У своје *Историјско и политичко путовање у Црну Гору* пуковник Виала је инкорпорирао и текстове неколико докумената која се одnose на наведене догађаје. У историографији је већ утврђено да они нијесу аутентично пренесени мада је пуковник Виала био присутан приликом њиховог настанка или потписивања. Упоредјујући их са документима сачуваним у архиву на Цетињу, још је Душан Вуксан уочио значајне разлике међу њима. Виала је поменуто документа наводио према сјећању и нужно одступио од оригиналног садржаја.⁹

Познавање географије Црне Горе није представљало јачу страну Виалиног дјела. Ово се поготово може рећи за његово слабо познавање хидролошких прилика у Црној Гори.¹⁰ Виала је и аутор једне географске карте Црне Горе за коју је још Ђузепе Валентинели у свом познатом библиографском раду из 1855. о Далмацији и Црној Гори устврдио да је потпуно нетачна и површно направљена.¹¹

Међу најзанимљивије и врло често цитиране елементе Виалиног дјела спадају и подаци о попису који је наводно обављен у Црној Гори 1812. а које је Виала преузео из општинских архива. Ово је типична мистификација којом се жели оставити утисак поузданости и темељитости. Подаци те врсте нијесу постојали у Црној Гори нити је она имала локалну администрацију нити развијену свијест о потреби пописивања становништва и прикупљања статистичких података. Стално настојећи да у окружењу играју војничку и политичку улогу која је превазилазила њихове реалне снаге, црногорски управљачки кругови одбијали су да саопште објективне демографске податке. Све до почетка XX вијека у Црној Гори је преувеличаван број становника, односно њене војне

⁹ Д. Вуксан, *Црна Гора у 1809. и 1810. години*, Записи, год. XII, књ. XXII, 6 (1939), 320-333; Д. Вуксан, *Црна Гора у 1812. години*, Записи, год. XI, књ. XX, 1 (1938), 1-11.

¹⁰ За ријеку Ситницу Виала тврди да се улива у Морачу, дијелећи Катунску од Ријечке нахије, да настаје од потока који се састају код села Бигор, да протиче поред манастира Св. Василија!!! Ријека Сушица се улива у Морачу! Зета се зове Порија! Ни Виалини правци кретања не изгледају логични али то може бити посљедица ћеловања његових црногорских водича којима није било тешко да претпоставе обавјештајне мотиве Виалиног путовања па су због тога могли избјегавати најкраће и најбоље комуникације.

¹¹ Giuseppe Valentini, *Bibliografia dela Dalmazia e del Montenegro*, Zagabria 1855.

ефективе. Виала тврди да је поменути пописом у Црној Гори на површини од 418 миља квадратних у 126 насеља са 6075 кућа, пописано 13 292 за оружје способних људи, односно укупно 53 168 становника, рачунајући учешће војника и цивила у сразмјеру 1 : 4. Виала наводи да је податке »пописа« допунио својим биљешкама, па упоредио са подацима маршала Матутиновића и француског конзула у Котору Декарноа, констатујући подударност ових извора.¹² Претпоставка Јована Ердџановића да је Виала податке о попису преузео из рада Маријана Болице из 1614. није основана. Ријеч је о томе да је Матутиновић или његов непознати извор користио Болицу када није имао савременијих података. Посљедица тога је неодговарајућа анахрона слика о племенској структури Црне Горе заснована на подацима старим готово два вијека. Једино тако је могуће објаснити како је један од територијално најмањих и најсиромашнијих дјелова Црне Горе - Љешанска нахија - приказан као њен популационо и војно најјачи дио.

Додирујући разне аспекте црногорског живота Виала се осврће и на музички живот. Оставио је илустрације народне светковине уз игру, пјесму и свирку са приказом инструмената - неке врсте гусала а такође и нотни запис једне наводно црногорске мелодије. У вези са њим историчар Андрија Лаиновић сматра да се није ријеч о аутентичној црногорској мелодији већ о композицији у стилу ондашње романтичарске француске музике.¹³

Илустрације представљају посебну вриједност Виалиног рада. Оставио нам је први познати портрет владике Петра I Петровића Његоша, описе народне ношње, као и одијела гувернадуре. У своје дјело унио је скице града Котора, појединих цркава, чак и приказ биљних врста. Уочљива је разлика у квалитету ових радова па се у вези са тим може поставити питање његовог ауторства. Такође, може се поставити и питање аутентичности неких ликовних записа. Примјера ради, представља православне цркве какву даје у својој књизи Виала није забиље-

¹² Матутиновићев рад *Огледи о Илирским провинцијама и Црној Гори* стваран је између 1805. и 1811. године, па је нејасно из које су године подаци који се односе на Црну Гору. Матутиновић је свој рад 1811. у форми меморандума, упутио Наполеону. Објављен је тек 2009. L. Matutinović, *Ogledi o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb 2009. Међутим, војним властима у Боки па и Виали де Сомиеру могао је бити доступан у рукопису. Француској јавности био је зато доступан рад Адријана Дипреа који садржи готово идентичне податке као и Матутиновићев рад. - M. A. Dupré, *Mémoire sur Le Montenegro*, Annales des Voyages, de Géographie et de L' Histoire, Paris 1811, 87-119. Иначе, поред поменутих Виала је могао користити и податке несудијеног француског конзула на Цетињу из 1808. Павла Томића и високог француског функционера у Боки Луидија Паулџија. - *Le Bocche di Cattaro nel 1810 con notizie sul Montenegro, relazione di Luigi Paulucci, delegato napoleonico*. Trieste, ed Almerigo Apolonio.

¹³ А. Лаиновић, *Три Француза о Црној Гори*, 60.

жена у Црној Гори гдје су и у Виалино вријеме, као и сада, биле карактеристичне једноставне грађевине релативно скромне висине, са тзв. звоницима на преслицу.

Као историјски извор Виала је најпоузданији када описује свакодневицу, обичаје, начин исхране, начин ратовања Црногораца за шта је врло квалификован извор. Показује занимање за вјерски живот о чему размишља и пише доста либерално и рационално, евидентира стање духа код Црногораца. Виала је оставио и занимљиво свједочанство о политичком и психолошком профилу Петра I Петровића Његоша. Његов портрет је сложен. Виала се труди да укаже на разлике између вланичких личних особина и приватних ставова и његовог церемонијалног и политичког наступа.

Дјело Виале де Сомијера губило је на значају као историјски извор, посебно за политичку историју Црне Горе, у оној мјери у којој је постајала приступачна друга мемоарска литература, у првом реду мемоари маршала Мармона,¹⁴ као и оригинална грађа из министарства иностраних послова француске, Наполеонова преписка, извјештаји француског конзула из Скадра Марка Вруговица (Марка Бруера), мемоари генерала Готјеа¹⁵. Ипак, и након одбацивања или прихватања са резервом многих Виалиних тврдњи, остаје чињеница да је то било, током неколико деценија, најцјеловитије дјело о Црној Гори на француском језику. Као извор за друштвену историју Црне Горе оно и данас има значај.

Mr Slavko BURZANOVIĆ

VIALA DE SOMIER'S WORK AS A HISTORICAL SOURCE ON MONTENEGRO

Summary

Napoleon's France could treat Montenegrins as either opponents or potential allies, but in both cases, it needed to get to know them well. Colonel Somier undertook the adventure of collecting the necessary information in the field during his research visit to Montenegro. The most significant information he collected was about the population number, especially those at the disposal of the army, about the economic resources of the country and the political and administrative situation. Consi-

¹⁴ Marmont, *Memoires du marechal Duc de Raguse 1792 a 1832*, Paris 1857; Maršal Marmont, *Memoari*, Split 1984, priredio i preveo Frano Baras.

¹⁵ *Дневник генерала Готјеа из опсадираног Котора 1813 – 1814*, Побједа, 27. новембра – 9. децембра 1988.

dering the ever-open possibility of invading Montenegro, it was important to know the communication system within the country and to own topographic material on it. The information which was then gathered and later printed in the travel memoirs *Historical and Political Travel to Montenegro* represent an important historical source, especially since they were collected at a time when Montenegro had a modest state administration and consequently a modest output of documents i.e. historical sources. Viala's work as a historical source needs to be approached critically like all narrative testimonies.

KEY WORDS: *Vial de Somier, Montenegro, France, historical source*

Amaël CATTARUZZA*

LES PROVINCES ILLYRIENNES: UNE PERSPECTIVE GÉOPOLITIQUE

Introduction – L’ enjeu de la côte orientale de l’Adriatique

La côte orientale de l’Adriatique n’est pas la côte la plus propice au commerce et au développement sur le plan géographique. En effet, sur une grande partie de son tracé, elle est difficile d’accès par la mer avec des rivages peu profonds, un tracé peu linéaire, fragmenté en petites criques, et un archipel insulaire bloquant souvent l’accès aux côtes. Elle bénéficie néanmoins au début du XIXème siècle de ports importants, comme Raguse, ou Trieste qui est alors en plein développement. Toutefois, l’intérêt de cette côte est moins dû à son importance économique qu’à la situation géopolitique inédite dans laquelle celle-ci se trouve à l’époque. En effet, en toile de fond de la création des provinces illyriennes, il faut resituer deux évènements importants:

- d’une part, le vide politique laissé sur la côte orientale de l’Adriatique par la disparition de la République de Venise provoquée en 1797 par les armées de Napoléon.

- d’autre part, l’affaiblissement du pouvoir de l’Empire Ottoman dans les Balkans à la fin du XVIIIème siècle, qui attise les convoitises des grandes puissances, l’Autriche, la Russie, et bien sûr, l’Empire napoléonien.

Aussi, cette côte adriatique se retrouve au cœur d’intérêts croisés en Europe, partagée entre l’Autriche, la France, la Russie, l’Angleterre.

Contexte stratégique des visées napoléoniennes sur l’Adriatique

Nous ferons tout d’abord un état des lieux du contexte stratégique dans lequel s’inscrivent les visées napoléoniennes. L’enjeu ici est de voir comment

* Maître de conférences en géopolitique, Ecoles de Saint Cyr, Coëtquidan

les intérêts réciproques des puissances s'articulent sur cette côte adriatique, et que signifie ces Provinces Illyriennes pour chacune d'entre elles.

a. la rupture de la quatrième coalition

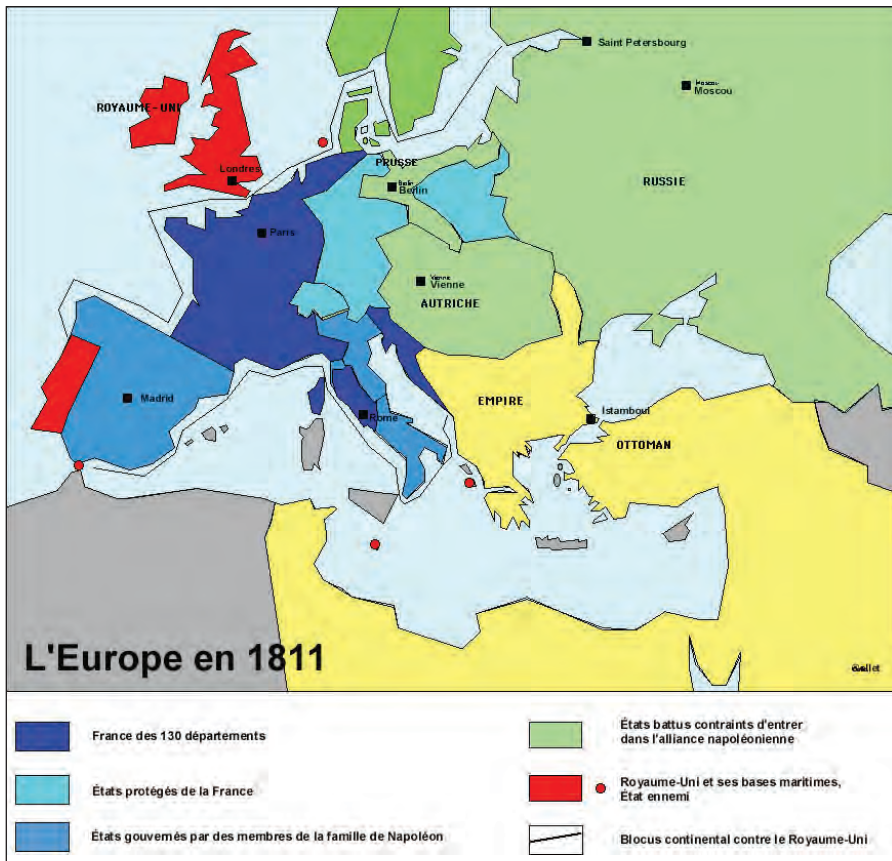
En 1807, deux ans avant la création des Provinces Illyriennes, l'Empire napoléonien sort de la campagne de 1806-1807 conforté et plus puissant que jamais. Avec la signature de la paix de Tilsitt, le 7 juillet 1807, Napoléon met fin à la quatrième coalition européenne contre son Empire, qui comprenait la Prusse, l'Angleterre et la Russie. Ce faisant, il s'allie avec la Russie.

Pour la Russie, cette alliance nouvelle était consentie, après défaite, en échange de la promesse de Napoléon de fermer les yeux sur les visées expansionnistes russes vers le Sud Ouest, dans l'Empire ottoman déclinant, et vers le Nord-Ouest, au détriment de la Finlande. Cette ambition vers les territoires de l'Empire ottoman était préparée de longue date par le tsar russe, qui se posait en «protecteur des Slaves» et jouait également la carte de la solidarité orthodoxe. Cela était en particulier le cas vis-à-vis des Monténégrins et du Monténégro, dont le *vladika*, Petar 1er avait été consacré en Russie par le Métropolitaine Mojsije Putnik, et qui entendait, lui aussi, entretenir de bonnes relations avec la Russie.

Pour la France, l'alliance avec la Russie lui permettait d'acquérir les îles Ioniennes et la ville de Cattaro (Kotor), et un traité secret garantissait une assistance mutuelle des deux puissances en cas d'agression. C'est le début de l'ancrage sur l'Adriatique de l'Empire napoléonien. De plus, cette nouvelle alliance avec la Russie permet à Napoléon de continuer sa guerre économique contre l'Angleterre, la Russie fermant ses ports aux marchandises et embarcations de provenance anglaises.

b. la stratégie du blocus économique contre l'Angleterre.

Depuis leur victoire sur les flottes de Napoléon à Trafalgar en 1805, les Anglais disposent d'une suprématie totale sur les mers. En réponse, Napoléon tente d'asphyxier l'Angleterre en lui imposant un blocus continental, que l'Empereur veut total. Ainsi, dès 1806, l'Empire lance une guerre économique contre l'Angleterre et cherche par tous les moyens à lui interdire l'accès au continent pour ses marchandises. Cette stratégie passe pour l'Empire par tout un jeu d'alliances et de conquêtes qui lui permettent de se rendre progressivement maître des principaux ports du continent. En effet, pour être efficace, le blocus doit être appliqué dans toute l'Europe continentale. Et cela a un coût pour Napoléon, puisqu'il lui faut colmater en permanence les

Carte – Le blocus continental en 1811

failles du blocus, en s'efforçant d'étendre son emprise sur l'ensemble des régions côtières européennes (cf. carte).

Ainsi, avec la paix de Tilsitt et l'alliance avec l'Empire de Russie, Napoléon réussit à isoler un peu plus l'Angleterre du continent, le débouché russe étant désormais fermé. Toutefois, ses tentatives de maîtrise des côtes ne sont pas toutes et l'une d'entre elles s'avère malheureuse pour l'Empire. En effet, voulant interdire l'accès des marchandises anglaises au Portugal (cf. carte), Napoléon se retrouve confronté à une insurrection populaire en Espagne, qui se révèle fort coûteuse pour la Grande Armée. Toutefois, la conquête de la côte orientale de l'Adriatique, reprise à l'Autriche, et notamment du port de Trieste, permet à Napoléon de continuer à réduire les failles de son blocus.

c. La victoire contre l'Autriche et l'ancrage adriatique de l'Empire

A la paix de Campo-Formio (17-18 octobre 1797), l'Autriche obtenait Trieste et la côte dalmate, en compensation de la Lombardie qu'elle perdait et qui revenait à la France. Mais ces possessions ne furent que temporaires. Dès 1805, l'Autriche perd Venise et la Dalmatie, attribuées au royaume d'Italie, dont Napoléon s'est fait couronné roi. Par la suite, l'Autriche, récemment alliée avec l'Angleterre, attaque la France le 10 avril 1809, et en l'espace de huit jours, conquiert la Bavière. La réponse française est immédiate et Napoléon concentre ses forces contre l'Autriche. Les armées napoléoniennes se lancent dans une marche sur Vienne, qui est prise le 13 mai 1809. Conséquence, le traité de Vienne, signé le 14 octobre 1809 est lourd pour l'Autriche, qui perd la Galicie, partagée entre le Grand Duché de Varsovie et la Russie, Salzbourg donné à la Bavière. Et la France quant à elle récupère les anciennes possessions adriatique de l'Autriche, Raguse, Fiume, Trieste, la Croatie, la Carniole, une partie de la Carinthie. Ces possessions jointes à la Dalmatie vont former les Provinces Illyriennes.

Les enjeux des provinces Illyriennes pour l'Empire napoléonien

La création des Provinces Illyriennes initiait une situation politique tout à fait particulière pour l'Adriatique, puisque cette mer devenait un «lac franco-italien», l'Italie étant elle-même dirigée par le roi Napoléon 1er. L'Adriatique était quasiment transformée en un *mare nostrum* de l'Empire français. Cette situation de monopole sur l'Adriatique permettait à Napoléon de réaliser plusieurs objectifs géopolitiques.

a. Parfaire le blocus continental contre l'Angleterre

Au niveau économique, en incorporant Trieste, Napoléon ferme les ports de la côte orientale de l'Adriatique au commerce anglais et s'assure un chemin de terre pour le commerce du Levant et les importations de cotons. En effet, Trieste, port franc autrichien, était l'un des ancrages utilisé par l'Angleterre pour contourner le blocus continental et déverser ses marchandises via l'Autriche (**cf. carte**). Avec les Provinces Illyriennes, ce débouché est désormais fermé.

b. Tenter de construire un chemin de terre vers Trieste et les marchandises orientales

A contrario, par Trieste, l'Empereur pouvait imaginer disposer à terme d'un port privilégié pour l'acheminement de produits orientaux, en pa-

rticulier en ce qui concerne le commerce coton. De Trieste, ces marchandises aurait pu emprunter alors la route des Alpes occidentales, par les voies du Genève, du Cenis et du Simplon dont le développement avait été entrepris par l'Empire dès 1796. Ce projet de développement des routes des Alpes occidentales avait d'abord été pensé par Napoléon comme nécessaire pour relier l'Italie à la France, cherchant à faire du marché italien un monopole de la production industrielle française (relier la «ferme italienne à l'usine française» selon les termes de Marcel Blanchard). Mais avec la création des Provinces Illyriennes, ces routes aurait pu revêtir une importance accrue devenant les routes du coton, et le pont, via Trieste, entre l'Empire et les ports de la Méditerranée orientale. Cette perspective néanmoins ne se concrétisa guère. Les routes des Alpes restèrent d'accès difficile, et le commerce par Trieste limité et coûteux pour l'Empire.

c. Affaiblir l'Autriche

Les Provinces sont en situation de marche vers l'Autriche. Les positions militaires françaises sont une menace directe. L'Autriche est d'autant plus affaiblie que ses pertes territoriales représentent également une perte économique. Avec toutes les régions cédées en 1809, l'Autriche perd également 3 millions d'habitants, et doit payer au vainqueur une indemnité de 85 millions. Enfin, elle perd le port franc de Trieste, qu'elle utilisait notamment pour le commerce avec l'Angleterre. Elle devient un empire européen enclavé sans plus aucun débouché sur la mer, et donc dépendant de ses relations avec ses voisins dans son commerce extérieur (**cf. carte 1**).

d. Concurrencer la Russie aux portes de l'Empire ottoman

Au niveau politique, la possession des provinces permet également à Napoléon d'inclure des populations slaves dans l'Empire. Par la diffusion des idées des Lumières, du code civil, et des idées révolutionnaires, il pouvait espérer concurrencer le Tsar et l'Empire de toutes les Russies, en tant que «protecteur des slaves». De fait, l'action de l'Empire lui permit de trouver quelques alliés du côté des Slovènes, dont les réformes flattaient le nationalisme naissant (avec par exemple l'autorisation de la pratique de la langue slovène). Pourtant, l'action de l'Empire est beaucoup moins probante chez les populations Croates ou Monténégrines. Or, l'une des grandes faiblesses des Provinces Illyriennes reste son extrême hétérogénéité de peuplement.

Au contraire de l'Empire napoléonien, la Russie dispose de solides alliés du côté des Serbes et des Monténégrins. Ainsi, lors de leur arrivée

dans les Bouches de Kotor suite au traité de Pressbourg de 1805, les troupes napoléoniennes furent d'abord repoussées par les Russes, aidés de troupes monténégrines et de paysans ragusains. La Russie intervient dans les Bouches de Kotor, suite au départ autrichien, dans la perspective de bloquer l'avancée des troupes napoléoniennes. Cette situation de résistance aux troupes françaises se perpétua pendant des mois. Ce n'est qu'en septembre 1806, avec l'arrivée du Général Marmont que les Français réussirent à prendre le contrôle des Bouches, contrôle qui sera reconnu par la Russie à Tilsitt en 1807. Toutefois, du côté monténégrin, jamais l'Empire napoléonien ne trouvera grâce aux yeux du *vladika* Petar 1er qui privilégiera l'alliance slave, avec la Russie, et l'alliance stratégique, avec l'Autriche.

Malgré cela, la création des Provinces Illyriennes en 1809, permet à l'Empire de conforter son emprise sur la région. De plus, au niveau stratégique, Napoléon projette ses frontières aux portes de l'Empire ottoman (**cf. carte**), ce qui fait office d'avertissement, tant pour les Turcs, qui s'inquiètent des visées expansionnistes de l'Empereur français, que pour le Tsar, qui se voit ses ambitions territoriales concurrencées dans la région.

e. Asseoir l'extension territoriale de l'Empire sur l'échiquier européen: glacis et zone d'influence

Finalement, la stratégie du blocus continental, les guerres, les jeux d'alliances dans lesquelles l'Empire est entraîné, le conduisent à étendre toujours plus son territoire et sa zone d'influence, par l'intermédiaire d'un réseau d'Etats du cercle familial, dirigé par des souverains membres de la famille de l'Empereur, et d'Etats satellites «inféodés» à l'Empire. Cette structure géopolitique se complète par un jeu d'alliance traditionnel entre Etats, qui, après la victoire de l'Empire sur l'Autriche et le mariage de Napoléon avec Marie-Louise, fille de l'Empereur d'Autriche en 1810, permet d'étendre la domination de l'Empire sur la quasi-totalité de l'Europe. Ainsi, en 1811, deux ans après la création des provinces Illyriennes, cette architecture Empire / Etats vassaux / Etats alliés montre la volonté territoriale de créer autour de l'Empire un glacis protecteur d'Etats alliés (**cf. carte 1**). Le dessin géopolitique de Napoléon de se rendre maître de l'Europe continentale y est clairement lisible, et son projet politique d'un «Empire européen» également.

Au final, les Provinces Illyriennes sont également une partie de cette architecture territoriale, mais une partie qui apparaît paradoxale. Car en intégrant les Provinces dans l'Empire, Napoléon crée une exclave, éloignée de son centre politique, et donc très difficile à contrôler et à protéger. Cela d'autant plus vrai du fait de la forme des Provinces, fines et allongées, qui ne

permet pas un dispositif de défense efficace. Enfin, en se plaçant aux frontières de l'Empire ottoman, l'Empereur, sort de sa logique de glacis protecteur, pour se placer dans une logique clairement expansionniste.

Conclusion - L'échec des provinces: problèmes internes et externes pour l'Empire

L'échec des ambitions napoléoniennes sur l'Adriatique est dû autant à des problèmes internes au sein des Provinces Illyriennes, qu'à des problèmes externes, du fait des difficultés de l'Empire sur d'autres terrains:

- au niveau interne, l'Empire doit faire face à un mécontentement général des populations des Provinces. Mécontentement d'abord du clergé dalmate, dont les réformes de l'Empire prévoyaient la diminution des membres, la taxation des biens et le contrôle politique. Mécontentement plus général, ensuite face à la conscription qui rencontre l'hostilité des populations locales. Mécontentement enfin face aux conséquences économiques du blocus continental contre l'Angleterre, qui touche de plein fouet les régions côtières, dont les activités rentrent en crise aiguë, faute de pouvoir se reconverter rapidement. Ces différents sources de mécontentements entraînent notamment la défection des officiers croates de la Grande Armée en 1814, et leur ralliement à l'ennemi autrichien, ce qui porta un coup décisif aux Provinces.

- au niveau externe, Napoléon doit faire face à une baisse de sa popularité et à plusieurs mouvements de contestation en France, tandis que la campagne de Russie désastreuse de 1812, amorce la chute de l'Empire. En 1813, la guerre contre la sixième coalition vit la France expulsée de l'Allemagne (défaite de Leipzig le 19 octobre). De janvier à mars 1814, la campagne de France est menée par les coalisés. Les Autrichiens, Prussiens et Russes occupent le pays. Le 6 avril 1814, Napoléon abdique.

En 1814, les Provinces Illyriennes sont attaquées sur les mers par les Anglais et sur le continent par les Autrichiens. Cette reconquête austro-britannique des Provinces Illyriennes est aboutie en avril 1814. Derrière les Provinces Illyriennes, était lisible le projet géopolitique de Napoléon de se rendre maître de l'échiquier européen. En fin stratège militaire, Napoléon voyait la scène européenne comme un champ de bataille sur lequel l'audace pouvait restreindre, ou bloquer le champ d'action de ses adversaires. C'est cette vision de l'Empire européen qui échoue, quelques mois avant le Congrès de Vienne, qui marque le début du «concert des nations» en Europe.

Amael KATARUCA

ILLYRIAN PROVINCES: A GEOPOLITICAL OVERVIEW

Summary

In the paper, author considers the geopolitical importance of Illyrian provinces. The English and the Austrian attacked Illyrian provinces in 1814, the former at sea and the latter on land. The Austro-British conquest of Illyrian provinces was completed in April 1814. The example of the Illyrian provinces proves Napoleon's intention to rule European territory. A subtle military strategist he was, Napoleon saw the European stage as a battlefield in which audacity could mitigate or disable opponent's action. Such notion of Europe suffered defeat and marked the beginning of the "agreement of nations" in Europe several months before the Congress of Berlin.

KEY WORDS: *Illyrian provinces, Napoleon Bonaparte, Europe, geopolitics*

Bibliographie

- Bertaud, J.-P. (2007), *Le consulat et l'Empire*, Paris, Armand Colin, 224p.
- Blanchard, M. (1921), *Les routes des Alpes occidentales à l'époque napoléonienne (1796-1815), Essai d'études historique sur un groupe de voies de communication*, Grenoble, Rey, 415p.
- Brun, J.-F. (2007), «L'échec des colonies militaires françaises (1809-1813)», *Revue historique des armées*, n°248/2007, <http://rha.revues.org/index1073.html>
- Cabannes, P. (dir.) (2001), *Histoire de l'Adriatique*, Paris, Seuil, 672p.
- Castellan, G. (1991), *Histoire des Balkans, XIVe-XXe siècle*, ed. augmentée, Paris, Fayard, 644p.
- Chappet J.-L. & B. Gainot, *Atlas de l'Empire napoléonien: ambitions et limites d'une nouvelle civilisation européenne 1799-1815*, Paris, Autrement, 79p.
- Duby, G. (1996), *Atlas historique*, Paris, Larousse, Bordas, 334p.
- Dufraisse, R. & M. Kerautret (1999), *Nouvelle histoire de la France contemporaine, tome 5: La France napoléonienne, aspects extérieurs, 1799-1815*, Paris, Point Seuil, 334p.
- Fierro, A., Palluel-Guillard, A. & J. Tulard (1995), *Histoire et dictionnaire du Consulat et de l'Empire*, Paris, Fixot, 1350p.

Амаел КАТАРУЦА*

ИЛИРСКЕ ПРОВИНЦИЈЕ: ЈЕДНО ГЕОПОЛИТИЧКО САГЛЕДАВАЊЕ

Значај источне обале Јадрана

Источна обала Јадрана није најподеснија за трговину и развој у географском погледу. Доиста, на свом великом дијелу она је тешко приступачна с мора будући да приобаље није дубоко и обала није у једној линији већ испрекидана малим затонима, са острвским архипелагом који често спрјечава приступ прибрежју. Али почетком XIX вијека она ипак има значајне луке као што су Дубровник и Трст који је тада у пуном процвату. Међутим, важност те обале је мање у њеном привредном значају, а више у њеном изузетном геополитичком положају у то доба.

У свијетлу стварања Илирских провинција треба истаћи два важна елемента:

- с једне стране, политички вакуум створен на источној обали Јадрана нестајањем Млетачке републике коју је срушила Наполеонова армија;
- с друге стране, слабљење моћи Османског царства на Балкану крајем XVIII стољећа које буди апетите великих сила, Аустрије, Русије и , наравно, Наполеоновог Царства.

Стога се та јадранска обала поново налази у средишту укрштених интереса у Европи које дијеле Аустрија, Француска, Русија, Енглеска.

Стратешки контекст Наполеонових планова на Јадрану

Прво ћемо сагледати стратешки контекст у коме се одвијају Наполеонови планови. Овђе је важно сагледати како се интереси великих сила испољавају на источној обали Јадрана и шта Илирске провинције за сваку од њих значе.

* Доцент на Катедри за геополитику, Висока школа, Сен Сир, Коеткидан.

** Превела: мр Јасмина Никчевић

а) Раскид четврте коалиције

Године 1807, двије године прије стварања Илирских провинција, Наполеоново Царство је послје рата 1806-1807. ојачано и моћније него икада раније. Послије потписивања Тилзитског мира, 7. јула 1809, Наполеон разбија четврту европску коалицију против његовог Царства, а коју су сачињавали Пруска, Енглеска и Русија. Послије тога склапа савез са Русијом.

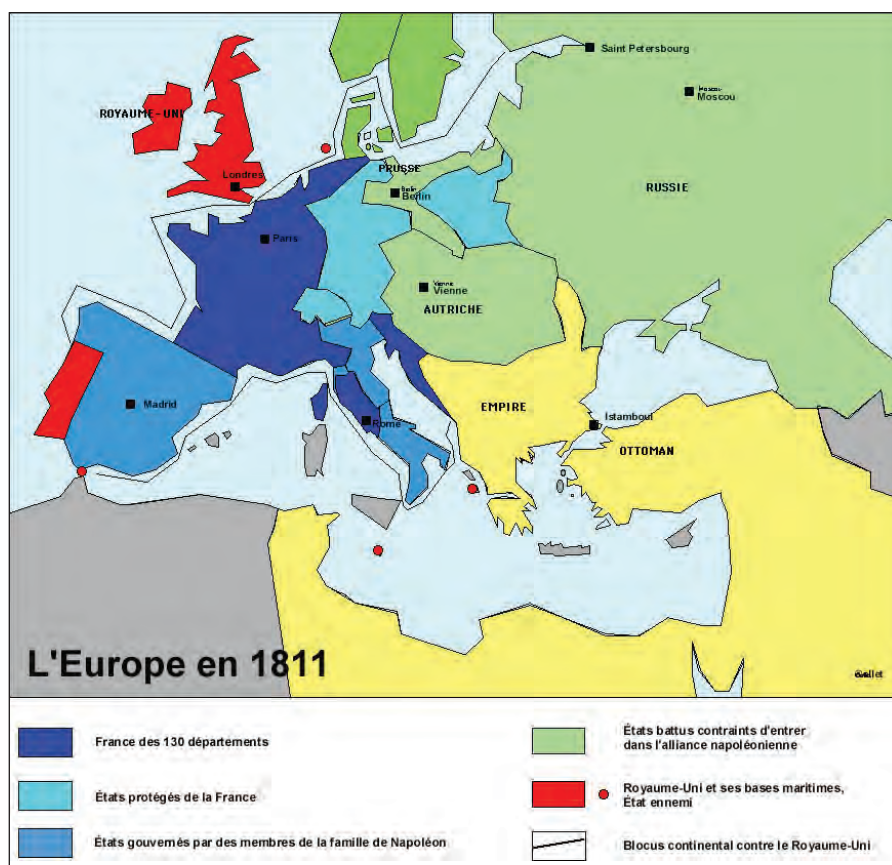
Русија пристаје на тај нови савез, послје пораза, у замјену за Наполеоново обећање да ће зајмурити пред руским експанзионистичким плановима на југоистоку, према клонулој османској царевини, и према Југозападу, на уштрб Финске. Ту амбицију усмјерену према територијама османске царевине, руски цар је одавно гајио наступајући као „заштитник јужних Словена“ и такође играјући на карту православне солидарности. То је нарочито чинио у односу на Црногорце и Црну Гору чијег владику Петра I је у Русији устоличио митрополит Мојсије Путник, који је такође желио да одржава добре односе са Русијом.

Што се Француске тиче, њој је савез са Русијом омогућио да добије Јонска острва и град Котор, а тајни споразум је гарантовао узајамно помагање двију сила у случају агресије. То представља почетак присуства Наполеоновог царства на Јадрану. Штавише, тај нови савез са Русијом омогућује Наполеону да настави економски рат са Енглеском, будући да је Русија затворила своје луке роби и бродовима који су долазили из Енглеске.

б) Стратегија економске блокаде против Енглеске

Од побједи над Наполеоновом флотом код Трафалгара 1805. Енглези су остварили потпуну премоћ на мору. Као одговор на то, Наполеон покушава да угуши Енглеску наметнувши јој континенталну блокаду коју жели да учини потпуном. Почев од 1806, Царство започиње економски рат против Енглеске и гледа на све могуће начине да забрани приступ њене робе континенту. Ту стратегију Царство спроводи путем бројних савеза и освајања што му омогућава да постепено загосподари главним лукама континента. Наравно, да би била успјешна, блокада мора бити примијењена у читавој континенталној Европи. А све то кошта Наполеона јер треба да непрестано затвара рупе на блокади трудећи се да контролише цјелину приобалних регија Европе (видјети карту).

Тако је Тилзитским миром и савезом са Русијом Наполеон успио још више да изолује Енглеску од континента пошто је руско тржисте

Европа 1811. године

било затворено. Ипак, он није успио да загосподари свим обалама, а показало се да ће једна бити кобна по Царство. Желећи да спречи допрему енглеске робе у Португал (в. карту) Наполеон се суочио са народним устанком у Шпанији који ће скупо коштати Велику армију. Међутим, освајање источне обале Јадрана, одузете од Аустрије, а нарочито тршћанске луке, омогућило је Наполеону да учврсти своју блокаду.

в) Побједа против Аустрије и учвршћивање присуства Царства на Јадрану

Кампоформијским миром (17-18. октобар 1797) Аустрија је добила Трст и далматинску обалу као накнаду за Ломбардију коју је изгубила

и која је припала Француској. Али њена власт је била само привремена. Већ 1805. Аустрија губи Венецију и Далмацију које су дате Краљевини Италији, а Наполеон се крунише за њеног краља. Касније, Аустрија, која је у међувремену постала савезница Енглеске, напада Француску 10. априла 1809. и само за десет дана осваја Баварску. Француска смјеста одговара на напад и усмјерава своју војску на Аустрију. Наполеонова армија креће у поход према Бечу који је заузет 13. маја 1809. Посљедица тога је Бечки мир потписан 14. октобра 1809, тежак за Аустрију која губи Галицију, подијељену између Великог варшавског војводства и Русије, а Салцбург је дат Баварској. А што се Француске тиче, она поново добија некадашње аустријске посједе на Јадрану: Дубровник, Ријеку, Трст, Хрватску, Крањску, један дио Корушке. Ови посједи, припојени Далмацији, чине Илирске провинције.

Значај Илирских провинција за Наполеоново Царство

Оснивање Илирских провинција створило је посебну политичку ситуацију на Јадрану, јер је то море постало „француско-италијанско језеро“ пошто је Италијом владао краљ Наполеон I. Јадран је такорећи претворен у *mare nostrum* француског Царства. Та монополистичка ситуација је омогућавала Наполеону да оствари више геополитичких циљева.

а) Ојачати континенталну блокаду против Енглеске

На економском плану, преузимајући Трст, Наполеон затвара луке источне обале Јадрана енглеској трговини, а обезбјеђује себи копнени пут за трговину са Левантом и увоз памука. Трст, слободна аустријска лука, био је једно од упоришта које је Енглеска користила да заобиђе континенталну блокаду и испоручи робу преко Аустрије (в. карту). Са Илирским провинцијама излаз је убудуће затворен.

б) Покушај градње копненог пута према Трсту и оријентална роба

Напротив, император се могао надати да ће убрзо у Трсту имати идеалну луку преко које ће стизати оријентални производи, прије свега памук. Од Трста та роба је могла ићи путем који води преко западних Алпа (Женевр, Сенис, Симплон) чију изградњу су Французи почели већ 1796. Пројекат изградње путева преко западних Алпа замислио је прво Наполеон као неопходну везу између Француске и Италије желе-

ћи да од италијанског тржишта направи монопол за француску индустријску производњу (повезати „италијанску фарму са француском фабриком“, по ријечима Марсела Бланшара). Али стварањем Илирских провинција ти путеви би могли добити још више на значају поставши путеви памука и, преко Трста, мост између Царства и источног Медитерана. Међутим, тај план се само ђелимично остварио. Алпски путеви су остали тешко приступачни, а трговина преко Трста ограничена и за Царство скупа.

в) Ослабити Аустрију

Провинције чине пограничну област у односу на Аустрију. Француски војни положаји представљају непосредну пријетњу. Аустрија је утолико више ослабљена јер су губици територија истовремено и економски губитак. Са свим областима које је уступила 1809. Аустрија је изгубила и три милиона становника и морала да плати одштету од 85 милиона. Такође је изгубила слободну луку Трст коју је превасходно користила за трговину са Енглеском. Претвара се у опкољено европско царство без икаквог приступа мору, дакле зависно од сусједа у спољној трговини (в. карта).

г) Конкурисати Русији пред вратима Османског царства

На политичком плану држати Илирске провинције омогућује Наполеону да у Царство укључи и словенски живаљ. Ширењем идеја просвјетитељства, цивилног законика и револуционарних идеја могао се надати да ће бити конкурент руском цару као „заштитник Словена“. У стварности ширење Царства му је омогућило да нађе неке савезнике међу Словенцима чијем национализму су годиле реформе (на примјер, дозвола употребе словеначког језика). Међутим, дјеловање Царства се много мање осјећа код хрватског или црногорског живља. Једна од великих слабости Илирских провинција остаје крајња хетерогеност њихових становника.

Насупрот Наполеоновом Царству, Русија има солидне савезнике у Србима и Црногорцима. Тако су Наполеонове трупе, када су, после Пожунског мира 1805, стигле у Боку, биле у почетку потиснуте од стране Руса којима су помагали Црногорци и дубровачки сељаци. Русија интервенише у Боки после одласка Аустријанаца са намјером да заустави напредовање Наполеонових трупа. Отпор француским трупама је трајао месецима. Тек у септембру 1806, са доласком генерала Мармона, Французи преузимају контролу над Боком, контролу коју ће Ру-

си признати Тилзитским миром 1809. Међутим, са црногорске стране, Наполеоново Царство неће никада бити у милости владике Петра I који ће бити окренут словенском савезу са Русијом и стратешком савезу са Аустријом.

Упркос томе, стварање Илирских провинција 1809. омогућује Царству да ојача свој утицај у том региону. Штавише, на стратешком плану, Наполеон намјерава да своје границе прошири до капија Османског царства (в. карта И), што представља неку врсту опомене упућене колико Турцима које брину експанзионистички планови француског императора, толико и руском цару који у њему види конкурента у територијалним амбицијама у региону.

д) *Смјестити територијално ширење Царства на европску шаховску таблу: одбрамбена стратегија и зона утицаја*

На крају, стратегија континенталне блокаде, ратови, бројни савези у које је Царство увучено, тјерају га да све више шири своју територију и своју зону утицаја преко мреже држава породичног круга у којима владају чланови Наполеонове породице и државе „пратиље“ у подређеном односу према Царству. Ту геополитичку структуру употпуњују традиционална савезништва држава. Послије побједи Француске над Аустријом и Наполеонове женидбе са Маријом-Лујзом, кћери аустријског цара 1810, Наполеоново Царство шири своју доминацију над готово читавом Европом. Тако се 1811, двије године послје стварања Илирских провинција, види сљедећа архитектура: Царство/државе вазали/државе савезнице, која показује територијалну вољу да се око Царства створи одбрамбени бедем држава савезница (в. карта И), као нека врста опомене. Наполеонов геополитички циљ да постане господар континенталне Европе је очигледан, као и његов политички пројекат стварања „Европског царства“.

Најзад, и Илирске провинције чине дио те територијалне архитектуре, али дио који ђелује парадоксално. Јер интегришући Илирске провинције у Царство, Наполеон ствара *ексклаву*, удаљену од свог политичког центра, коју је, дакле, врло тешко контролисати и штитити. То је утолико тачније што облик Провинција, издужен и танак, не омогућује ефикасну одбрану.

Конечно, смјештајући се на границе Османског царства, Наполеон напушта своју логику заштитног бедема да би се јасно определио за експанзионизам.

Закључак – Неуспјех Илирских провинција: унутрашњи и спољашњи проблеми за Царство

Пораз Наполеонових амбиција на Јадрану је последица колико унутрашњих проблема Илирских провинција, толико и спољних проблема насталих због тешкоћа које је Царство имало на другим теренима:

- на унутрашњем плану Царство се суочава са општим незадовољством становништва Провинција, прије свега са незадовољством далматинског свјештенства чији број је Царство предвиђало да смањи, затим због увођење опорезивања имовине и успостављања политичке контроле. Опште незадовољство је због регрутације коју локално становништво дочекује са негодовањем. Такође незадовољство је изазвано је економским последицама континенталне блокаде против Енглеске што веома погађа приморје чије привредне ђелатности доживљавају жестоку кризу, јер се не могу преусмјерити довољно брзо. Ти разни изори незадовољства доводе до дезертирања хрватских официра у Наполеоновој војсци 1814. и њиховог приступања аустријском непријатељу, што је докрајчило Илирске провинције.

- на спољном плану, Наполеон се суочава са падом своје популарности и са оспоравањем у Француској, а страхан пораз у Русији 1812. најављује пад Царства. Рат против шесте коалиције 1813. године доводи до истјеривања Француза из Њемачке (пораз код Лајпцига 18. октобра). Од јануара до марта 1814. коалиција ратује против Француске. Аустријанци, Пруси и Руси заузимају земљу. Наполеон абдицира 6. априла 1814.

Енглези на мору, а Аустријанци на копну нападају Илирске провинције 1814. Поновно аустро-британско освајање Илирских провинција окончава се у априлу 1814. На примјеру Илирских провинција види се Наполеонова намјера да овлада европским простором. Суптилни војни стратег какав је Наполеон био, европску сцену видио је као бојно поље на коме је смјелост могла смањити или онемогућити акцију противника. Такво виђење Европе претрпјело је пораз и, неколико мјесеци прије Бечког конгреса, означило је почетак „договора нација“ у Европи.

Amael KATARUCA

ILLYRIAN PROVINCES: A GEOPOLITICAL OVERVIEW

Summary

In the paper, author considers the geopolitical importance of Illyrian provinces. The English and the Austrian attacked Illyrian provinces in 1814, the former at sea and the latter on land. The Austro-British conquest of Illyrian provinces was completed in April 1814. The example of the Illyrian provinces proves Napoleon's intention to rule European territory. A subtle military strategist he was, Napoleon saw the European stage as a battlefield in which audacity could mitigate or disable opponent's action. Such notion of Europe suffered defeat and marked the beginning of the "agreement of nations" in Europe several months before the Congress of Berlin.

KEY WORDS: *Illyrian provinces, Napoleon Bonaparte, Europe, geopolitics*

Bibliografija

- Bertaud, J-P. (2007), *Le consulat et l'Empire*, Paris, Armand Colin, 224p.
- Blanchard, M. (1921), *Les routes des Alpes occidentales à l'époque napoléonienne (1796-1815), Essai d'études historique sur un groupe de voies de communication*, Grenoble, Rey, 415p.
- Brun, J-F. (2007), « L'échec des colonies militaires françaises (1809-1813) », *Revue historique des armées*, n°248/2007, <http://rha.revues.org/index1073.html>
- Cabannes, P. (dir.) (2001), *Histoire de l'Adriatique*, Paris, Seuil, 672p.
- Castellan, G. (1991), *Histoire des Balkans, XIVe-XXe siècle*, ed. augmentée, Paris, Fayard, 644p.
- Chappet J-L. & B. Gainot, *Atlas de l'Empire napoléonien : ambitions et limites d'une nouvelle civilisation européenne 1799-1815*, Paris, Autrement, 79p.
- Duby, G. (1996), *Atlas historique*, Paris, Larousse, Bordas, 334p.
- Dufraisse, R. & M. Kerautret (1999), *Nouvelle histoire de la France contemporaine, tome 5 : La France napoléonienne, aspects extérieurs, 1799-1815*, Paris, Point Seuil, 334p.
- Fierro, A, Palluel-Guillard, A. & J. Tulard (1995), *Histoire et dictionnaire du Consulat et de l'Empire*, Paris, Fixot, 1350p.

Tatjana KOPRIVICA*

LES CIRCONSTANCES CULTURELLES DANS LES
BOUCHES DE KOTOR PENDANT LA PÉRIODE
DES PROVINCES ILLYRIENNES

La population des Bouches de Kotor a connu la culture française grâce à ses marins et commerçants qui abordaient les villes maritimes françaises et grâce à la République de Venise et aux autres provinces italiennes. On trouvait dans les maisons des familles aisées de la Baie de Kotor un mobilier français de valeur: de la vaisselle, des salons *empire* comme le salon d'Antun Dabinovic de Dobrota, ou des salons *empire* et *directoire* comme dans le palais Vérone de Pranj.¹ Les Bocquais possédaient également des objets des provinces françaises. Antun Viskovic de Perast a trouvé, en 1799 à Paris, une couverture brodée qui appartenait à la reine Marie-Antoinette, un fusil de chasse du Dauphin Louis XVII, une chemise et un chasuble de la Chapelle royale de Paris.²

Les Français n'ont pas trouvé la région des Bouches de Kotor sous-développée, mais au contraire, riche d'une longue tradition culturelle et d'un important héritage. Le moment où le drapeau de Saint Marc a été hissé, pour la dernière fois en 1797 à Perast, correspond à la fin de l'époque pendant laquelle la Baie de Kotor se développait dans les cadres politiques et sociaux de la Sérénissime. La Baie de Kotor a enduré une période de presque deux décennies d'instabilité pendant lesquelles elle fut l'arène d'occupations, de guerres et de pillages. Les armées autrichienne, française, russe, anglaise et monténégrine ont toutes traversé ce territoire. Certaines sont venues à dessein d'y rester à jamais, prêtes, pour leur propre établissement, à changer ou à adapter non seulement les circonstances politico-militaires mais aussi

* Chercheur sénior.

¹ P. Butorac, *Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa (1797-1815)*, Zagreb 1938, 30. [P. Butorac, *Les bouches de Kotor après la chute de la République de Venise jusqu'au Congrès de Berlin (1797-1815)*, Zagreb 1938, 30]

² P. Butorac, *op. cit.*, 29 - 30.

économiques et sociales. Evidemment, les Français étaient prêts aux changements sociaux les plus radicaux et leur présence dans les bouches de Kotor a eu pour conséquence une grande Révolution sociale.

Après l'établissement du gouvernement français en 1807, l'autonomie des mairies a été abolie, la noblesse a perdu ses privilèges et l'Eglise s'est vue dépourvue de la plupart de ses revenus. La destruction de leur pouvoir financier a provoqué une régression dans le domaine de l'art, sachant qu'ils étaient, dans les bouches de Kotor, commanditaires des constructions les plus profanes et sacrées, des sculptures et des œuvres d'art. Entre 1807 et 1814, le seul mécène pouvait être la République Française qui avait, pendant cette période difficile, d'autres priorités.

Il y a très peu de vestiges d'œuvres d'art dans les bouches de Kotor datant de la gouvernance française, mais on en garde certaines traces dans les archives qu'il nous reste de cette époque et dans la littérature de voyage et les mémoires. Les archives publiques ont conservé cette période cinq fonds différents: les actes de la délégation royale générale française de la province des Bouches de Kotor (DEBOF) (*Atti della Regia Delegazione Generale della Provincia delle Bocche di Cattaro 1807-1811*); les actes de la vice-délégation française de Budva (BUF) (*Atti della Regia Vicedelegazione di Budua 1808*); les documents financiers de la caisse française royale régionale de Kotor (BLAF) (*Giornali e documenti di cassa del Regio Cassiere di Cattaro 1807-1810*); les actes de l'administrateur français royal des deux provinces de Dubrovnik (Raguse) et des Bouches de Kotor (ADBOF) (*Atti del Regio Amministratore delle due provincie di Ragusa e Bocche di Cattaro 1808-1810*); et les actes des impôts de la période du gouvernement français 1808-1813 (POF).³

C'est l'infrastructure et la fortification que la gestion française privilégiait dans ses activités de construction.

La direction de l'ingénierie, établie à Kotor, s'occupait de maintenir les fortifications, et notamment les plus importantes du point de vue stratégique: Saint Giovanni à Kotor, Sainte Croix à Perast, La Spanjola à Herceg Novi, les forteresses de Rose et de Trojica.⁴

³ *Vodič kroz arhivsku građu sa sumarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirki, Kotor 1977*, red. M. Milošević, 37-44; A. Mažibradić, *Arhivistički pristup obradi fonda DEBOF (Spisi Francuske kraljevske delegacije Pokrajine Boke Kotorske) 1807-1811 u Istorijskom arhivu Kotor*, Arhivski zapisi 1-2, Cetinje 1995, 78 - 86. [*Guide à travers les archives avec les inventaires sommaires des fonds et des recueils des musées et des églises, Kotor 1977*, red. M. Milošević, 37-44; A. Mažibradić, *Accès archivistique du traitement du fond DEBOF (Actes de la délégation royale française du territoire des bouches de Kotor) 1807-1811 dans les archives historiques à Kotor*, Actes archiviés 1-2, Cetinje 1995, 78 - 86]

⁴ L. Matutinović, *Ogledi o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb 2009, 191-199. [L. Matutinović, *Essais des Provinces illyriennes au Monténégro*, Zagreb 2009, 191-199.]

Les soldats du maréchal Marmont ont construit une route d'une longueur de 75 km de Debeli Brijeg à Budva en passant par Herceg-Novi et Kotor en employant les habitants de la Baie de Kotor qui ont ainsi connu, pour la première fois le travail forcé. Cette route construite sur une base solide de pierre d'une largeur de 4 à 5 mètres avait un grand intérêt stratégique.⁵ Certains chercheurs pensent que la route du marché monténégrin à Krstac, appelé les échelles de Kotor (*La scalla di Cattaro*) était dans les plans de campagne au Monténégro du maréchal Marmont. La tradition témoigne que les soldats de Marmont ont construit le pont en pierre de Skaljari ainsi que la digue avec un pont sous Sasovici à Herceg Novi.⁶

La Place d'Armes a été élargie en abattant la Loggia, la vieille caserne Saint Rocco et l'église Saint Jacques de Loggia.⁷ Un mécanisme de deux cadrans a été installé sur la Tour de l'horloge. Vers l'ouest et le sud, les pavés ont été réparés et refaits, et les décombres enlevées. Le but des travaux publics était d'établir le culte de Napoléon Ier et de sa famille. Quand l'impératrice Marie-Louise a mis au monde son fils, le 20 mars 1811, les cloches de toutes les églises catholiques et orthodoxes carillonnaient. Quant le fils fut baptisé, des messes ont été célébrées dans toutes les églises et l'éclairage de la ville a été établi. Les prêtres ont reçu l'instruction de célébrer la fête de l'Assomption de 1813 de manière très solennelle, parce que ce jour était à la fois celui de l'anniversaire de Napoléon, de la fête de Marie-Louise et de la célébration du premier Concordat.⁸

Avec l'arrivée des officiers et des soldats français à Kotor, la structure de la population a changé. D'après une lettre du 23 septembre 1807 écrite par Andrija Lipovac et Renald Kod, chargés de l'habitation des soldats, et envoyée à la délégation gouvernementale, on apprend qu'il y a 295 maisons à Kotor dont deux tiers étaient habités par des locaux et 80 par des officiers français.⁹

La réalisation culturelle la plus importante de cette période fut l'ouverture du théâtre de Kotor. Le lieu de sa construction, désigné en 1807 par le général Launay, commandant supérieur de l'Armée de Kotor, se situe au premier étage d'un immeuble proche de la caserne Mehetor, sur la Place d'Armes.

⁵ P. Butorac, *op. cit.*, 35 - 36.

⁶ P. Butorac, *op. cit.*, 36.

⁷ J. J. Martinović, *Sto kotorskih dragulja*, Rijeka Crnojevića 1995, 113. [J. J. Martinović, *Cent bijoux de Kotor*, Rijeka Crnojevića 1995, 113.]

⁸ P. Butorac, *op. cit.*, 51.

⁹ A. Mažibradić, *Poštanska služba u Boki Kotorskoj za vrijeme francuske vladavine 1807. godine*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXXV-XXXVI, Kotor 1987-1988, 140. [A. Mažibradić, *Service postale dans les bouches de Kotor pendant la gouvernance française en 1807*, Annuaire du musée nautique de Kotor XXXV-XXXVI, Kotor 1987-1988, 140.]

Le délégué gouvernemental de la province, Pauluzzi, a prévenu le maire, en lui envoyant une lettre le 14 septembre 1808, l'informant que le commandement général de la province avait ordonné la mise à disposition pour la municipalité de Kotor d'une salle libre de toute habitation militaire et en cours de réaménagement pour servir de théâtre.¹⁰

Le projet de théâtre n'a pas été sauvegardé. La plus ancienne représentation artistique du théâtre date de 1838: il s'agit d'une aquarelle de Théodore Karachaj. D'après cette description, on apprend que l'immeuble était d'une longueur de 18 mètres, d'une largeur de 8,5 mètres et d'une hauteur de 10 mètres avec une capacité d'accueil de 350 spectateurs.¹¹ Le maréchal Marmont écrit le 12 octobre 1808 qu'il «est heureux d'avoir l'occasion d'exprimer auprès des habitants de Kotor la preuve de sa volonté de leur offrir quelque chose d'agréable».¹² D'après les documents qu'on a conservés du théâtre napoléonien de Dubrovnik, on apprend qu'avant les spectacles, les exploits de l'armée de Napoléon étaient annoncés sur scène et y étaient solennellement célébrés. Le gouvernement français l'utilisait pour sa propre promotion.

Un nouveau mode de comportement des habitants ainsi qu'une plus grande présence des femmes dans la vie publique furent également des aspects de la gestion française. Les femmes d'officiers sortaient dans les casinos, se rendaient dans des soirées dansantes et à d'autres spectacles toujours habillées à la dernière mode française, mode que les filles de Kotor ont commencé à suivre.¹³ L'habillement des hommes a également été remplacé par la coupe française avec les cols surmontés et les cravates dont les portraits de Marko Ivelic de Risan et Alviz Viskovic de Perast témoignent.¹⁴

Les autorités françaises prêtaient grande attention à l'éducation. La Commission pour l'éducation fut formée en 1808, le Lycée fondé en 1810 et inauguré en 1811.¹⁵ Ce lycée fut ouvert pendant une courte période. La langue française était peu parlée à Kotor et l'italien était plutôt en usage.

La franc-maçonnerie s'est établie dans les bouches de Kotor avec l'arrivée des Français. La loge maçonnique de Saint Ivan, les Amis de la Victoire comprenant 96 membres, s'est formée à cette période.¹⁶ Son siège se trouvait dans le palace Beskuca de Kotor.

¹⁰ IAK, OKOF I (UPF CCLXXXII), 14. septembar 1808. [IAK, OKOF I (UPF CCLXXXII), 14 septembre 1808.]

¹¹ D. Antović, *Kotorsko pozorište u XIX vijeku*, Podgorica 1998, 65-66. [D. Antović, *Théâtre de Kotor au XIX siècle*, Podgorica 1998, 65-66.]

¹² *Ibid.*, *op. cit.*, 54.

¹³ L. Matutinović, *Ogledi o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb 2009, 196. [L. Matutinović, *Essais des Provinces illyriennes au Monténégro*, Zagreb 2009, 196.]

¹⁴ P. Butorac, *op.cit.*, 30.

¹⁵ *Ibid.*, *op. cit.*, 31.

¹⁶ P. Butorac, *op.cit.*, 54 - 60.

A Kotor, la Poste publique a été installée, à l'époque du gouvernement français, et gérée par un administrateur. Pour la première fois, des abonnements aux journaux ont été mis en place durant cette période – tous les fonctionnaires administratifs et les autres officiers étaient abonnés au journal des Provinces illyriennes «le Télégraphe Officiel».¹⁷

Avec les nouvelles conceptions révolutionnaires françaises, le gouvernement a changé, de manière significative et harmonieuse, le statut social et économique de l'Eglise. Les relations entre l'Eglise et l'Etat dans les bouches de Kotor étaient fondées sur le Concordat de 1803 qui concernait la République italienne et qui était plus favorable à l'Eglise catholique que celui des Français. Les autorités exerçaient un contrôle direct sur les biens de l'Eglise et exigeaient qu'on lui remette des comptes. Les confréries du Moyen-âge ont été supprimées ainsi que la confrérie des marins de Saint Nicolas.

La conséquence du «différent» entre les Français et l'Eglise fut la dévastation du patrimoine des Bouches de Kotor.

Le monastère franciscain, Notre Dame des Anges, a été transformé en caserne et son église en entrepôt.¹⁸ Le même destin fut réservé au monastère et à l'église Saint Paul où étaient conservées les reliques de Sainte Osanne de Kotor, protectrice de la ville. Ces reliques ont été transportées en 1807 à l'église Sainte Marie de Rijeka.¹⁹ Le monastère de Saint Nicolas a été transformé en caserne et portait le nom «Domenico Caserne». Son église, à la demande de Marmont, fut rendue en 1810 à la population orthodoxe.²⁰ La même année, à la même demande, l'autel catholique de l'église Saint Luc fut enlevé,²¹ et le monastère de la Vierge Marie à Grbalj abattu.²²

Les soldats français ont pris l'île Saint George où se trouvait l'une des plus importantes abbayes bénédictines. Le capitaine Regalin a mis en place son armée vers Verige, formant ainsi un mur autour du jardin des côtés sud et ouest du monastère ainsi qu'au sud-est jusqu'à la chapelle de l'église.²³

¹⁷ *Ibid.*, *op. cit.*, 41.

¹⁸ P. Butorac, *op. cit.*, 52.

¹⁹ N. Luković, *Blažena Ozana Kotorka*, Kotor 1965, 81-82; J. Martinović, *op. cit.*, 75; T. Koprivica, *Crkva Svetog Pavla u Kotoru*, Istorijski zapisi 1-2 (2001), Podgorica 2001, 82. [N. Luković, *Sainte Osanne de Kotor*, Kotor 1965, 81-82; J. Martinović, *op. cit.*, 75; T. Koprivica, *Eglise de Saint Paul de Kotor*, Les Ecrits historiques 1-2 (2001), Podgorica 2001, 82.]

²⁰ P. Butorac, *op. cit.*; N. Luković, *op. cit.*, 43 - 44.

²¹ P. Butorac, *op. cit.*, 53, n. 219.

²² *Ibid.*, *op. cit.*, 53.

²³ La porte du mur nord, vers Perast, qui sert de passage vers le vieux cimetière date de cette période. Trois pieds ronds étaient posés vers Verige pour les canons. Derrière l'angle de mur nord, autour du jardin, un nouveau mur ouest a été surélevé et un entrepôt pour la poudre ainsi cloisonné. Autour de ces murs, la terre a été dispersée pour garder la poudre. Le mur ouest, vers Kostanjica, est le plus vieux et le plus haut, l'escalier s'y trouvait auparavant. Les Français ont probablement détruit l'entrepôt, barré les fenêtres du mur et fait

Les Français ont détruit la resserre, barré les fenêtres et construit des meurtrières.

A Budva, ville voisine de Kotor, l'église de Saint Sava a été transformée en caserne. Antun Kojovic, chanoine de Budva écrit en 1812: «Quelques soldats ont été vus porter et vendre dans la ville des objets volés du monastère Praskvice qui a été complètement pillé.»²⁴

Un nouveau pillage du patrimoine culturel a commencé suite au manque de ressources pour payer les soldats. Le général Gautier décida de frapper la monnaie avec les objets en argent provenant du trésor de la cathédrale Saint Tryphon et de Mocnik.²⁵

Le colonel français Vialla de Sommières n'a pas résisté, après avoir appris que des mosaïques romanes existaient à Risan, à commencer des fouilles archéologiques. Urnes et amphores de cette région ont souffert de beaucoup de maladresses.²⁶

On ne peut parler, entre 1807 et 1814, de politique culturelle réfléchie dans les Bouches de Kotor. Le peu d'argent investi dans la culture avait pour objectif la promotion des Français. La gouvernance française dans cette région mena à une crise économique, à la destruction de la navigation, à l'écroulement de l'ancienne structure sociale, à l'émancipation civique et religieuse ainsi qu'à la dévastation du patrimoine culturel. Infrastructure, fortifications, propagande de la maçonnerie furent également détruites.

La devise écrite sur le drapeau de la Révolution «Liberté, égalité, fraternité» fut très modestement utilisée car, quand les soldats français ont assiégé cette région, c'est le drapeau de l'Empire qui a été hissé.

des meurtrières. Un cimetière a été bâti sous le mur. Le commandant de l'armée française, Calmin, a construit au printemps 1813 un appartement sur l'île, cf. P. Butorac, *Opatija Sv. Jurja kod Perasta*, Perast 1999, 89-90. [cf. P. Butorac, *Abbaye Saint Juraj près de Perast*, Perast 1999, 89-90.]

²⁴ Antun Kojović, *Djela*, ed. Zlata Bojović, Cetinje 1996, 296. [Antun Kojović, *Ouvrages*, ed. Zlata Bojović, Cetinje 1996, 296.]

²⁵ Od 27. septembra 1813. do 2. januara 1814. radionicom je rukovodio kanonik Stefan, S. Mijušković, *Dnevnik generala Gotijea iz opsadiranog Kotora 1813-1814 - XI*, Pobjeda br. 8266, 9. decembar 1988, 14. [Du 27 septembre 1813 au 2 janvier 1814 l'atelier a été mené par le chanoine Stefan S. Mijuskovic, *Journal du général Gautier de Kotor assiégée 1813-1814 - XI*, Pobjeda numéro. 8266, 9. décembre 1988, 14.]

²⁶ Somier écrit: "J'ai ordonné des fouilles archéologiques. Soudain, avec le son entendu, l'espoir est venu et il fallait travailler attentivement. Une urne est apparue mais fut cassée suite à un coup maladroite. Une vapeur fine s'est aussitôt élevée et une poudre de moyenne épaisseur, jaune, grise et humide est restée sur les murs. Plein d'espoir j' ai essayé de la déterrer. Une nouvelle urne s'est cassée sous mon outil. Malgré toute l'attention que je portais, on n'avait que des débris d'urnes. L'air les touchait et elles s'effritaient sans qu'on puisse expliquer ce phénomène.", V. De Somier, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, Cetinje 1995, 310 – 311 [V. De Somier, *Voyage historique et politique au Monténégro*, Cetinje 1995, 310 - 311.]

mr Tatjana KOPRIVICA

CULTURAL DIFFERENCES IN BOKA KOTORSKA
AT THE TIME OF ILLYRIAN PROVINCES

Summary

In her work, the author deals with cultural circumstances in Boka Kotorska at the time of Illyrian provinces. The biggest cultural achievement of this period was the opening of the Theater in Kotor. There was hardly any planned cultural policy at the time of Illyrian provinces. The little investment in culture was primarily done for propaganda purposes. French administration in Boka Kotorska led to a cultural breakdown, destruction of navy, collapse of the old social structure, civil and religious emancipation and to the devastation of cultural heritage.

KEY WORDS: *Boka Kotorska, Illyrian provinces, art, theater, cultural heritage*

мр Татјана КОПРИВИЦА*

КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У БОКИ КОТОРСКОЈ У ВРИЈЕМЕ ИЛИРСКИХ ПРОВИНЦИЈА

Са француском културом становништво Боке Которске се упознавало преко својих помораца и трговаца који су допирали до француских приморских градова, као и посредно, преко Млетачке републике и других италијанских држава. У кућама богатијих бокешких породица могли су се наћи вриједни комади француског намјештаја, посуђа, завјеса, као и читави салони попут салона *empire* проф. Антуна Дабиновића у Доброти и салон *empire* и *directoire* у палати Верона на Прчању.¹ Бокељи су посједовали и ексклузивне предмете француске провиниенције. Пераштанин Антун Висковић је у Паризу 1799. године набавио везени покривач за кревет који је припадао краљици Марији Антоанети, ловачку пушку дофена Луја XVII, кошуљу и мисницу из краљевске капеле у Паризу.²

У Боки Которској Французи, у културном погледу, нијесу затекли инфериорни простор већ, напротив, подручје са дугом културном традицијом и богатим наслеђем. Када се у Перасту 1797. године, по последњу пут, завијорила застава светог Марка, симболично је означен крај епохе током које се Бока развијала у политичким и друштвеним оквирима Серенисима. Наступио је период од скоро двије деценије нестабилности, у коме је Бока била поприште окупација, ратова, пљачкања и пустошења, а преко њене територије су прошле аустријска, француска, руска, енглеска и црногорска војска. Неке од њих дошле су с намјером да трајно остану на овом подручју и спремне да ради властитог учвршћивања у Боки измијене, односно себи прилагоде не само војно-политичке, него и економске и друштвене прилике у њој. По при-

* Ауторка је виши истраживач у Историјском институту Црне Горе

¹ Р. Буторас, *Бока Которска након пада Млетачке републике до Већког конгреса (1797-1815)*, Загреб 1938, 30.

² Р. Буторас, *op. cit.*, 29 - 30.

роди ствари, на најрадикалније друштвене промјене били су спремни Французи, чије је присуство у Боки, између осталог, било посљедица једне велике социјалне револуције.

Након успостављања француске власти 1807. године укинута је аутономија општинама, племство је остало без привилегија, а црква без већег дијела својих прихода. Поткопавање њихове материјалне моћи негативно је утицало на развитак умјетности, с обзиром на то да су они у Боки били најзначајнији наручиоци профаних и сакралних грађевина, сликарских и вајарских остварења. У периоду од 1807. до 1814. године једини моћни финансијер могла је бити француска држава која је у том, по њу врло сложенем, периоду имала другачије приоритете.

О умјетничким остварењима у Боки Которској током француске управе, мало је материјалних трагова, али се извјестан увид у ову тему може стећи на основу сачуване архивске грађе и мемоарске и путописне литературе. У Државном архиву у Котору грађа о периоду француске управе чува се у 5 фондова: ДЕБОФ - Списи француске краљевске генералне делегације провинције Боке Которске (*Atti della Regia Delegazione Generale della Provincia delle Bocche di Cattaro 1807-1811*), БУФ - Списи француске подделегације у Будви (*Atti della Regia Vicedelegazione di Budua 1808*), БЛАФ - Новчана документа француске краљевске покрајинске благане у Котору (*Giornali e documenti di cassa del Regio Cassiere di Cattaro 1807-1810*), АДБОФ - Списи француског краљевског администратора двију провинција - Дубровника и Боке Которске (*Atti del Regio Amministratore delle due provincie di Ragusa e Bocche di Cattaro 1808-1810*) и ПОФ-Порески списи за вријеме француске владавине 1808-1813.³

Француску управа је у Боки Которској акценат у својим активностима ставила на изградњу инфраструктуре и фортификација.

Дирекција војне инжењерије, чије је сједиште било у Котору, старала се о одржавању фортификација, посебно оних стратегијски најзначајнијих: Сан Ђованија у Котору, Светог Крижа у Перасту, Шпањоле у Херцег Новом, тврђаве у Росама, на Тројици.⁴

Војници маршала Мармона са становницима Боке, који се први пут сусријећу са присилним радом, изградили су пут Дебели Бријег – Херцег Нови - Котор - Будва у дужини од 75 км. Овај пут, грађен на

³ *Водич кроз архивску грађу са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки*, Котор 1977, ред. М. Милошевић, 37-44; А. Мажибрадић, *Архивистички приступ обради фонда ДЕБОФ (Списи Француске краљевске делегације Покрајине Боке Которске) 1807-1811 у Историчком архиву Котор*, Архивски записи 1-2, Цетиње 1995, 78 - 86.

⁴ L. Matutinović, *Ogledi o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb 2009, 191-199.

чврстој каменој подлози, ширине четири до пет метара, имао је велики стратегијски значај.⁵ Поједини истраживачи сматрају да је и пут са црногорског пазара на Крстац, тзв. Которске љестве (*La scalla di Cattaro*) повезан са плановима маршала Мармона за поход на Црну Гору. Традиција говори да су Мармонови војници саградили и камени мост у Шкаљарима, као и насип с мостом испод Сасовића у Херцег Новом.⁶

У Котору проширен је Трг од Оружја тако што је срушена Лођа, стара касарна Свети Роко и црква Јакова од Лође.⁷ На торњу за сат је, сва је прилика, постављен механизам са два бројчаника, према западу и југу, поправљани су и замјењивани плочници, радило се и на уклањању рушевина. Јавни радови су искоришћавани у пропагандне сврхе, за успостављање култа Наполеона I и његове породице. Када је царица Марија Луиза родила сина 20. марта 1811. године звониле су све католичке и православне цркаве а када је дјечак крштен у свим которским црквама је обављена служба, а у граду је постављена јавна расвјета. Свјештеници су добили упутства да се 1813. године Велика Госпа прослави што свечаније, јер је тог дана Наполеонов рођендан, имендан Марије Луизе и спомен на први Конкордат.⁸

Доласком официра и војника француске војске у Котор, мијења се структура становништва. Из писма од 23. септембра 1807. године депутата за становање војске Андрије Липовца и Риналда Кода Владиној делегацији сазнајемо да у читавом граду Котору има 295 кућа од којих су двије трећине насељене мјештанима, а у 80 су становали француски официри.⁹

Највећи културни подухват у периоду о коме говоримо је отварање позоришта у Котору. Мјесто за изградњу позоришта - на првом спрату зграде у близини касарне Мехертор на Пјаци од Оружја одредио је лично 1807. године генерал Лоней (Loney), виши командант оружанних снага у Котору. Владин делегат у Провинцији Паулучи је у писму од 14. септембра 1808. године обавијестио предсједника општине како је генерални командант провинције наредио да се скоро довршена сала преда на коришћење позоришту и да објекат буде на располагању граду Котору, испражњен од било каквог војног становања.¹⁰ пројекат позоришта није сачуван, а најстарија сачувана ликовна представа позоришта

⁵ P. Butorac, *op. cit.*, 35 - 36.

⁶ P. Butorac, *op. cit.*, 36.

⁷ J. J. Martinović, *Sto kotorskih dragulja*, Rijeka Crnojevića 1995, 113.

⁸ P. Butorac, *op. cit.*, 51.

⁹ А. Мажибрадић, *Поштанска служба у Боки Которској за вријеме француске владавине 1807. године*, Годишњак Поморског музеја у Котору XXXV-XXXVI, Котор 1987-1988, 140.

¹⁰ IAK, OKOF I (UPF CCLXXXII), 14. septembar 1808.

је из 1838. године на акварелу Теодора Карачаја. Из описа знамо да је зграда била дужине око 18 м, ширине око 8, 5 м, висине око 10 м и да је могла да прими око 350 посјетилаца.¹¹ Маршал Мармон 12. октобра 1808. године пише да „*осјећа задовољство што има прилику да пружи грађанима Котора доказ своје жеље да учини нешто што ће им бити пријатно*“.¹² Из сачуваних докумената о Наполеоновом позоришту у Дубровнику сазнајемо да су прије представа (попут каснијих филмских журнала) са позорнице саопштавани успјеси Наполеона и његове војске, а да су понекад обиљежавани и посебним свечаностима у позоришту. Француска власт је и у Котору позориште користила у пропагандне сврхе.

Један од аспеката француске владавине је и усвајање либералнијег модела понашања, као и веће појављивање жена у јавном животу. Жене и дјевојке из породица француских официра су одлазиле у казино, на плес и остале јавне манифестације, одјевене по посљедњој француској моди, па су се на њих почеле угледати и Которанке.¹³ И у одијевању мушкараца полако је стару народну ношњу замјењивао француски крој са уздигнутим оковратницима и краватама, о чему свједоче сачувани портрети Марка Ивелића из Рисна и Алвиза Висковића из Пераста.¹⁴

Француске власти су велику пажњу поклањале образовању. 1808. године формирана је Комисија за образовање и поуку, а 1810. године основана Гимназија, која је почела са радом тек 1811. године.¹⁵ Ова гимназија је радила веома кратко. Француски језик се у Котору мало знао, много више је у употреби био италијански.

Са Французима је 1807. године у Боку Которску стигла масонерија. Тада је основана масонска ложа Светог Ивана - пријатељи побједи која је имала 96 чланова.¹⁶ Њено сједиште је било у палати Бескућа у Котору.

У вријеме француске владавине Боком Которском уведена је државна пошта, са управитељем у Котору. По први пут се јавља и редовна преплата на новине - сви административни функционери и други чиновници били су претплаћени на службени лист Илирских провинција „*Telegraphe Officiel*“.¹⁷

У складу са новим идеолошким концепцијама револуционарне Француске, власт је драстично промијенила друштвени и економски по-

¹¹ Д. Антоновић, *Которско позориште у XIX вијеку*, Подгорица 1998, 65-66.

¹² *Ibid.*, *op. cit.*, 54.

¹³ L. Matutinović, *Ogledi o Ilirskim provincijama i Crnoj Gori*, Zagreb 2009, 196.

¹⁴ P. Butorac, *op.cit.*, 30.

¹⁵ *Ibid.*, *op. cit.*, 31.

¹⁶ P. Butorac, *op.cit.*, 54 - 60.

¹⁷ *Ibid.*, *op. cit.*, 41.

ложај цркве. Однос цркве и државе у Боки био је регулисан посебним Конкордатом из 1803. године, који се односио на Италијанску републику и који је за католичку цркву био повољнији од француског. Власти су вршиле непосредну контролу над црквеним добрима и тражиле на увид и одобрење црквене рачуне. Укинута су средњовјековне братовштине, међу њима и братовштина морнара Свети Никола. „Обрачун“ Француза са црквом имао је за посљедицу девастирање културне баштине у Боки Которској.

Манастир фрањевки Госпа од Анђела претворен је у касарну, а његова црква у складиште.¹⁸ Иста судбина је задесила и манастир и цркву Светог Павла, у којем су чуване мошти которске светитељке и заштитнице града Блажене Озанае, које су 1807. године пренешене у цркву Свете Марије од Ријеке.¹⁹ Манастир Светог Николе претворен је у касарну са именом Доменицо Цасерне, а његова црква је, по Мармоновом наређењу, 1810. године предата на употребу православног становништву.²⁰ Исте године је, по Мармоновој наредби, уклоњен католички олтар из цркве Св. Луке.²¹ У Грбљу је порушен Манастир Богородице.²²

Француски војници су у септембру 1812. године заузело острво Св. Ђорђа, на коме се налазила једна од најзначајнијих бенедиктинских опатија. Капетан Регалин је поставио батерију према Веригама, оградивши зид око врта са јужне и западне стране до манастира, као и са југоисточне до црквене капеле.²³ Французи су разрушили спремиште, заградили прозоре на зиду и направили пушкарнице.

И у сусједној Будви црква Св. Саве је претворена у касарну. Антун Којовић, каноник и викар из Будве је 1812. године записао: „*Видјело се неколико војника како носе по граду и продају опљачкане ствари из манастира Прасквице, који је био потпуно похаран*“.²⁴

¹⁸ P. Butorac, *op. cit.*, 52.

¹⁹ N. Luković, *Blažena Ozana Kotorka*, Kotor 1965, 81-82; J. Martinović, *op. cit.*, 75; T. Koprivica, *Crkva Svetog Pavla u Kotoru*, Istorijски zapisi 1-2 (2001), Podgorica 2001, 82.

²⁰ P. Butorac, *op. cit.*; N. Luković, *op. cit.*, 43 - 44.

²¹ P. Butorac, *op. cit.*, 53, n. 219.

²² *Ibid.*, *op. cit.*, 53.

²³ Из овог времена су и врата на сјеверном зиду према Перасту за пролаз на старије гробље. Ка Веригама су постављена четири округла сталка за топове. Иза угла сјеверног зида око врта био је надограђен са запада новији зид уз стари, и тако је преграђено складиште за прах. Око ових зидова насута је земља за одбрану барута. Најстарији је и уједно највиши дио зида са запада према Костањници - ту је некада било степениште. Сва је прилика да су Французи разрушили спремиште, заградили прозоре на зиду и направили пушкарнице. На то је било изграђено гробље испод зида. Заповједник француске посједе, Цалмин, у прољеће 1813. себи је направио стан на острву, цф. П. Буторац, *Опатија Св. Јурја код Пераста*, Пераст 1999, 89-90.

²⁴ Антун Којовић, *Бела*, ед. Злата Бојовић, Цетиње 1996, 296.

Ново страдање културне баштине наступило је када је, због недостатка средстава за исплату својих војника, генерал Готије одлучио да искује новац од претопљених сребрних предмета из ризнице катедрале Светог Трипуна, посебно са Моћника.²⁵

Француски пуковник Виала де Сомијер није одолио искушењу да, након што је сазнао за римске мозаике у Рисну, почне са ископавањем амфора и урни, које су, том приликом, због њихове нестручности, уништаване.²⁶

О осмишљеној културној политици у периоду од 1807. до 1814. године у Боки Которској тешко да се може говорити. И оно мало улагања у културу имало је, првенствено, пропагандне сврхе. Француска управа у Боки Которској је довела до економског слома, уништавања поморства, распада старе друштвене структуре, грађанске и вјерске еманципације, девастирања културне баштине, путну инфраструктуру, фортификације, ширење масонства...

Пароле исписане на застави револуције *Liberté, égalité, fraternité* у скромном су обиму дошле у Боку, јер када су француски војници запојели ову покрајину, над њима су се вијориле заставе Царства.

mr Tatjana KOPRIVICA

CULTURAL DIFFERENCES IN BOKA KOTORSKA AT THE TIME OF ILLYRIAN PROVINCES

Summary

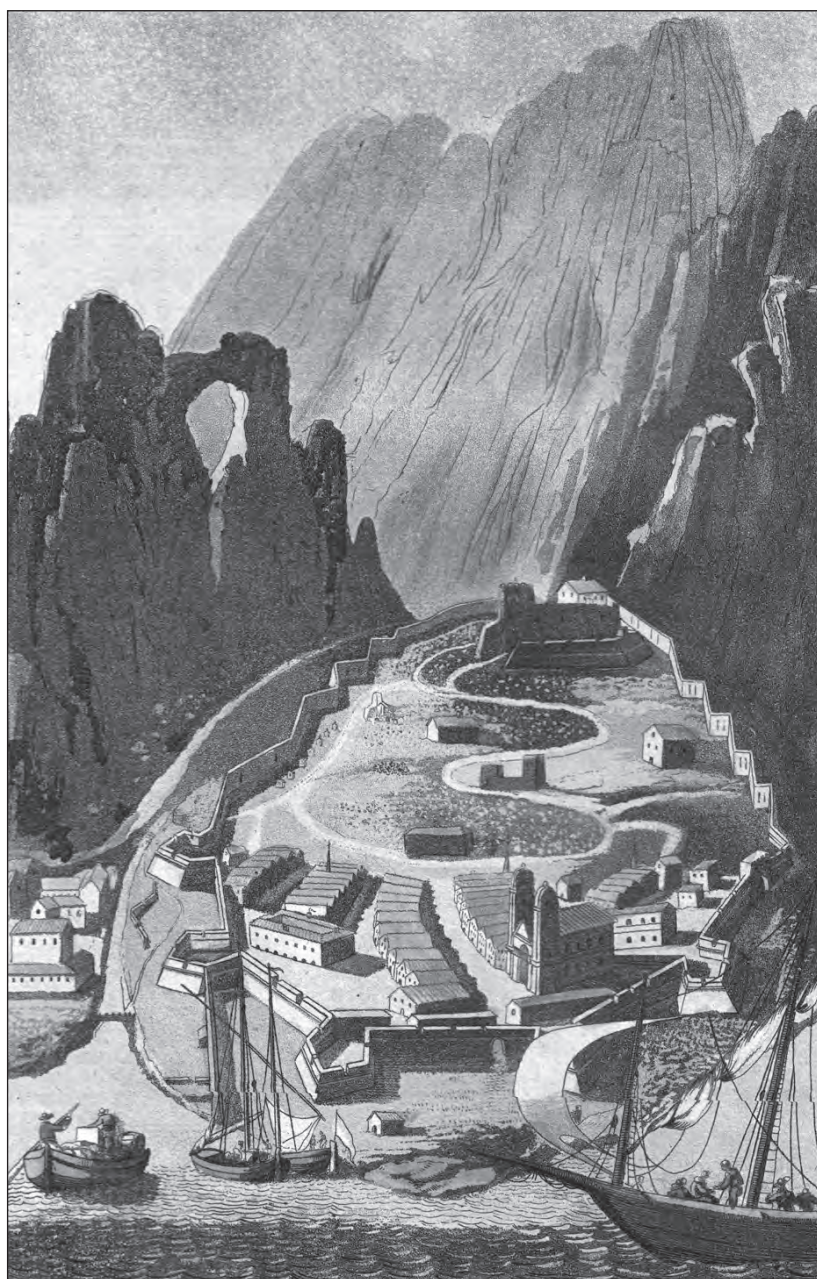
In her work, the author deals with cultural circumstances in Boka Kotorska at the time of Illyrian provinces. The biggest cultural achievement of this period was the opening of the Theater in Kotor. There was hardly any planned cultural policy at the time of Illyrian provinces. The little investment in culture was primarily done for propaganda purposes. French administration in Boka Kotorska led to a cultural bre-

²⁵ Од 27. септембра 1813. до 2. јануара 1814. радионицом је руководио каноник Стефан. С. Мијушковић, *Дневник генерала Готијеа из опсаденог Котора 1813-1814 - XI*, Побједа бр. 8266, 9. децембар 1988, 14.

²⁶ О томе Сомијер пише: “*Наредило сам да се изврше ископавања. У једном тренутку смо се понадали, јер смо чули неки звук и препоручили смо да се ради пажљиво. Пред нама се указала једна урна, али је разбијена неспремним ударцем. Одмах се подигла ситна пара, а на зидовима је остао сивожути и средње густине влажни прах. Испуњен надом покушао сам да копам. Под мојим алатом распала се и друга урна; колико год да сам пазио, у току даљих ископавања добили смо само парчад урни. Чим би их дотакао ваздух распадале су се, а ми нијесмо могли да објаснимо овај феномен*”. В. де Сомиер, *Историјско и политичко путовање у Црну Гору*, Цетиње 1995, 310 - 311.

akdown, destruction of navy, collapse of the old social structure, civil and religious emancipation and to the devastation of cultural heritage.

KEY WORDS: *Boka Kotorska, Illyrian provinces, art, theater, cultural heritage*

1. Cattaro sous Monténegro
Kotor ispod Crne Gore

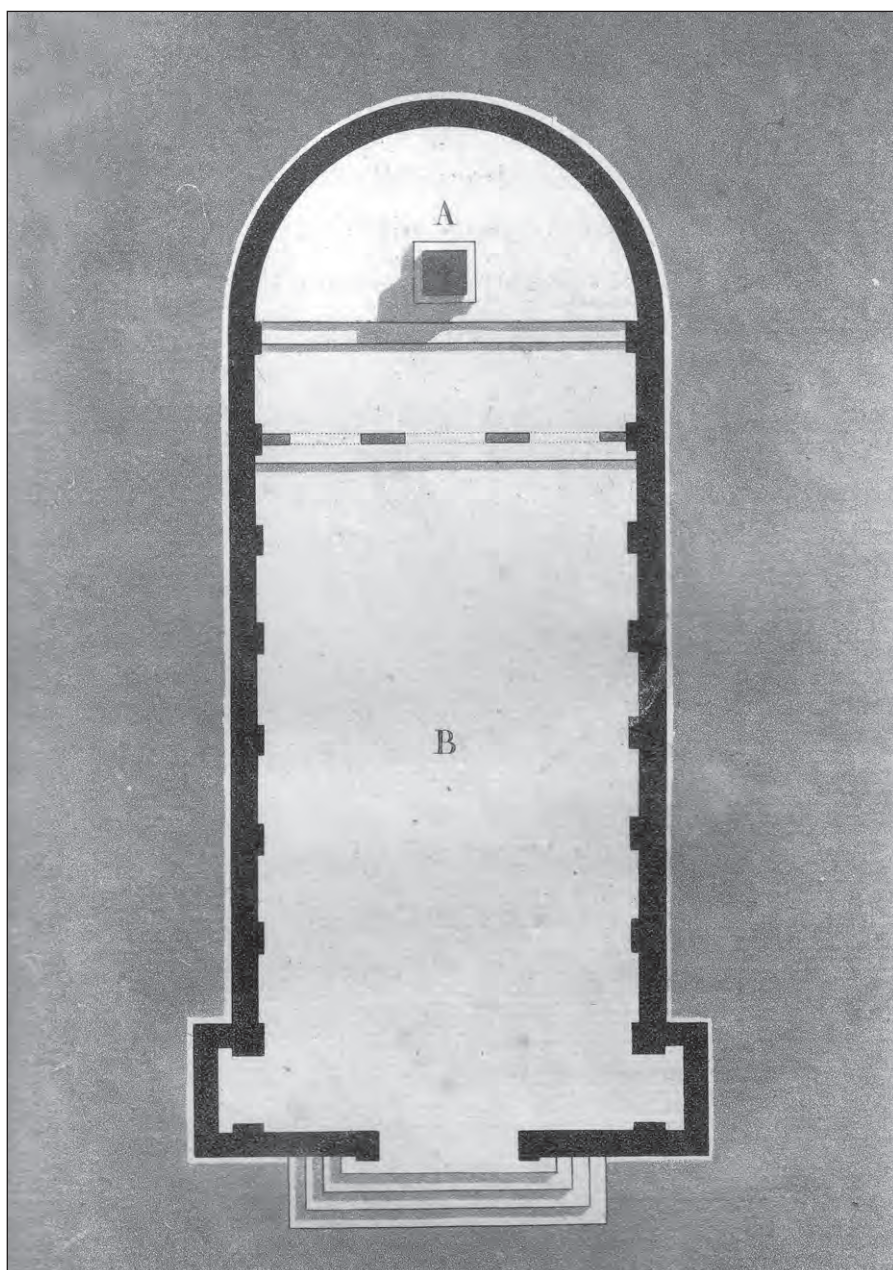
2. Costume du Gouverneur du Monténégro
Nošnja crnogorskog guvernadura

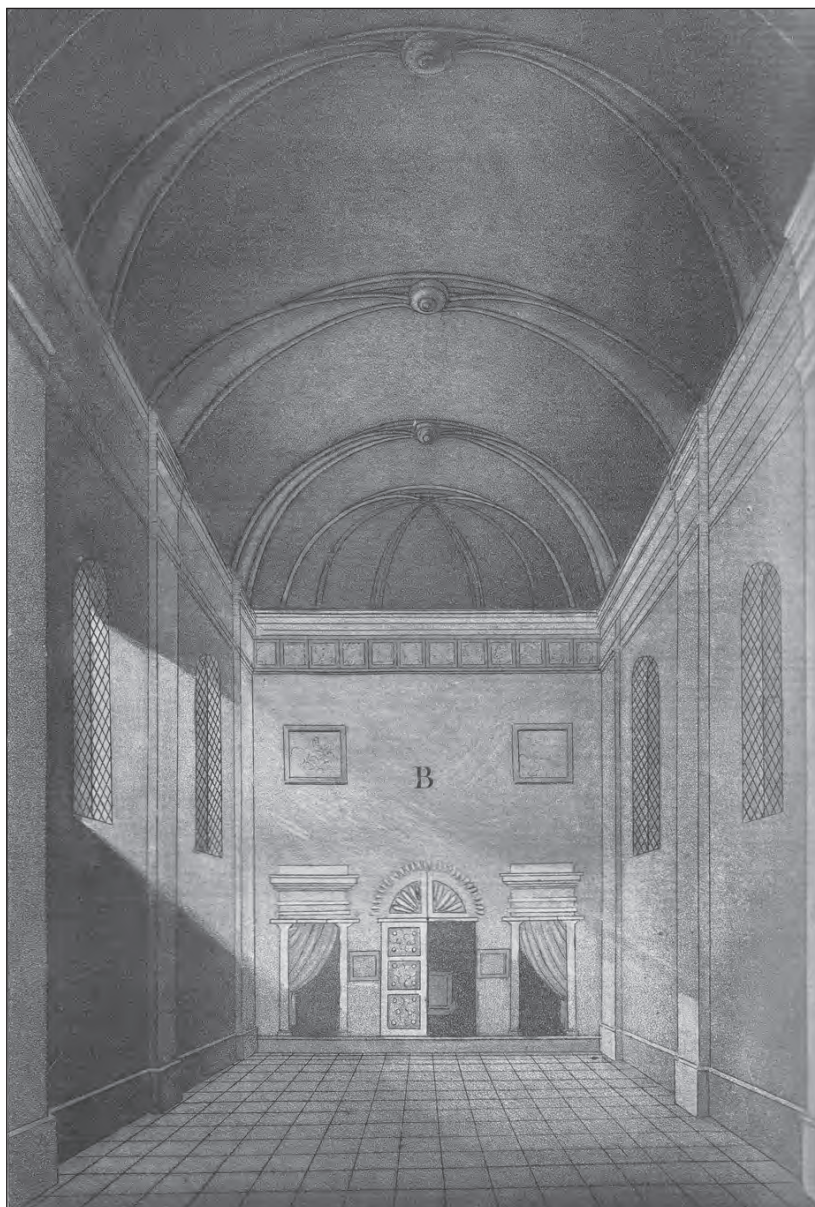
3. Habitant du Monténégro
Žitelj Crne Gore

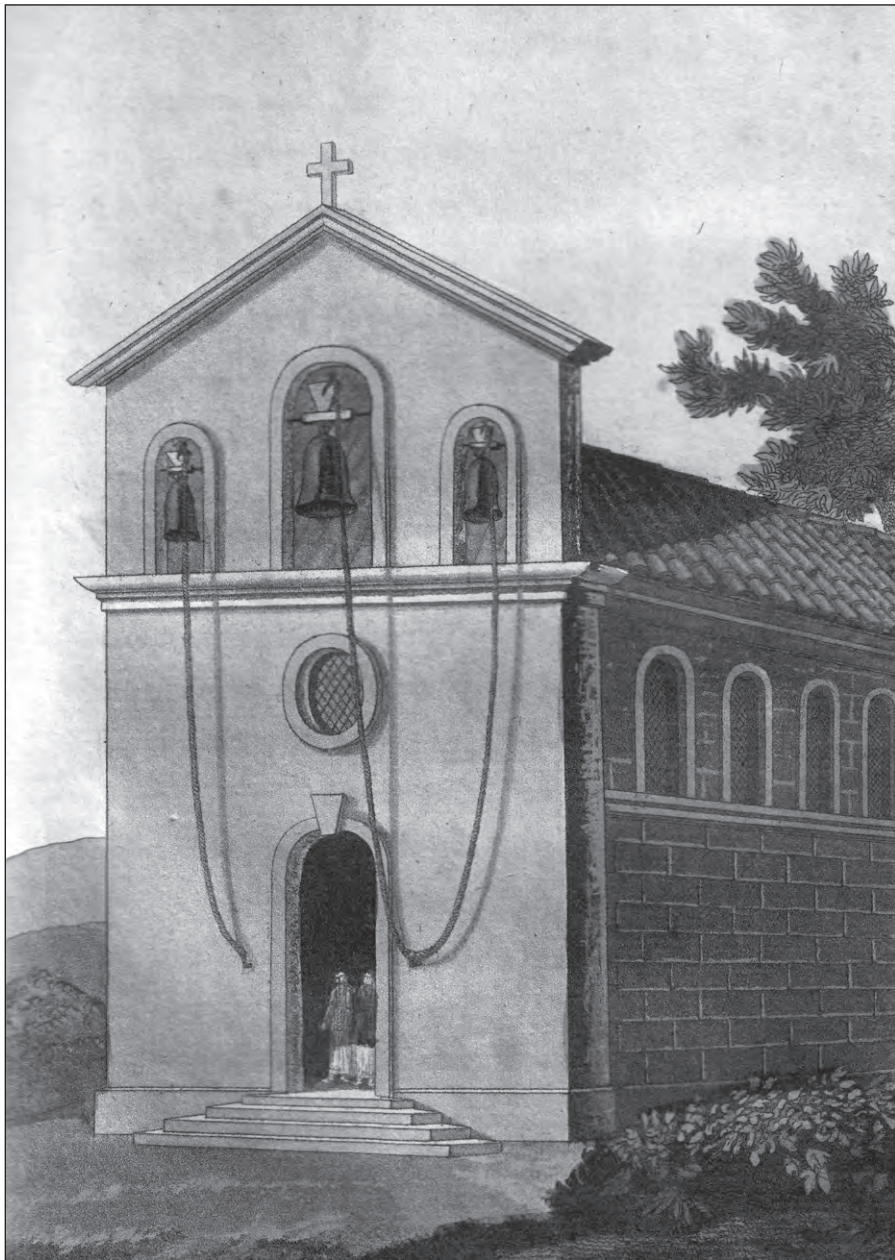
4. Femme du Monténégro
Žena iz Crne Gore

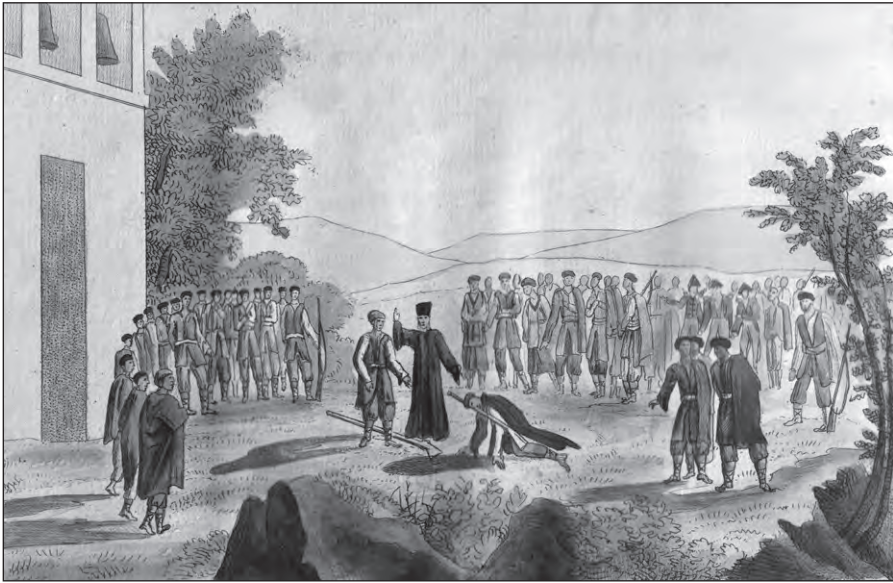
5. A-Autel – B Plan de l'Eglise
A- Oltar – B Plan crkve

6. A-Autel- Il est soustrait à la vue des croyans par la boiserie
B-Boiserie que sépare leœur de la nef
A-Oltar iza pregrade koja ga skriva od pogleda vjernika
B-Pregrada koja zaklanja oltar

7. Facade de l'Eglise
Fasada crkve

8. Acte de réconciliation publique devant le Tribunal du Kmėti
Umir krvi pred sudom Kmetova

9. Fête de la Pêche
Praznik ribolova

10. L' Evêque ou Wladika
Vladika Petar I Petrović

~~Österreichisch Slavonien
 D. u. M. G. B.
 23 15 17a~~

Essai

Historique, Géographique Politique,
 Civil et Militaire

sur

Les Provinces Illyriennes, et sur le
 Monténégro

Accompagné

d'une Carte Géographique du Territoire
 voisin de la Merenta, de celui de Raguse,
 de l'Albanie Ex-Vénitienne du Montenegro,
 et du Littoral de ces différentes Contrées.

En Trois Parties

Par

M. Louis Mattutinovich, Dalmate
 Major au Service de France Membre de
 la Légion d'honneur.

Quam remcumque ferocæ navibus aut equis,
 Miles, te duce gesserit. ... Horace C. O.

Paris, le 25. 8bre 1811.

Мармон

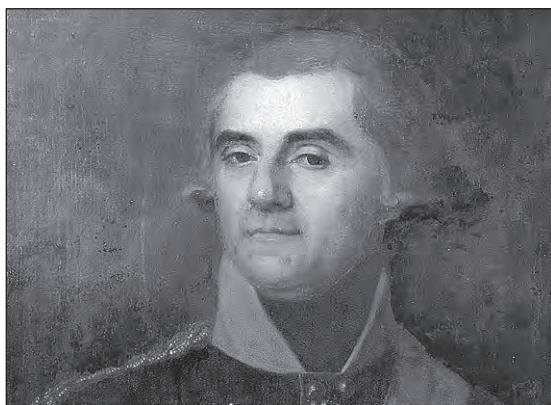
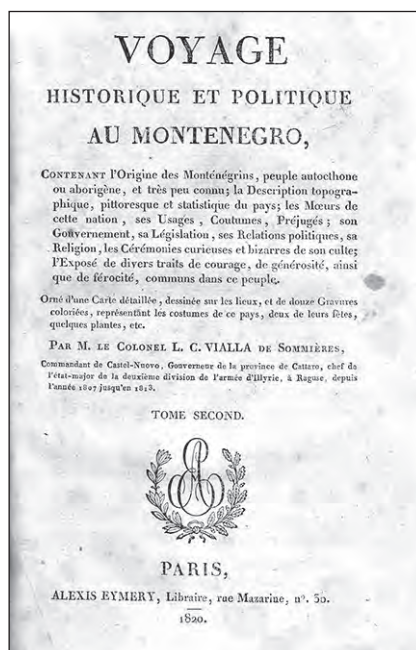
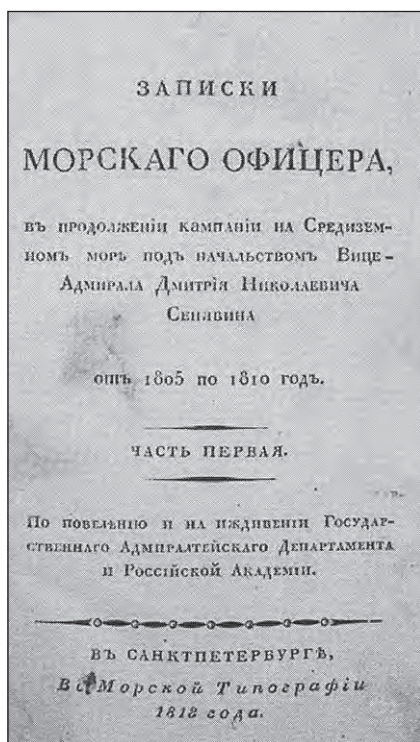
CHANT NATIONAL DES MONTÉNÉGRINS.

Pastorale. (*Voyez tome second, pag. 124, etc.*)

Fin.

da capo.

The image shows a musical score for the National Anthem of Montenegro. It consists of four staves of music in 2/4 time. The first two staves end with a double bar line and the word "Fin.". The last two staves end with a double bar line and the word "da capo.". The music is written in a simple, folk-like style.

Kapetan Marko Ivelić iz Risna,
 Pomorski muzej u Kotoru

Виала де Сомијер

Alviz Visković iz Perasta, Zbirka Visković, Perast.

Новац кован у Котору 1813. године.

САДРЖАЈ

Доминик ГАЗИ, <i>Предговор</i>	9
Радослав РАСПОПОВИЋ, <i>Уводна ријеч</i>	11
Данијел КАВАЛИ, <i>Француска и Јадран од 1797 до 1814. године</i>	27
Бернар ЛОРИ - <i>Илирске провинције и географска знања о Балкану у Француској почетком XIX вијека</i>	45
Радослав РАСПОПОВИЋ, <i>Покушај оснивања француског конзулата на Цетињу 1807/1808.</i>	65
Сенка БАБОВИЋ РАСПОПОВИЋ, <i>Црна Гора и Бока которска у „Мемоарима“ француског маршала Огиста Мармона и „Записима“ руског официра Владимира Броневског, почетком 19. вијека</i>	85
Саша МАРКОВИЋ, <i>Изазови историографског истраживања о Илирским провинцијама и појму окупације</i>	111
Драган БОГОЈЕВИЋ, <i>Црна Гора у Путотисима Виале де Сомијера</i> ..	135
Славко БУРЗАНОВИЋ, <i>Дјело Виале де Сомијера као историјски извор о Црној Гори</i>	149
Амаел КАТАРУЦА, <i>Илирске провинције: једно геополитичко сагледавање</i>	165
Татјана КОПРИВИЦА, <i>Културне прилике у Боки которској у вријеме илирских провинција</i>	179

TABLE DES MATIERES

Dominique GAZUY, <i>Préface</i>	7
Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>Préface</i>	15
Daniel CAVALLI, <i>La France et l'Adriatique entre 1797 et 1814</i>	19
Bernard LORY, <i>Les provinces Illyriennes et les connaissances géographiques sur les Balkans en France au début du XIXe siècle</i>	35
Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>Un projet manqué: l'ouverture du consulat français à Cetinje 1807/1808</i>	55
Senka BABOVIĆ RASPOPOVIĆ, <i>Le Montenegro et les bouches de Kotor dans les memoires du marechal français Auguste Marmont et dans les notes de Vladimir Bronevski, au debut du XIXe siècle</i>	75
Sacha MARKOVIC, <i>Les enjeux historiographiques de la recherche sur les provinces Illyriennes et la notion d'occupation</i>	95
Dragan BOGOJEVIĆ, <i>Le Montenegro dans les ouvrages de Violla de Sommieres</i>	127
Slavko BURZANOVIĆ, <i>L'oeuvre de Violla de Sommières-une source pour l'histoire du Monténégro</i>	141
Amaël CATTARUZZA, <i>Les provinces Illyriennes: une perspective geopolitique</i>	157
Tatjana KOPRIVICA, <i>Les circonstances culturelles dans les Bouches de Kotor pendant la période des Provinces illyriennes</i>	173

СОДЕРЖАНИЕ

Бернар ГАРАНШЕ, <i>Вступительное слово</i>	9
Радослав РАСПОПОВИЧ, <i>Вступительное слово</i>	11
Даниэль КАВАЛИ, <i>Франция и Адриатика 1797-1814</i>	27
Бернар ЛОРИ, <i>Иллирийские провинции и географические знания о Балканах во Франции в начале XIX века</i>	45
Радослав РАСПОПОВИЧ, <i>Попытка создания Французского консульства в Цетине 1807-1808</i>	65
Сенка БАБОВИЧ-РАСПОПОВИЧ, <i>Черногория и Бока которская в мемуарах французского маршала Огюста Мармона и дневниках русского офицера Владимира Броневского в начале XIX века</i>	85
Саша МАРКОВИЧ, <i>Вызовы историографического исследования иллирийских провинций и понятия оккупации</i>	111
Драган БОГОЕВИЧ, <i>Черногория в путевых записках Виале де Сомиера</i>	135
Славко БУРЗАНОВИЧ, <i>Труды Виале де Сомиера как исторический источник знаний о Черногории</i>	149
Амаэль КАТАРУЦА, <i>Иллирийские провинции: геополитический анализ</i>	165
Татьяна КОПРИВИЦА, <i>Культурная обстановка в Боке которской во время Иллирийских провинций</i>	179

CONTENTS

Dominique GAZUY, Radoslav RASPOPOVIĆ, UVODNA RIJEČ	
Daniel CAVALLI, <i>France and the Adriatic between 1797 and 1814</i>	27
Bernard LORY, <i>Illyrian provinces and geographical knowledge of the Balkans in France at the beginning of the 19th century</i>	45
Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>Attempt of establishing french legation in Cetinje in 1807/1808</i>	65
Senka BABOVIĆ RASPOPOVIĆ, <i>Montenegro and Boka kotorska in the "Memoirs" of the french marshal Auguste Marmont and the "Essays" of the russian officer Vladimir Bronevsky at the beginning of the 19th century</i>	85
Sacha MARKOVIC, <i>The challenge of the historiography research of Illyrian provinces and the notion of occupation</i>	111
Dragan BOGOJEVIĆ, <i>Montenegro in the travel memoirs of Viala de Somier</i>	135
Slavko BURZANOVIĆ, <i>Viala de Somier's work as a historical source on Montenegro</i>	149
Amaël CATTARUZZA, <i>Illyrian provinces: a geopolitical overview</i>	165
Tatjana KOPRIVICA, <i>Cultural differences in Boka kotorska at the time of Illyrian provinces</i>	179

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА САРАДНИЦИМА ЗА ПИСАЊЕ ЧЛАНАКА КОЈИ СЕ ПРЕДАЈУ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У *ИСТОРИЈСКИМ ЗАПИСИМА*

Научни часопис *Историјски записи (ИЗ)* објављује сљедеће категорије чланака:

1. уводна саопштења
2. изворне научне чланке
3. прегледне чланке
4. излагања са научних скупова
5. стручне чланке

Осим њих, *Историјски записи* објављују приказе књига и периодике, хронику научне активности, биљешке и слично. Категорију рада предлаже аутор, а коначну одлуку доноси Редакција. Сви радови морају имати краћи извод или сажетак (abstract) на језику на којем је рад написан (до 1500 карактера) и резиме (summary) на енглеском језику (до 1500 карактера)

Техничка упутства за писање чланака за Историјске записе

Сви прилози (чланци, прикази, реаговања, биљешке, извори...) морају бити написани у електронској форми, у некој од верзија програма MS Word (или у неком другом компатибилном програму) и снимљени у формату MS Word документа (*.doc). Такође, молимо наше сараднике да користе фонт Times New Roman, величине слова 12 и 1,5 величине проред. У критичком апарату у фуснотама је величина слова 10, а проред једнострук (single). Рад се предаје у електронској форми (CD, DVD, Flash memory stick или via e-mail), а уз који треба приложити и једну копију штампану на папиру. Радови не би требало да прелазе два ауторска табака (32 стр).

Аутор рада је обавезан да Редакцији достави своју регуларну, као и е-маил адресу, као и свој тренутни радни статус. Прилог се може предати лично у Историјском институту Црне Горе, са назнаком „за *Историјске Записе*“, или послати поштом на адресу:

Историјски институт Црне Горе
Булевар Революције 3
81000 Подгорица
Црна Гора,

односно, електронском поштом на адресу istorijskizapisi@gmail.com или ii@ac.me

**Техничка упутства за писање критичког апарата
чланака за *Историјске записе***

Име аутора и наслов чланка - curent (обична штампана слова)
Наслов монографије или часописа – italic (коса, надесно
нагнута слова)
Исто – italic
н.д. (наведено дјело) – italic

Радови који не задовољавају ове техничке критеријуме неће бити узети на разматрање за објављивање у часопису. Редакција часописа је отворена за сваки облик претходног интересовања и инструкција сарадницима по питању техничких пропозиција у вези изгледа чланка.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко
међународне базе података
CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL)

И С Т О Р И Ј С К И З А П И С И

Година LXXXII

Бр. 3-4/2009.

Издавач

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ
Подгорица, Булевар Револуције 3

За издавача

Радослав Распоповић, директор

Припрема

Жарко Павловић

Ликовно рјешење корица

Вјекослав Бојат

Лектура и коректура

Јасмина Ђорђевић

Садржај превели

Наташа Поповић, руски

Иван Лаковић, енглески

Јасмина Крајчевић, француски

Тираж:

300

Штампа

Штампарија Побједа

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

93/94

ИСТОРИЈСКИ записи : орган Историјског института
и Друштва историчара Црне Горе / главни и одговорни
уредник Радослав Распоповић. - [Год. 1], књ. 1, св. 1/2
(1948) - . - Подгорица : Историјски институт
Црне Горе, 1948 (1б. м : б. и. 1) . - 24 цм

Четири пута годишње. - Тематски број часописа
посвећен Конференцији поводом обиљежавања двије
стотине година од оснивања Илирских провинција :
„Црна Гора, Боко которски залив и Илирске провинције :
1809-1813, Котор, 19. октобра 2009. - Је наставак: Записи
ISSN 0021-2652 = Историјски записи (Подгорица)
COBISS.CG-ID 54807